

GEOGRAFJA

W ZAKRESIE SZKOŁY ŚREDNIEJ

PODŁUG DR. I. J. EGLI SPOLSZCZYŁ
I UZUPEŁNIŁ S. ŁAGANOWSKI

CZĘŚC II.

AZJA, AFRYKA, AMERYKA, AUSTRALJA

WYDANIE CZWARTE, Z RYSUNKAMI

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE

POZNAŃ. _____ LUBLIN. _____ ŁÓDŹ.
WILNO, KSIĘGARNIA STOW. NAUCZYCIELSTWA POLSKIEGO.

1920

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE

Dr. I. J. EGLI.

GEOGRAFJA

W ZAKRESIE SZKÓŁ ŚREDNICH

SPOLSZCZYŁ I UZUPEŁNIŁ

S. ŁAGANOWSKI

CZEŚĆ II.

AZJA, AFRYKA, AMERYKA, AUSTRALJA

Z RYSUNKAMI

WYDANIE CZWARTE

1920

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE

POZNAŃ

ŁÓDŹ

LUBLIN

WILNO. KSIĘGARNIA STOW. NAUCZYCIELSTWA POLSKIEGO

ZYGMUNT JELEŃ KSIĘGARNIA W TARNOWIE

M 540161

UP - Kraków BG

1050305054

DRUK M. ARCTA W WARSZAWIE, NOWY-ŚWIAT 41.

20 21 BG. UP D. 102-3

11

A Z J A.

44,000 milj. km², 880 milj. mieszk. (20 na 1 km²).

I. PRZEGLĄD OGÓLNY.

a) Położenie, granice i rozgałęzienia.

Położmy przed sobą atlas geograficzny, a mianowicie mapę półkul i odpowiedzmy sobie na pytania następujące:

Na której półkuli leży Azja? Na wschodniej czy zachodniej? Północnej czy południowej?

W jakiej stronie od naszej części świata leży Azja?

Czy ma z Europą połączenia lądowe i gdzie mianowicie?

Na jakiej przestrzeni oddziela się od Europy morzami? Jak się te morza nazywają?

W jakich cieśninach granica morska Azji zbliża się najwięcej do granic morskich Europy?

 Jakbyśmy teraz przeprowadzili całą granicę pomiędzy Europą i Azją?

W jakim miejscu Azja łączy się z Afryką?

Czem się oddziela jedna część świata od drugiej?

W jakiej stronie od Azji leży Australja?

Co stanowi jakby pomost pomiędzy temi częściami świata i ułatwia pomiędzy niemi komunikację?

Przez jaki ocean jedzie się z Azji do Ameryki?

W której stronie od Azji leży Ameryka?

Gdzie jest największe zbliżenie pomiędzy temi częściami świata?

Otwórzmy teraz atlas w tem miejscu, gdzie jest mapa Azji. Odszukajmy na mapie punkt najbardziej północny i najbardziej południowy.

Określmy z mapy szerokość geograficzną Azji.

Obliczmy jej oddalenie od równika w kilometrach!

Odnajdźmy na mapie punkt najbardziej wschodni i najbardziej zachodni.

Określmy długość geograficzną Azji.

Obliczmy różnicę czasu zegarowego pomiędzy punktem najbardziej wschodnim a najbardziej zachodnim.

Nazwijmy według mapy główne rozgałęzienia lądu Azji i rozgałęzienia oceanów, Azję otaczających.

Azja, największa część świata, jest dla nas krainą Wschodu. Graniczy ona z oceanem Lodowatym Północnym, oceanem Wielkim, Indyjskim i z morzem Śródziemnem (ocean Atlantycki); na zachodzie ściśle jest związana z Europą i z Afryką (przesmyk Sueski); na wschodzie cieśnina Beringa prowadzi do Ameryki Północnej, a archipelag Indyjski stanowi połączenie z Australją. W ten sposób Azja przylega do wszystkich oceanów, z wyjątkiem Lodowatego Południowego i zbliża się do wszystkich części świata, z wyjątkiem Ameryki Południowej.

Skrajne punkty stałego lądu stanowią:

Przylądek	Wschodni	190°	dł. wsch.	Gr.
"	Baba	26°	"	"
"	Czeluskin	78°	szer.	póln.
"	Buru	1°	"	"

A więc ta część świata ciągnie się przez wszystkie strefy klimatyczne, rozciągłość zaś w kierunku długości wynosi 190°—26°, t. j. 164°, tak że różnica w czasie zegarowym pomiędzy skrajnymi punktami wschodu i zachodu wynosi 164 razy po 4 minuty, t. j. prawie 11 godzin.

Rozgałęzienia: a) Ocean Lodowaty: morze Karskie, zatoka Obska, półwysep Tajmyr z przylądkiem Czeluskin. Wyspy Nowej Syberji. Cieśnina Beringa prowadzi na ocean Wielki.

b) Ocean Wielki: morze Beringa, morze Ochockie, Japońskie, Wschodnio-Chińskie z Żółtem, Południowo-Chińskie, półw. Kamczatka i Korea. Wyspy Kurylskie, Japońskie, Riukiu, Formoza, Filipiny, wielkie i małe Zundzkie, Moluckie. Cieśnina Malakka stanowi przejście na ocean Indyjski.

c) Ocean Indyjski: zatoka Bengalska, morze Arabskie, które ma dwa rozgałęzienia: zatokę Perską i morze Czerwone. W ten sposób powstają trzy półwyspy: Indostan, Indo-Chiny i Arabia. Kanał Sueski prowadzi do morza Śródziemnego.

d) Ocean Atlantycki: morze Śródziemne, morze Egejskie, cieśnina Dardaneelska, morze Marmara, cieśn. Bosfor, morze Czarne, półw. Azja Mniejsza.

b) Ukształtowanie powierzchni.

Otwórzmy atlas w tem miejscu, gdzie jest mapa fizyczna Azji.

Odnajdźmy na tej mapie skalę barw, żeby się dowiedzieć, jakimi barwami są na tej mapie oznaczone różne wysokości nad poziomem morza.

Rozpatrzmy się bliżej w tej mapie.

W Azji, jak widzimy, przeważają wyżyny; zajmują one $\frac{2}{3}$ powierzchni Azji, gdy niziny tylko $\frac{1}{3}$. Główna wyżyna ciągnie się z zachodu na wschód pasem nieprzerwanym, tak że oddziela północną część Azji od południowej.

Na wyżynie Pamiru (*dach świata*), mającej 5000 m. wysokości, znajduje się zwięźenie, które oddziela wyżynę Wschodnio-Azjatycką od Zachodnio-Azjatyckiej. Góry Hindu-Kuh (*góra Indusów*) wiążą ze sobą obydwie te części.

Zachodnia Azja dzieli się na trzy mniejsze wyżyny: Azja Mniejsza, Armenia i Iran, otoczone górami skrajnemi.

W Azji Wschodniej łańcuchy gór rozchodzą się wachlarzowo od Pamiru: Kuen-Lun na wschód, Tianszan na północ-wschód, Himalaje na południo-wschód.

Podstawa tych gór, wyżyna Azji wschodniej, jest tak rozległa, że cała Europa mogłaby się na niej pomieścić.

Południe Azji ma jeszcze dwie odosobnione wyżyny, mianowicie: Arabję i wyżynę Dekanu.

Niziny zajmują niewielkie obszary nad głównymi rzekami Azji: w Mezopotamji, Indostanie i w Chinach; tylko w jednym miejscu znajdujemy większe niziny, mianowicie pomiędzy morzem Kaspijskiem a przylądkiem Czeluskin.

Są to: nizina Turańska (Turkiestańska), otaczająca morze Aralskie, i nizina Syberyjska.

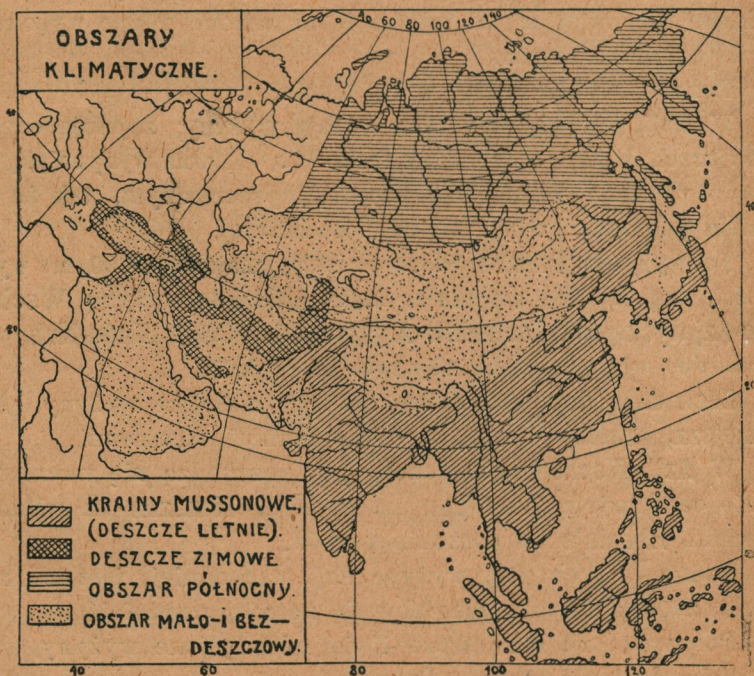
c) Wody.

Rzeki Azji spływają promienisto ku otaczającym morzom. Gdy obszar rzeczny (zlewisko) oceanu Atlantyckiego jest niewielki, to przeciwnie, każdy z trzech innych oceanów przyjmuje po trzy olbrzymie rzeki, a mianowicie:

Ocean Lodowaty: Ob, Jenisej i Lenę;

Ocean Wielki: Amur, Hoang-Ho, Jang-tse-Kiang;

Ocean Indyjski: Ganges, Indus, Eufrat.

Rys. 1. Obszary klimatyczne.

Wnętrze Azji przedstawia wielki obszar bezodpływowy, t. j. rzeki z tego obszaru nie dosięgają oceanu. Jest tu dużo jezior stepowych, niektóre tak wielkie, jak morza, np. morze Kaspjskie, Aralskie, jezioro Bałkasz.

d) Klimat, rośliny, zwierzęta.

Popatrzmy, gdzie na mapie Azji przeprowadzony jest równik, zwrotnik północny i koło biegunowe północne.

Przez jakie więc strefy klimatyczne ciągnie się Azja?

Rys. 2. Figa indyjska.

Azja ciągnie się przez trzy strefy, więc różnice klimatyczne są wielkie.

Azja Zachodnia, podobnie jak krainy nad morzem Śródziemnym, ma zimę dżdżystą i suche lato gorące z temperaturą do $+ 55^{\circ}$ C. (Porównaj z mapką w książce rys. 1).

Azja Południowo-Wschodnia jest obszarem mussonów, wiatrów, zmieniających kierunek według pór roku. W zimie wieją suche wiatry z lądu ku morzom, w lecie przeciwnie, wieje wiatr z morza na ląd rozpalony i przynosi ze sobą

obfite opady. Okolice zatoki Bengalskiej należą do krain najbardziej deszczowych.

Wskutek wielkiego gorąca i obfitych opadów, roślinność Azji południowej jest niezmiernie bogata i wspaniała, zwłaszcza w Indjach.

Rośliny dochodzą tam do olbrzymiego rozrostu, np. figa indyjska (rys. 2), której korona rozpościera się w postaci całego lasu, albo bambus (rys. 3), trawa do naszej trzciny podobna, wyrastająca na wysokość domów.

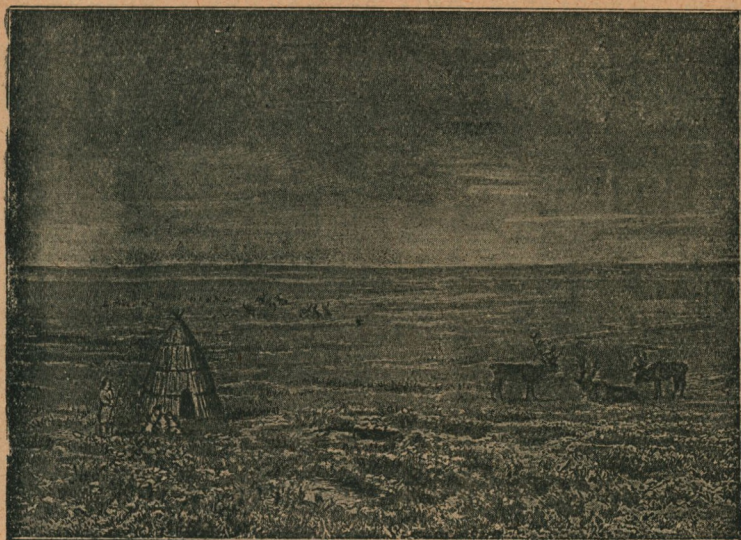
Rys. 3. Bambus.

Azja Środkowa odznacza się klimatem lądowym, kontynentalnym, który się wyraża wielką różnicą temperatury lata i zimy, dnia i nocy, oraz suchością, to jest ubóstwem opadów. To też pośrodku Azji, od Mongolji do Arabji włącznie, ciągnie się szeroki pas stepów i pustyń (patrz rys. 1).

W Azji Północnej czyli w Syberji zmienia się kolejno: krótkie, stosunkowo gorące lato i długa, niezmiernie surowa zima.

Wierchojańsk, na wschód Leny leżący, jest jednym z dwu najzimniejszych miejsc na kuli ziemskiej (biegun zimna *); zauważono tu najniższą temperaturę zimową—około 70 stopni mrozu. Opady bywają głównie w lecie, ale są niedostateczne. W południowej części Syberji rozciąga się step, w środkowej

*) Drugie takie miejsce znaleziono koło cieśniny, oddzielającej od siebie wyspy *Nowej Ziemi*.

Rys. 4. Tundra Sybirska.

las, koło oceanu Lodowatego zmarznięte obszary błotniste — tundra (rys. 4).

Klimat azjatycki nie wszędzie jest tak zdrowy jak europejski; stamtąd pochodzą: i trąd i dżuma, która czasami przedostaje się do nas; na wielce gorących a wilgotnych wybrzeżach południowych panują febry, malarja, cholera; znajdują się tak niebezpieczne miejsca, że zasłynęły jako grób Europejczyków. Nawet tam, gdzie klimat Indyj nie jest wprost niebezpieczny, mieszkaniowiec Zachodu odczuwa przedwczesne zużycie sił i musi wyjeżdżać do leczniczych stacyj górskich albo do innych miejsc dla poprawienia zdrowia.

Azja jest bogato obdarzona przez naturę. Szlachetne gatunki naszych owoców, większa część owoców południowych, latorośl winna i wszystkie gatunki zbóż pochodzą ze Wschodu. W Indjach mają swoją ojczyznę liczne rośliny zwrotnikowe: palmy rozmaite, ryż, trzcina cukrowa, indygo, bawełna i różne tak zwane korzenie (pieprz, imbir, gwoździki). Chiny są ojczyzną herbaty.

Rys. 5. Zwierzęta Azji środkowej i południowej.

1. Małpy smukluchy.
2. Słoń.
3. Nietoperz Rudawka.
4. Bażant.
5. Papuga Aleksandra.
6. Małpa Gibon.
7. Zebu.
8. Bawół.
9. Gepard.
10. Tygrys.
11. Gawjał.
12. Paw.
13. Tapir.
14. Orangutan.
15. Nosorożec indyjski.

Oprócz licznych gatunków małp, wielkich drapieżników, gryzoni i t. d. (rys. 5 i 6), Azja posiada przede wszystkim wielką liczbę pożytecznych zwierząt kopytnych. Z Azji pochodzą: koń, osieł, wół domowy, którego odmianą jest zebu z garbem na grzbiecie, bawół, yak (gatunek byka z długą sierścią), dalej: owca, koza, często z jedwabistą długą sierścią (koza angorska i kaszmirska), niewybredny wielbłąd, słoń

1. Wilk. 2. Niedźwiedź brunatny. 3. Lis. 4. Gronostaj. 5. Soból. 6. Dżigietaj czyli Kułan. 7. Piżmowiec. 8. Łabędź. 9. Pelikan. 10. Wielbłąd dwugarbny. 11. Yak. 12. Tygrys.

indyjski, do dziś dnia jeszcze osławiany. Ciepłej części Azji zawdzięczamy większą część ptaków kurowatych i jedwabnika morwowego.

e) Ludność.

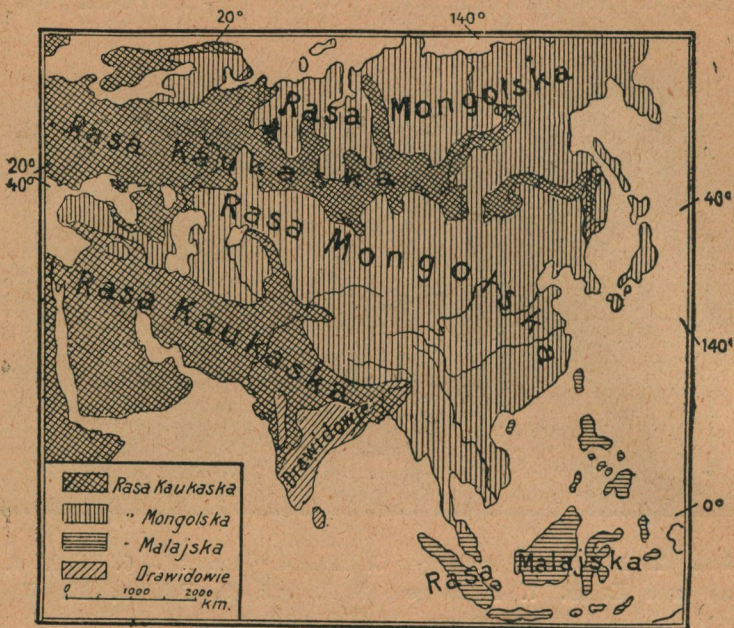
Mieszkańcy Azji należą do trzech ras ludzkich: mongolskiej, kaukaskiej i malajskiej.

Rasa mongolska stanowi więcej, niż połowę ludności, zamieszkuje wschód, środek, a poczęści i północ Azji.

Pomiędzy narodami tej rasy Chińczycy i Japończycy najważniejsze mają znaczenie.

Do rasy białej należą: Indusi w Indostanie, Persowie, narody Kaukazu, Arabowie i Grecy.

Malajczycy zamieszkują archipelag Indyjski i Malakę.

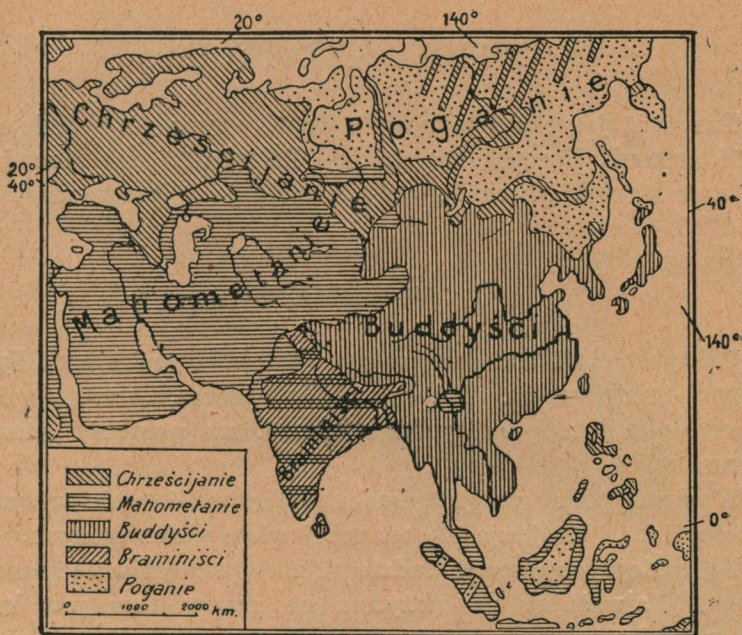
Rys. 7. Mapka ras.

f) Kultura i podział polityczny.

Wiele ludów Azji znajduje się jeszcze na stopniu niekulturalnym (ludy dzikie, koczujące, w części rybackie i łowieckie, w części pasterskie).

Tylko dwa duże obszary należą do cywilizowanych czyli kulturalnych: Indje i obszar Chińsko-Japoński. Tu panuje stare, godne poznania uobyczajenie. Szczególniej ustrój państwowy Chin należy do najstarszych na ziemi.

Azja Zachodnia była kolebką trzech religij, uznających jednego Boga, mianowicie: chrześcijańskiej, mahometańskiej i żydowskiej. Tu powstały też trzy najpoważniejsze religie pogańskie: stara nauka Zoroastra (cześć ognia), religja buddyjska i bramińska.

Rys. 8. Mapka religij.

Pod względem politycznym można Azję podzielić w ten sposób:

Azja Zachodnia	Indje	Azja Wschodnia	Azja Rosyjska
Turecja	Indostan	Chiny	Syberja
Arabja	Indochiny	Japonja	Turan
Iran	Archipelagindyj.	Korea	Kaukaz

Z pomiędzy tych krain niezależnemi są: Chiny, Japonja, Persja, Afganistan (na Iranie) i Syjam (w Indo-Chinach). Resztę, więcej niż połowę Azji, stanowią posiadłości europejskie (kolonie).

2. TURCJA AZJATYCKA.

Turecja Azjatycka obejmowała przed wojną: Azję Mniejszą, część Armenji, Mezopotamję, Syryję i Palestynę, oraz zachodnie wybrzeże Arabji. Obecnie granice Turcji nie są jeszcze ustalone.

a) Azja Mniejsza.

Półwysep Azji Mniejszej oblany jest morzem Czarnem, Egejskiem i Śródziemnem. Tworzy płaskowzgórze, otoczone górami skrajnymi, na północy Pontyjskimi, na południu górami Taurus.

Wnętrze półwyspu jest suche. Większość rzek wysycha podczas lata. Znajduje się też tutaj wiele jezior słonych.

Na rozległych stepach ludzie zajmują się głównie pasterstwem. Najważniejszym pożytecznym zwierzęciem jest koza angorska, której długa, jedwabista sierść daje wyborną przędzę do wyrobu tkanin.

Gdzie pozostały starodawne urządzenia do zatrzymywania wody deszczowej i sztucznego nawodnienia, tam istnieją uprawne oazy, obejmujące nawet większe miasta, np. Angora, Konia i inne. Ogrodem kraju jest wilgotniejsze i obfitujące w doliny rzeczne wybrzeże zachodnie wraz z położonemi przed nim wyspami Rhodos, Samos, Chios i in. Obszar ten wydaje zboże, bawełnę, tytuń, winogrona (rodzynki), figi, oliwki i inne owoce południowe. Z morza wylławiają tu gąbki.

Na tym samym obszarze brzegowym znajdują się najważniejsze miasta, jako to: Skutari (naprzeciw Konstantynopola), Brussa, a przede wszystkim Smirna. Już w starożytności ziemie te odgrywały ważną rolę: w bliskości Dardaneli leżą ruiny starożytnej Troi.

Ponieważ kraj mało dróg posiada, więc transport odbywa się na koniach i wielbłądach (karawany). Najważniejsza droga karawanowa prowadzi od Trapezundu nad morzem Czarnem do

Armenji i Persji. Niedawno jednak zaczęto budować i drogi żelazne. Najważniejszą z takich dróg jest budująca się kolej żelazna Bagdadzka, która przecina wpoprzek Azję Mniejszą i przez Mezopotamję dojdzie do zatoki Perskiej.

Na półwyspie Azji Mniejszej mieszkają trzy narodowości: Grecy, zdawna tu osiedleni wzdłuż brzegów, szczególnie koło morza Egejskiego, oddają się z zamięłowaniem żegludze, a na lądzie zajmują się ogrodnictwem i uprawą winnic; są dość oświeceni, energiczni i przebiegli; wiary chrześcijańskiej. Turcy (rys. 9), przybyli tu jako zdobywcy, rozszerzyli się głównie wewnątrz kraju, są przeważnie hodowcami stad i rolnikami wiejskimi, uczciwi, ale mało oświeceni, niedbali i lekkomyślni; wiary mahometańskiej. Ormianie, wierni swemu staremu wyznaniu chrześcijańskiemu, mieszkający głównie po miastach, jako kupcy.

Rys. 9. Turek z Azji Mniejszej.

Półwysp stanowi główną część posiadłości sułtana tureckiego. Wyspa Cypr należy do Anglii.

b) Armenja.

Turecka część tej wyżyny jest obszarem źródłowym dwóch rzek: Eufratu i Tygrysu, oraz zlewiskiem jeziora Wan. Słup graniczny pomiędzy rosyjską, turecką i perską Armenją tworzy góra Ararat (rys. 10), (5200 m.), wznosząca się poza granicę wiecznego śniegu. Wyżyny, dochodzące do 1000 m., mają klimat surowy z długimi zimami; pokryte są stepami, na

Rys. 10. Góra Ararat.

których ludność zajmuje się głównie pasterstwem, szczególnie hodowlą owiec. Doliny mają roślinność bardzo bujną.

Miasto Erzerum leży na drodze karawanowej, prowadzącej do Persji.

c) Mezopotamja.

Nizina pomiędzy Eufratem i Tygrysem należy do najgorętszych krain Azji. Z powodu wielkiej suchości klimatu, północna część przedstawia step, podobny do pustyni, kolebkę koczujących hord Beduinów (rys. 11), którzy rozkładają tu i owdzie swe czasowe osady, złożone z namiotów.

Południe, obszar zalewów rzecznych, słynęło niegdyś ze swej urodzajności. Od czasu zniszczenia nawadniających i osuszających kanałów kraina ta składa się prawie tylko z pustyni i błot.

Starożytne miasta, niegdyś stolice państw wszechświatowych, pogrzebane są pod stosami gruzów.

Eufkrat (*rzeka szeroka*) zaczyna się w górach Armenji. Nad brzegami jej leży **Hilleh**, przedstawiający okolicę starożytnego Babilonu, a niedaleko ujścia tej rzeki—**Bassra**, otoczona sadami owocowymi i daktylowemi.

Rzeka Tygrys (*strzała*) dostaje się na równinę w okolicach **Mossulu**, w bliskości ruin starożytnej **Niniwy**; dalej na średnim biegu rzeki leży najważniejsze i największe miasto **Bagdad**.

Bagdad (*dar Boga*) był niegdyś wspaniałą stolicą kalifów arabskich; liczył wtedy przeszło 1 milion mieszkańców. Po upadku kalifatu miasto przeżyło ciężkie koleje: oblężenia, zaraźliwe choroby, wylewy, napady stepowych rozbójników; pozostało jednak dotąd punktem środkowym handlu Mezopotamji na drodze z Persji do Arabji. Jeszcze dzisiaj zieleni się od pól ryżowych i palm, słynie z dobroci swych daktyli, cytryn i pomarańczy. Po zbudowaniu kolei Bagdadzkiej miasto zdobędzie sobie bardzo ważne znaczenie.

d) Syryja i Palestyna.

Są to wąskie pasy ziemi na wschodnim wybrzeżu morza Śródziemnego, przedstawiające skrawek północno-zachodni wyżyny Arabskiej.

Rys. 11. Beduin.

W części północnej, w **Syrji**, ciągną się z północy na południe dwa łańcuchy gór: **Liban** i **Antiliban**, ostatni kończy się górą **Hermon** (2680 m.).

Po dolinie, rozdzielającej te góry, płynie rzeka **Orontes**.

Tam, gdzie **Orontes** przebija się ku morzu Śródziemnemu, leży miasto **Antakie** (**Antjochja**), a na wschód od niego **Halep** (**Aleppo**); obydwie te miejsca są stacjami na drodze karawanowej do **Mezopotamji**.

Dalej na południe na wybrzeżu **Fenickiem** znajdujemy port **Bejrut**, od którego prowadzi droga żelazna przez obydwie łańcuchy gór do **Damaszku**.

Urodzajnymi są tylko te miejsca, gdzie obfite potoki górskie spływają na równinę, np. pełne ogrodów okolice **Halepu** i **Damaszku**.

Udaje się tam trzcina cukrowa, bawełna; drzewa oliwne tworzą całe gaje, dojrzewają figi, cytryny i daktyle. Zboże uprawiają tylko na pochyłościach gór. Wysokie płaszczyny są gołe, albo pokryte wiecznie-zielonemi krzewami. Słynne niegdyś cedry libańskie tworzą dziś zaledwie kilka niewielkich zbiorowisk.

Południowe przedłużenie **Syrji** tworzy głęboka bródza rzeki **Jordanu**. Rzeka ta, przepłynąwszy przez błotniste jezioro **Genezareth**, kończy się w słonem bezodpływowem morzu **Martwem**, najgłębszej depresji na ziemi (—394 m.). Zawartość soli (około 22⁰/₀) w wodzie tego jeziora jest tak wielka, że żadne zwierzęta, ani rośliny przebywać w niem nie mogą.

Palestynę dzieli **Jordan** na wschodnią i zachodnią. Pierwsza tworzy krainę stepową: **Petraeę**, druga obejmuje górzyste krainy: **Galileję** z miastem **Nazaret**, **Samarję** i **Judeję** z miastem **Jerozolimą**. Droga żelazna łączy to miasto z portem **Jaffa**. Na południe od **Jerozolimy** leży **Btleem**.

Jerozolima czyli **Jeruzalem** (rys. 12) leży na odosobnionej skalistej wyżynie, otoczonej z trzech stron głębokimi i stromymi dolinami dwóch potoków, u podnoża góry Oliwnej. Miasto nie jest piękne, ulice wąskie i kręte, domy niskie, ponure jak więzienia, z zakratowanymi oknami. Ale jest to główne miej-

Rys. 12. Świątynia grobu Chrystusa w Jerozolimie.

sce pielgrzymek świata chrześcijańskiego, bo tu znajduje się kościół z grobem Chrystusa. Mieszka tu sporo chrześcijan, różnych wyznań, którzy mają swoich biskupów, klasztory, szpitale i szkoły.

Na południu od Palestyny rozciąga się straszliwa kamienista pustynia z półwyspem Sinai i górą tejże nazwy. Politycznie obszar ten należy do Egiptu.

Syrja i Palestyna, niegdyś ziemie ojczyste Fenicjan, Filitynów i Żydów, obecnie zaludnione są przez Arabów i Turków. Chrześcijanami są Maronici i Druzowie na Libanie, jako też handlarze europejscy. Liczba Żydów jest bardzo nieznaczna.

3. A R A B J A.

Arabja jest największym półwyspem na ziemi. Przedstawia ona wyżynę, otoczoną wyniosłościami brzegowymi i zniżającą się ku Eufrowi. Jest to kraina gorąca i sucha, pozbawiona stałych rzek. Wzdłuż morza ciągnie się pustyńne, piaszczyste, niskie wybrzeże, na którym strumienie wysychają. Dalej w głąb lądu, na wzniesieniach brzegowych, dochodzących do wysokości 700 m., znajdujemy oazy, w których rośnie palma daktylowa, trzcina cukrowa, kawa, pszenica, jęczmień i kukurydza, gdzie fellahowie (oracze czyli rolnicy) wytwarzają takie produkty, właściwe Arabji, jak gumę arabską, balsamy, myrrę i inne żywice aromatyczne. Wyżej na górach rosną gaje drzew figowych.

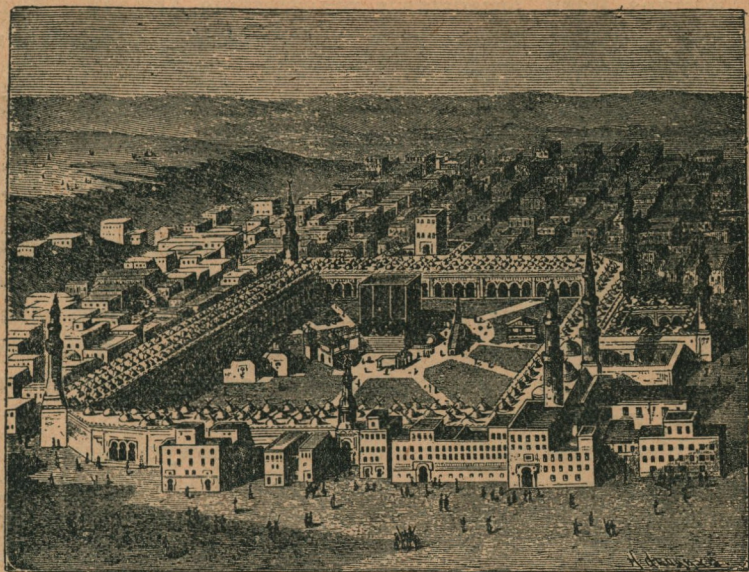
Wewnątrz wyżyny znajdujemy tylko piaszczyste i kamieniste pustynie, stepy, a wśród nich oazy.

Pośrodku półwyspu jest wyniosły obszar oaz Nedzed. Na południe i na północ od niego ciągną się dwie wielkie pustynie. Tu przebywają Beduini (synowie pustyni), czyli Arabowie koczujący. W miejscach, gdzie się czasowo zatrzymuje jakie plemię Beduinów, powstaje zaraz niby jakaś wioska, z czarnych wełnianych namiotów złożona. Naokoło namiotów pasą się stada owiec, wielbłądy i piękne konie arabskie.

Na bezgranicznych stepach niektórych obszarów Beduin napada znienacka i grabi bezbronne karawany, przyczem dobre konie ułatwiają mu nagły napad i szybką ucieczkę.

Na wybrzeżu zachodniem leżą dwie tureckie prowincje: Hedzas z miastami Mekka i Medyna, i Jemen z portem Mokka, prowadzącym handel kawą, słynącą jako najlepszy gatunek. Na południowym brzegu Angliacy posiadają port Aden i wyspę Perim w cieśninie Bab el Mandeb. Na wschodzie znajduje się prowincja turecka El Hasa i niezależny sułtanat Oman z miastem głównem Maskat.

Mahometanie czyli wyznawcy islamu dzielą się na dwie wrogie sekty: sunnitów i szyitów. Prócz tego w Nedzedzie jest

Rys. 13. Kaaba w Mekce.

jeszcze sekta **wahabitów**. Mekka i Medyna są to święte miasta dla mahometan; w pierwszym urodził się założyciel religii—Mahomet, w drugim znajduje się jego grobowiec. Do Mekki ciągną ze wszystkich stron karawany pielgrzymów z Afryki, Turanu, Indyj; przybywający morzem wylądowują w porcie Dżidda. W ostatnich czasach z Damaszku do Mekki przeprowadzono kolej żelazną. Główną świątynią, do której zdążają pobożni, jest **Kaaba** ze słynnym czarnym kamieniem, meteoritem, wprawionym w jedną z jej ścian (rys. 13). Dotknięcie tego kamienia, według wierzeń mahometan, ma oczyszczać od grzechu. W czasie głównego napływu pielgrzymów odbywa się tu wielki jarmark, jeden z największych na świecie.

4. I R A N.

Składa się z 3 wielkich krajów:

Persja	1,645,000	km ²	9 ¹ / ₂	milj. mieszk.	(5 ¹ / ₂	na 1	km ²)
Afganistan	624,000	„	4,5	„	(7	„	„
Beludżystan	231,000	„	2	„	(4	„	„

W części północnej, w **Syrji**, ciągną się z północy na południe dwa łańcuchy gór: **Liban** i **Antiliban**, ostatni kończy się górą **Hermon** (2680 m.).

Po dolinie, rozdzielającej te góry, płynie rzeka **Orontes**.

Tam, gdzie **Orontes** przebija się ku morzu Śródziemnemu, leży miasto **Antakie** (**Antjochja**), a na wschód od niego **Halep** (**Aleppo**); obydwie te miejsca są stacjami na drodze karawanowej do **Mezopotamji**.

Dalej na południe na wybrzeżu **Fenickiem** znajdujemy port **Bejrut**, od którego prowadzi droga żelazna przez obydwie łańcuchy gór do **Damaszku**.

Urodzajnymi są tylko te miejsca, gdzie obfite potoki górskie spływają na równinę, np. pełne ogrodów okolice **Halepu** i **Damaszku**.

Udaje się tam trzcina cukrowa, bawełna; drzewa oliwne tworzą całe gaje, dojrzewają figi, cytryny i daktyle. Zboże uprawiają tylko na pochyłościach gór. Wysokie płaszczyny są gołe, albo pokryte wiecznie-zielonemi krzewami. Słynne niegdyś cedry libańskie tworzą dziś zaledwie kilka niewielkich zbiorowisk.

Południowe przedłużenie **Syrji** tworzy głęboka bródza rzeki **Jordanu**. Rzeka ta, przepłynąwszy przez błotniste jezioro **Genezareth**, kończy się w słonem bezodpływowem morzu **Martwem**, najgłębszej depresji na ziemi (—394 m.). Zawartość soli (około 22%) w wodzie tego jeziora jest tak wielka, że żadne zwierzęta, ani rośliny przebywać w niem nie mogą.

Palestynę dzieli **Jordan** na wschodnią i zachodnią. Pierwsza tworzy krainę stepową: **Petraeę**, druga obejmuje górzyste krainy: **Galileję** z miastem **Nazaret**, **Samarję** i **Judeję** z miastem **Jerozolimą**. Droga żelazna łączy to miasto z portem **Jaffa**. Na południe od **Jerozolimy** leży **Betleem**.

Jerozolima czyli **Jeruzalem** (rys. 12) leży na odosobnionej skalistej wyżynie, otoczonej z trzech stron głębokimi i stromymi dolinami dwóch potoków, u podnoża góry Oliwnej. Miasto nie jest piękne, ulice wąskie i kręte, domy niskie, ponure jak więzienia, z zakratowanymi oknami. Ale jest to główne miej-

Rys. 12. Świątynia grobu Chrystusa w Jerozolimie.

sce pielgrzymek świata chrześcijańskiego, bo tu znajduje się kościół z grobem Chrystusa. Mieszka tu sporo chrześcijan, różnych wyznań, którzy mają swoich biskupów, klasztory, szpitale i szkoły.

Na południu od Palestyny rozciąga się straszliwa kamienista pustynia z półwyspem Sinai i górą tejże nazwy. Politycznie obszar ten należy do Egiptu.

Syrja i Palestyna, niegdyś ziemie ojczyste Fenicjan, Filystynów i Żydów, obecnie zaludnione są przez Arabów i Turków. Chrześcijanami są Maronici i Druzowie na Libanie, jako też handlarze europejscy. Liczba Żydów jest bardzo nieznaczna.

3. A R A B J A.

Arabja jest największym półwyspem na ziemi. Przedstawia ona wyżynę, otoczoną wyniosłościami brzegowymi i zniżającą się ku Eufratowi. Jest to kraina gorąca i sucha, pozbawiona stałych rzek. Wzdłuż morza ciągnie się pustynne, piaszczyste, niskie wybrzeże, na którym strumienie wysychają. Dalej w głąb lądu, na wzniesieniach brzegowych, dochodzących do wysokości 700 m., znajdujemy oazy, w których rośnie palma daktylowa, trzcina cukrowa, kawa, pszenica, jęczmień i kukurydza, gdzie fellahowie (oracze czyli rolnicy) wytwarzają takie produkty, właściwe Arabji, jak gumę arabską, balsamy, myrrę i inne żywice aromatyczne. Wyżej na górach rosną gaje drzew figowych.

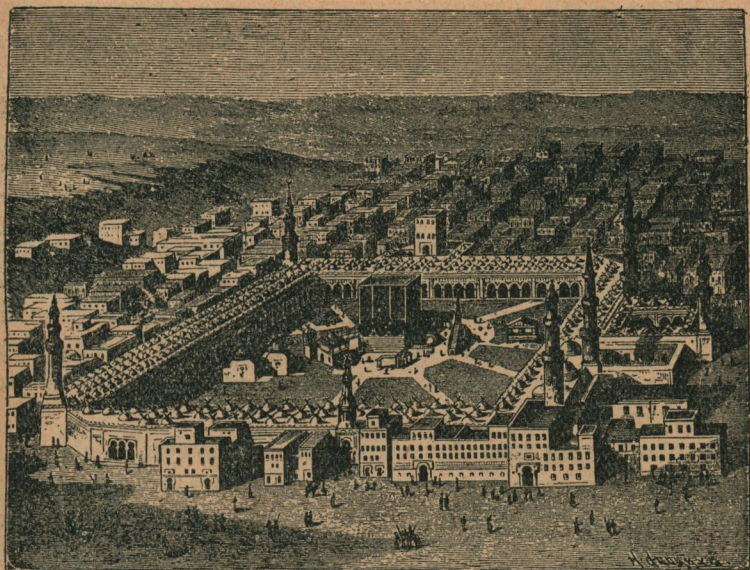
Wewnątrz wyżyny znajdujemy tylko piaszczyste i kamieniste pustynie, stepy, a wśród nich oazy.

Pośrodku półwyspu jest wyniosły obszar oaz Nedzed. Na południe i na północ od niego ciągną się dwie wielkie pustynie. Tu przebywają Beduini (synowie pustyni), czyli Arabowie koczujący. W miejscach, gdzie się czasowo zatrzymuje jakie plemię Beduinów, powstaje zaraz niby jakaś wioska, z czarnych wełnianych namiotów złożona. Naokoło namiotów pasą się stada owiec, wielbłądy i piękne konie arabskie.

Na bezgranicznych stepach niektórych obszarów Beduin napada znienacka i grabi bezbronne karawany, przyczem dobre konie ułatwiają mu nagły napad i szybką ucieczkę.

Na wybrzeżu zachodniem leżą dwie tureckie prowincje: Hedžas z miastami Mekka i Medyna, i Jemen z portem Mokka, prowadzącym handel kawą, słynącą jako najlepszy gatunek. Na południowym brzegu Angliecy posiadają port Aden i wyspę Perim w cieśninie Bab el Mandeb. Na wschodzie znajduje się prowincja turecka El Hasa i niezależny sułtanat Oman z miastem głównem Maskat.

Mahometanie czyli wyznawcy islamu dzielą się na dwie wrogie sekty: sunnitów i szyitów. Prócz tego w Nedzedzie jest

Rys. 13. Kaaba w Mekce.

jeszcze sekta **wahabitów**. Mekka i Medyna są to święte miasta dla mahometan; w pierwszym urodził się założyciel religii—Mahomet, w drugim znajduje się jego grobowiec. Do Mekki ciągną ze wszystkich stron karawany pielgrzymów z Afryki, Turanu, Indyj; przybywający morzem wylądowują w porcie **Dżidda**. W ostatnich czasach z Damaszku do Mekki przeprowadzono kolej żelazną. Główną świątynią, do której zdążają pobożni, jest **Kaaba** ze słynnym czarnym kamieniem, meteoritem, wprawionym w jedną z jej ścian (rys. 13). Dotknięcie tego kamienia, według wierzeń mahometan, ma oczyszczać od grzechu. W czasie głównego napływu pielgrzymów odbywa się tu wielki jarmark, jeden z największych na świecie.

4. I R A N.

Składa się z 3 wielkich krajów:

Persja	1,645,000	km ²	9 ¹ / ₂	milj. mieszk.	(5 ¹ / ₂	na 1 km ²)
Afganistan	624,000	„	4,5	„	(7	„
Beludżystan	231,000	„	2	„	(4	„

Wyżyna Iranu przedstawia przedłużenie Armenji. Wznosi się ona pomiędzy Mezopotamją a Indostanem, pomiędzy morzem Arabskiem a Turanem.

Na brzegach jej leżą potężne łańcuchy góry, np. Hindu-Kuh na północo-wschodzie i Elburs z wysokim wulkanem Demawend (5600 m.). I w środku wyżyny znajdujemy szeregi gór, obejmujących równiny.

Kraj ten jest bardzo gorący i suchy, zwłaszcza wybrzeża morza Arabskiego. Najwięcej wilgoci otrzymuje północny i zachodni kraj wyżyny. Stąd spływa pewna ilość rzek do morza Kaspijskiego i do Tygrysu. Wewnątrz wyżyny rzeki wysychają, niknąc w piaskach, albo wpadają do słonych jezior zmiennej wielkości.

Na obszernym bezleśnym obszarze stepowym mieszkają koczownicy, zajmujący się pasterstwem: rolnictwo możliwe jest jedynie w dolinach gór skrajnych, przy sztucznem nawodnianiu. Głównymi wytworami rolnictwa i ogrodnictwa są: zboże, opjum, tytuń, bawełna, winogrona, owoce i warzywa. Ważnem jest także jedwabnictwo i połów pereł w zatoce Perskiej.

Prawidłowych dróg brak; towary przewożą się na wielbłądach i na koniach.

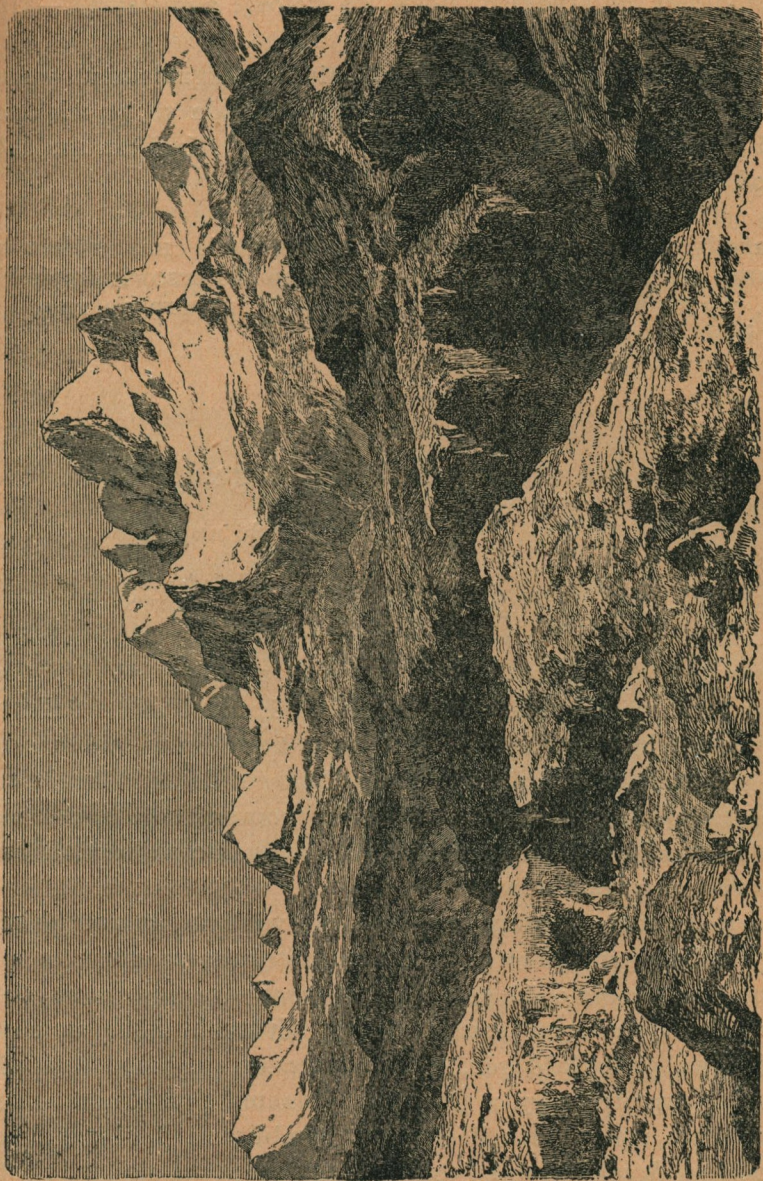
Persja zajmuje zachodnią część Iranu. Jest to kraj przeszło 25 razy większy od Królestwa Polskiego, mimo to ludność jego jest nawet cokolwiek mniejsza.

Najważniejsze miasta leżą na obszarze gór skrajnych, na znacznej wysokości, a więc Teheran, stolica, na pochyłości Elbursu, Isfahan i Sziras w południowych, Tebris w zachodnich górach.

Władca tego kraju nosi tytuł Szacha.

Afganistan przedstawia górzystą krainę, obejmującą północno-wschodnią część wyżyny Iranu. Tu płynie rzeka wewnętrzna Heri-Rud, rzeka Kabul, dopływ Indu. Nad pierwszą leży Herat, nad drugą Kabul; obydwa te miasta są stacjami na drodze karawanowej, wiążącej Indje z Persją.

Większość mieszkańców zajmuje się pasterstwem. Emir (władca) Afganistanu znajduje się pod opieką Anglii. Afgani-

Rys. 14. Himalaje.

stan ma ważne znaczenie przez swoje położenie na drodze z posiadłości azjatyckich Rosji do kolonii angielskiej — Indostanu.

Beludżystan, położony na południu od Afganistanu, wskutek wielkiego gorąca i braku deszczów, składa się po większej części z gołych skalistych pustyń i stepów. Kraj ten znajduje się pod opieką Anglii.

Narody Iranu są mahometanami, Persowie mianowicie są szyitami, Afganowie zaś — sunnitami. Dawni Persowie, czciciele ognia, wyznawcy nauki Zoroastra, zostali już prawie zupełnie wytępieni.

5. Indostan (Indje Przedgangesowe).

[3,300,000 km², 300 milj. mieszk. (90 na 1 km²)

Indostan, obszerny półwysep, zakończony ostro na południu, oblany jest na wschodzie zatoką Bengalską, na zachodzie morzem Arabskim, na północy oddziela się od ziem sąsiednich wysokimi górami, mianowicie od Iranu górami Soliman, od Tybetu Himalajami, a od Indo-Chin łańcuchami, ciągnącemi się z północy na południe. Drogi lądowe do tego kraju tak są uciążliwe, że tem żywszą stała się komunikacja przez morze z Europą, otrzymującą stąd od dawnych czasów wiele bardzo ważnych produktów.

Na północnej granicy wznoszą się wielkim łukiem Himalaje (Siedlisko śniegów) (rys. 14), najpotężniejsze góry na ziemi, mające przeszło 50 szczytów, przechodzących poza 6000 metrów. Najwyższym szczytem jest Everest (8800 metrów). Południową pochyłość gór, obficie zraszanych, przysstraja wilgotny las zwrotnikowy z palmami i lianami, ponad nim wznosi się wiecznie zielony las liściasty z bambusami i olbrzymiemi paprociami drzewiastymi, jeszcze wyżej zaczyna się las iglasty, a na wysokości 4¹/₂ km. — obszar wiecznego śniegu.

Krains Himalajów są w części niezależne, jak Butan i Nepal, w części należą do Anglików, jak piękna kraina Kaszmir.

Na północnym stoku gór biorą początek dwie wielkie rzeki: Indus, z początku płynący na zachód, Brahmaputra na wschód; następnie, przerwawszy łańcuchy gór wspaniałemi wąwozami, obydwie rzeki wydostają się na równinę.

Indus po wyjściu z gór płynie najpierw przez pograniczną prowincję angielską, dochodzącą do gór Hindu-Kuh. Tu naj-

Rys. 15. Benares nad Gangesem.

ważniejszym miastem jest forteca Peschawar (*Peszawer*), przy wejściu do doliny Kabulu.

Wielkie dopływy doprowadza do rzeki głównej Setledź. Liczba tych dopływów nadała nazwę północnej części niziny Indu — Pandż-ab (*pięciorzeczce*).

We wschodniej części Pandżabu leży miasto Lahor przy przejściu na nizinę Gangesu.

Dalej na średnim i dolnym swoim biegu Indus nie przyjmuje już żadnych dopływów, płynie bowiem po kraju suchym, prawie bezdeszczowym, w sąsiedztwie pustyni Tharr.

Daleko obfitsze opady otrzymuje nizina Gangesu. Ganges (Ganga — potok) ściąga do siebie większość wód, płynących z Himalajów. W sierpniu, gdy poziom wody jest najwyższy, rzeka na dolnym swoim biegu wylewa i użyźnia grunt pod zasiew ryżu, który się tu zbiera dwa razy rocznie. Na górnym biegu rzeki uprawiają głównie pszenicę i bawełnę, a także mak dla otrzymania opjum. Bliżej gór znajdują się plantacje herbaty.

Wielka urodzajność była przyczyną, że tu od dawnych czasów nagromadziła się ludność i powstały wielkie miasta, jak: Delhi (czyt. *Deeli*), Allahabad, Benares, miasto święte Indusów (rys. 15), i inne.

Niedaleko ujścia Ganges łączy się z Brahmaputrą we wspólną deltę, wielkości takiej, jak przeszło dwa razy wzięte Królestwo Polskie. Odnogi rzeczne z ich licznymi rozgałęzieniami tworzą mnóstwo niskich wysp błotnistych, porośłych trzciną i bambusem. Jest to gniazdo zaraźliwych chorób (cholera) i ulubione siedlisko tygrysów i węży.

Na zachodniej odnodze, dostępnej dla okrętów, leży Kalkutta, ważne miasto portowe (1200 tys.).

Dekan (kraina południowa) jest wyżyną niebardzo wysoką, pochyloną ku wschodowi. Na zachodzie góry Zachodni Gath spadają stromo ku wybrzeżu. Na wschodzie niski Wschodni Gath zniża się stopniowo ku szerokiej nadbrzeżnej nizinie. Góry wnętrza zawierają drogie kamienie.

Wybrzeża otrzymują obfite opady w porze panowania mussonu letniego (kwiecień do października), mają więc roślinność bujną zwrotnikową. Nad samym brzegiem morza zarosła mangrowjowe tworzą nieprzebyte gęstwiny. Na wybrzeżach uprawiają głównie ryż.

Ku środkowi wyżyny zmniejsza się ilość opadów. Bawełna, herbata, pszenica i proso są najważniejszymi uprawami roślin.

nami. Gdy nie dopiszą deszcze, następuje nieurodzaj i głód. Gdzie można, zaprowadzone jest sztuczne nawodnienie.

Najważniejszym portem jest Bombay (980 tys. mieszk.), położony na wyspie koło zachodniego wybrzeża. Madras, miasto portowe na wybrzeżu wschodnim.

Ceylon (wielkości połowy Królestwa Polskiego) oddziela się cieśniną Palk od Indostanu. Jest to krajna górska z bujną roślinnością i olbrzymimi lasami. Koło brzegów poławiają

Rys. 16. Kobieta z ple-
mienia Drawidas.

Rys. 17. Kupecy indyjscy.

perły, w górach znajduje się grafit i drogocenne kamienie; rozległe pola pszeniczne i ryżowe, plantacje palm kokosowych, herbaty, cynamonu, kakao i kawy dają obfite urodzaje.

Pierwotni mieszkańcy Indostanu, ciemnoskórzy Drawidasi (rys. 16), utrzymali się tylko w południowym Dekanie. Głównymi mieszkańcami są Indusi, rasy kaukaskiej.

Trzy czwarte Indusów wyznaje religję bramińską, reszta—mahometańską i buddyjską.

Indusi dzielą się na „kasty”. Ludzie jednej kasty wystrzegają się łączności z należącymi do innej kasty. Główne kasty w porządku ich znaczenia są: bramini czyli duchowni, wojownicy, kupecy, rolnicy, rzemieślnicy (rys. 17). Poza temi kastami stoją jeszcze odtrącani przez wszystkich parjasi.

Prawie cały kraj może być uważany za posiadłość angielską; król angielski jest cesarzem Indyj. Rządy sprawuje wicekról (namiestnik). Jego rezydencją jest m. Delhi. Wyższymi urzędnikami są tylko Anglicy.

Prócz bezpośrednich posiadłości Anglii znajduje się w Indostanie około 470 państwek wasalnych, pozostających pod rządem własnych książąt, ale pod opieką i ścisłym nadzorem Anglików. Tylko Butan i Nepal w Himalajach są zupełnie niezależne. Francuzi i Portugalczycy posiadają tu kilka pojedynczych punktów na wybrzeżach.

6. INDOCHINY (Indje Zagangensowe).

przeszło 2 milj. km. kw. i około 40 milj. mieszk.

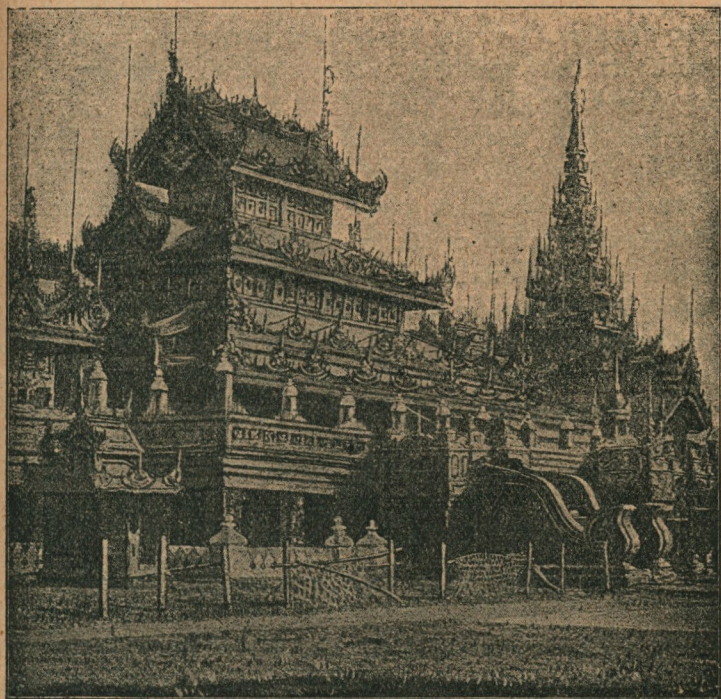
Mniejszy półwysep Indyj leży pomiędzy zatoką Bengalską a morzem Południowo-Chińskim. Na południu przedłużenie głównego półwyspu stanowi wysoki a długi półwysep Malakka, który się kończy przylądkiem Buru.

Kraj składa się z pięciu rozdzielonych górami dolin rzecznych, które zaczynają się blisko siebie na północy, a następnie rozchodzą się wachlarzowato ku południowi. Po tych dolinach płyną rzeki: Irawadi, Saluen, Menam, Mekong i Songka (rzeka czerwona).

Klimat gorący i wilgotny. Góry pokryte są pierwotnym lasem, w którym kryją się słonie i tygrysy. Bardzo ważnem jest drzewo tekowe, dające wyborny materiał do budowy okrętów. Na nizinach rozpościerają się olbrzymie pola ryżowe.

Z krajów składających Indochiny tylko Syjam utrzymał niezależność; Birma należy do Anglii, rozległa wschodnia część jest posiadłością Francuzów.

Birma, obszar Irawadi i górnej Saluen, wywozi głównie bawełnę i drzewo tekowe. Ruch handlowy kieruje się przeważnie na dolinę Irawadi, gdzie są zbudowane drogi żelazne.

Rys. 18. Świątynie w Bangkoku.

Na górnym biegu rzeki znajdują się bogate kopalnie drogich kamieni i rubinów.

Anglja posiada także część obfitującego w cynę półwyspu Malakka z ważnem miastem portowem Singapur, na małej wyspce tejże nazwy.

Syjam, położony w dorzeczu Menamu i na półwyspie Malakka,

ma bujną roślinność zwrotnikową, wywozi ryż, pieprz i drzewo tekowe. Jako zwierzę juczne używany jest tu słoń. Miasto główne Bangkok (620 tys. m.) w delcie Menamu; jest to wielkie miasto Indochin „indyjska Wenecja”, przecięte licznymi kanałami, które służą, jako ulice. Domy zbudowane są na palach z drzewa tekowego, albo wprost pływają na tratwach. Są tu liczne wspaniałe świątynie, kantory i magazyny oraz wszelkie urządzenia wielkiego miasta portowego (rys. 18).

Francuska część Indochin składa się z Kochinchiny, Kambodży, Annamu i Tonkinu.

Pierwsze dwa kraje leżą na ujściowej nizinie Mekongu. Dostarczają wiele ryżu. Miasto główne Sajgon. Annam leży na górzystym wschodnim pasie brzegowym aż do Mekongu. Tonkin zajmuje bardzo urodzajną deltę rzeki Song-ka, dlatego ma bardzo gęste zaludnienie.

Mieszkańcy półwyspu należą do rasy mongolskiej; na Malacce mieszkają Malajczycy. Wszędzie jest rozpowszechniona religja buddyjska, założycielem jej był Budda, któremu też oddają cześć religijną. Religja ta przedostała się także do Chin i Japonji.

7. ARCHIPELAG INDYJSKI.

2 milj. km², 42 milj. mieszk.

Obszar wyspowy, składający się w przybliżeniu z 10000 wielkich i małych wysp, łączy z sobą, niby rozbity na części pomost lądowy, dwie części świata: Azję i Australję. Wszystkie ogniwa tego pomostu są górzyste. Szczególniejszą uwagę zwraca tu wielka ilość wulkanów, które ciągną się dwoma szeregami: jeden przez wyspy Filipiny, drugi przez Sumatrę, Jawę i wyspy małe Sunda.

Klimat gorący i wilgotny, wskutek tego roślinność niezmiernie bujna, zwrotnikowa. Niziny w porze deszczowej stają się malarycznemi, co zmusza mieszkających tam Europejczyków do poszukiwania zdrowszych miejsc górzystych.

Rozróżniamy cztery grupy wysp: wielkie i małe Sunda, Moluckie i Filipińskie. Ostatnie należą do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, inne są po większej części posiadłościami Holandji.

Wyspy wielkie Sunda składają się z czterech wielkich i wielu mniejszych wysp. Sumatra jest to wielka, ale mało zaludniona wyspa, wywożąca ryż, tytoń i naftę. W bliskości leży Banka z najbogatszymi w świecie kopalniami cyny.

Jawa „perła korony holenderskiej” prawie tak rozległa jak Królestwo Polskie, ma jednak blisko trzy razy więcej mieszkańców i należy do krain z najgęstszym zaludnieniem na kuli ziemskiej. Wypada tu 198 ludzi na 1 km². Jest to kraina najbardziej wulkaniczna na ziemi, posiada bowiem przeszło 100 wulkanów. Na nizinach bardzo wilgotnych rośnie ryż, trzcina cukrowa i palma kokosowa, na stokach gór — kawa, drzewo chinowe, herbata.

Na północnem wybrzeżu miasto główne — port Batawja.

Borneo przedstawia krainę mało zaludnioną, lesistą. Złoto, diamenty, węgiel, pieprz są najważniejszymi przedmiotami wywozu.

Północna część Borneo, a także wysepka Labuan, należy do Anglii.

Celebes wytwarza wyborną kawę i orzechy kokosowe.

Wyspy małe Sunda stanowią przedłużenie Jawy. Należą również do Holandji, z wyjątkiem Portugalskiej wschodniej części Timoru.

Wyspy Moluckie czyli Korzenne, leżące pomiędzy Celebe-sem a nową Gwineją, wytwarzają: pieprz, gwoźdźniki, gałkę muszkatołową i sago.

Filipiny należą do Stanów Zjednoczonych. Krajowcy uprawiają na swój użytek ryż i kukurydzę, a wywożą cukier, tytoń i konopie manilskie. Największe miasto — Manilla.

Mieszkańcy archipelagu Indyjskiego należą prawie wyłącznie do rasy malajskiej i wyznają przeważnie religję mahomekańską. Pracowici są i zręczni w uprawie ziemi, energiczni w żegludze i handlu.

8. CESARSTWO CHIŃSKIE.

11 milj. km², 330 milj. mieszk.

Cesarstwo Chińskie jest najstarszem i jednym z największych państw istniejących. Co do liczby mieszkańców, ustępuje tylko Anglii z kolonjami, co do obszaru—Anglii i Rosji.

Najważniejszą częścią państwa są Chiny Właściwe, z którymi stykają się ziemie, pozostające w większej lub mniejszej zależności od Chin: Mandżurja, Mongolja, Dżungarja, Turkiestan Wschodni i Tybet.

Rys. 19. Krajobraz lössowy w Chinach północnych.

a) Chiny Właściwe.

3,877,000 km², 312 milj. mieszk., 80 na 1 km².

Jest to dorzecze Sikjangu oraz kraina na średnim i dolnym biegu rzek: Jangtsekjangu i Hoangho (rzeka żółta).

Graniczy z trzema morzami: Południowo-Chińskiem, Wschodnio-Chińskiem i Żółtem.

Przedłużenie gór Kuenlun dzieli Chiny na północne i południowe.

Południowe Chiny są krainą górzystą, przeciętą licznymi łańcuchami gór oraz szerokimi dolinami urodzajnymi.

Klimat ciepły i dostatecznie wilgotny.

Najważniejsze miasto portowe — Kanton (900 tys. m.) leży przy ujściu Sikiangu. Koło ujścia tej samej rzeki Anglicy posiadają wyspę Hong-Kong, a Portugalczycy — Macao (cz. Makao).

Północne Chiny składają się z wielkiej niziny Chińskiej i przylegających do niej na zachodzie płaskowzgórzy. Obszar ten

Rys. 20. Plantacja herbaty w Chinach.

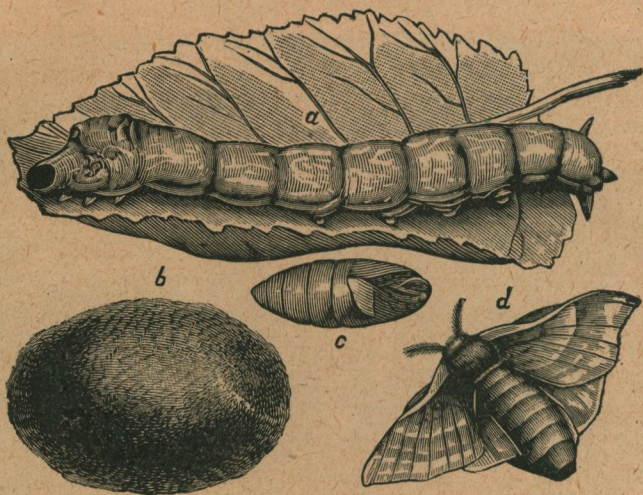
pokryty jest lössem (rys. 19), t. j. żółtawym, pulchnym, nawianym przez wiatry gruntem, niezmiernie urodzajnym. Rzeki wyłabiają w tym gruncie głębokie doliny o prostopadłych ścianach. Tu już zima jest surowa i sucha, lato, przeciwnie, ciepłe i wilgotne.

Rzeka Hoanho już nieraz przemieniała swoje łóżysko, a wylewy żółtych jej fal niszczyły wielkie obszary kraju.

Przy ujściu Jangtsekiangu leży Shanghai (Szanhaj), najważniejszy port chiński. Stąd płyną parowce w górę rzeki do Hankou.

Z Nankinu (stolica południowa), na dolnym biegu, kana cesarski prowadzi przez nizinę Chińską do Tientsinu, który jest portem stolicy Pekinu (Peking=stolica północna (700 tys. m.).

Bogactwa mineralne Chin są bardzo wielkie, szczególnie węgiel kamienny znajduje się w obfitości. Górnictwo jest jednak bardzo słabo rozwinięte. Tylko na południu spotykamy wiecznie zielone zarośla; gdzieindziej kraj jest prawie pozba-

Rys. 21. Jedwabnik morwowy. a) gąsienica na liściu morwy, b) kokon, c) poczwarka, d) dorosły owad.

wiony lasów, ale zato jest uprawiony jak ogród. Rolnictwo spoczywa w rękach drobnych właścicieli (włościan). Najważniejszą rośliną zbożową jest ryż; pomimo że na południu roślina ta daje dwa zbiory, znaczną jednak ilość ryżu trzeba sprowadzać z Indochin. Na północy zamiast ryżu sieją pszenicę i rośliny strączkowe. Bawełna jest bardzo rozpowszechniona, trzcina cukrowa rośnie na południu.

Najważniejszą rośliną dla handlu wywozowego jest herbata—której plantacje (rys. 20), jak gdzieindziej winnice, rozpościelają się na dolnych stokach gór i na wzgórzach. Ponieważ

w Chinach masło jest nieznane, więc rośliny oleiste, jak rzepak, ważne mają znaczenie.

Hodowla zwierząt domowych jest bardzo słabo rozwinięta, zato rybołówstwo ważną odgrywa rolę, ponieważ ryby łącznie z ryżem stanowią główne pożywienie Chińczyków.

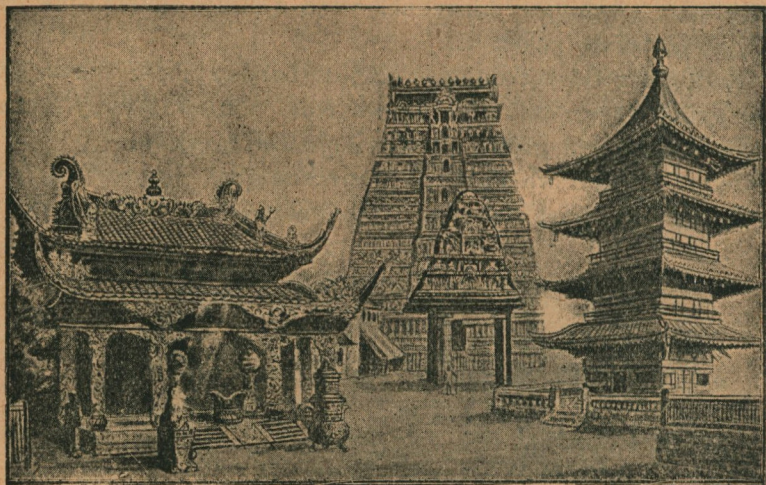
Jedwabnictwo we wszystkich prowincjach bardzo się rozwija, a jedwab jest głównym przedmiotem wywozu (rys. 21).

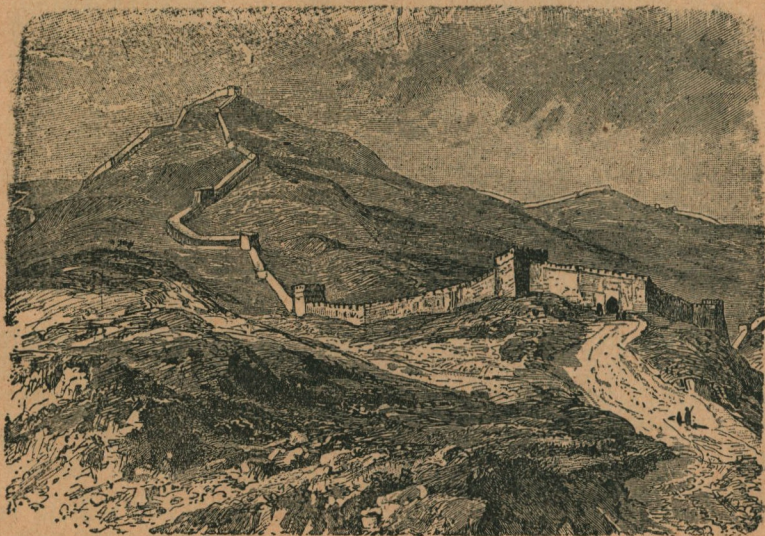
Rys. 22. Chińczycy przy jedzeniu.

Chińczycy (rys. 22), najliczniejszy naród na ziemi, w wielu wynalazkach i odkryciach wyprzedzili krainy Zachodu na całe setki, a nawet tysiące lat. Papier i tusz, druk, kompas, porcelana i użycie węgla kamiennego, oświetlenie gazowe, proch—wszystko to było oddawna znane w Chinach.

Jako ludzie energiczni i oświeceni, Chińczycy umieją znaleźć sobie zarobek i w innych krajach: w Indjach, Mandżurji, Ameryce i Australji znajdujemy tysiące emigrantów chińskich.

Rys. 23. Świątynie (Pagody) buddyjskie.

Rys. 24. Wielki mur chiński.

Starodawna wiara ludowa oddawna zastąpiona została przez religję buddyjską. Świątynie ich są to budowle o kształtach osobliwych (rys. 23).

Chińczyk czuje głęboki wstręt do wszystkiego, co obce. Jak niegdyś starał się powstrzymać stepowych barbarzyńców zapomocą olbrzymiego obwarowania „muru chińskiego” (rys. 24), tak później chciał się ustrzec od okrętów Zachodu. Ale Angliecy (1842) siłą oręża zdobyli sobie dostęp do kraju. Chiny musiały im odstąpić ważną wyspę **Hongkong** i zapewnić wolne wejście do wielu portów dla handlu zachodniego i okrętów. Wtedy pomiędzy krainą Zachodu i Wschodu zakwitły ożywione stosunki handlowe.

W roku 1895 Chiny uległy nowej napaści państw europejskich. Rosja zajęła **Port Artur** i półwysep **Laotung**, Niemcy zabrały **Kiao-tschou** na półwyspie **Shantung**. Prócz tego i prowincja **Mandżurja** dostała się pod opiekę i nadzór Rosji. Po wojnie rosyjsko-japońskiej 1904 roku **Mandżurja** powróciła do Chin z wyjątkiem półwyspu **Laotung** z portem **Artura**, którym zawładnęła Japonja.

b) Ziemie przylegające, zależne od Chin.

Najważniejsza jest **Mandżurja**. Stanowi ona dorzecze rzeki **Sungari**, płynącej na północ do **Amuru**, i rzeki **Lao-ho**, wpadającej do morza **Żółtego**.

Góry **Chingan** oddzielają ten kraj na zachodzie od wyżyn **Azji środkowej**; rzeka **Amur** oddziela go od posiadłości rosyjskich.

Klimat jest dość surowy. Główne bogactwa stanowią lasy, zboże i kopalnie węgla i złota. Ludność ($5\frac{1}{2}$ miliona) składa się z **Chińczyków** i **Mandżurów**. Ci ostatni niegdyś zawojowali Chiny i osadzili na tronie chińskim monarchów pochodzenia mandżurskiego.

Miasto główne **Mukden** z grobami cesarzów chińskich, **Inkou**, port przy ujściu **Lao**.

Inne ziemie, zależne od Chin, są częściami bezodpływowej wyżyny wschodnio-azjatyckiej. Najwyższą częścią tej wyżyny jest Tybet, leżący pomiędzy Himalajami a Kuen-lun; dalej na północ znajduje się nieco niższa wyżyna Hanhai (suche morze), która się dzieli na trzy części: Turkiestan Wschodni (pomiędzy Kuen-lunem i Tianszanem), Dżungarię (pomiędzy Tianszanem i Altajem) i Mongolję (pomiędzy Altajem i górami Chin-gan). Na tych wyżynach klimat jest niezmiernie suchy. Zima

Rys. 25. Mongoł z yakiem.

bardzo surowa, a lato stosunkowo gorące. Wskutek bardzo małej wilgoci panują tu stepy i pustynie. Ziemie uprawne ograniczają się do okolic gór, jako więcej nawodnionych.

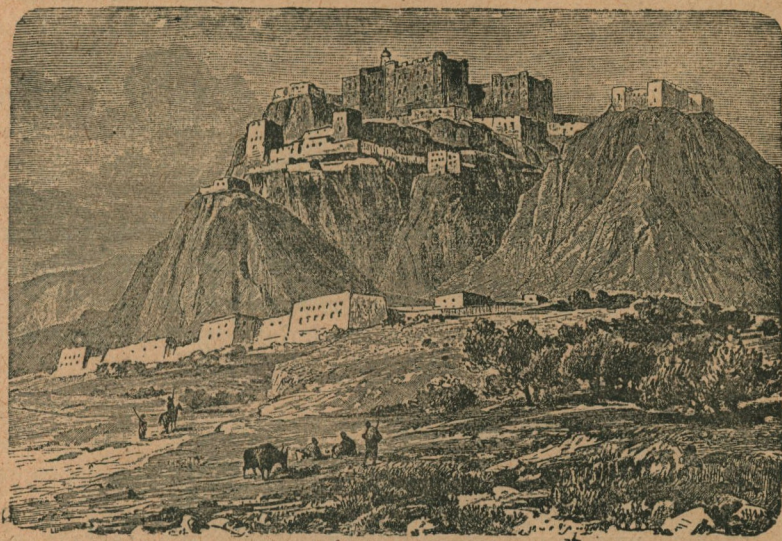
Mieszkańcy rasy mongolskiej, religii buddyjskiej, koczują ze swemi stadami bydła rogatego, koni i owiec. Jako zwierzę juczne służy wielbłąd dwugarbny, a w miejscach górzystych yak (rys. 25).

Mongolja zajęta jest w większej swojej części przez pustynię Gobi (inaczej Szamo). Miasto główne Urga.

Dżungarja stanowi ważne przejście z wyżyny azjatyckiej na Zachód.

Nad rzeką Ili, wpadającą do jeziora Bałkasz, leży miasto Kuldża.

Turkiestan Wschodni, dorzecze Tarimu, tworzącego jezioro Lob-Nor, ma na skraju gór kilka miast ważniejszych, jako to Kaszgar i Jarkend.

Rys. 26. Lhasa z pałacem Dalaj-Lamy.

Tybet, wznoszący się w środku na 4000—4500 m., jest krainą z klimatem surowym, gdzie tylko głębokie doliny nadają się do rolnictwa.

Duchownym i świeckim władcą Tybetu jest Dalaj-Lama, w którym ma przebywać dusza Buddy. Rezydencją jego jest Lhasa (siedziba Boga) (rys. 26).

9. K O R E A.

218000 km², 10 milj. mieszk. (44 na 1 km²).

Korea tworzy półwysep, który w otoczeniu wielu wysp występuje pomiędzy morzem Japońskim a Żółtem i oddziela się od Japonji zapomocą cieśniny Koreańskiej. Wzdłuż półwyspu ciągną się wysokie góry (do 2470 m.). Klimat zbliża się do klimatu południowej Europy, ale jest znacznie surowszy. Mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem i pasterstwem. Handel spoczywa w rękach Japończyków, którzy stąd wywożą złoto, ryż, rośliny strączkowe i skóry.

Koreańczycy, pokrewni Chińczykom, są buddystami. Są zdolni i uczciwi, ale bardzo ociężali, mało energiczni. Długotrwała zła gospodarka rządu i zdzierstwo urzędników pograżyły lud w wielką nędzę.

Po wojnie rosyjsko-japońskiej (1904) cesarz koreański stracił swoją niezależność. Korea dostała się pod opiekę i nadzór Japonji, a obecnie stanowi prowincję tego państwa.

Dawna stolica Seul połączona jest koleją z portem Czemulpo.

10. J A P O N J A.

670000 km², 70 milj. mieszk. (104 na 1 km²).

Japonja, wyspiarskie państwo Azji Wschodniej, składa się z trzech łańcuchów wysp. Główny łańcuch środkowy zawiera cztery wielkie wyspy: Jesso, Hondo (błędnie nazywana Nippon, która to nazwa oznacza całe państwo), Szikoku i Kiusziu. Łańcuch północny stanowią wyspy Kurylskie, południowy—wyspy Riu-Kiu i Formoza.

Prócz tego do Japonji należy półwysep Laotung z Portem Artur, południowa część wyspy Sachalinu do 50° szerokości północnej i wielki półwysep Korea.

Wyspy przedstawiają bardzo urozmaiconą powierzchnię: widoki gór i równin zmieniają się kolejno. Wspaniały wulkan

Fudżijama (rys. 27), którego szczyt w ciągu 10-ciu miesięcy

Rys. 27. Fudżijama.

pokryty jest śniegiem, wznosi się do 3700 m. wysokości. Obok tego wygasłego wulkanu jest wiele wulkanów czynnych. Trzęsienia ziemi zdarzają się często.

Rys 28. Plantacja ryżu w Japonji.

Wyspy Japońskie, położone na szerokości morza Śródziemnego, mają

klimat po stronie wschodniej i zachodniej niejednakowy, ponieważ na zachodzie płynie ku północy gałązka ciepłego prądu Kuro-Sziwo, na wschodniej zaś stronie pomiędzy prąd Kuro-Sziwo a na brzeg lądu wciska się gałąź zimnego prądu Ochockiego. Formoza ma już klimat prawie gorący, Riu-Kiu — podzwrotnikowy; wyspy Kurylskie — zimny.

Z roślin uprawnych najważniejsze są ryż i herbata. Jedwabnictwo jest bardzo rozwinięte, szczególnie na Hondo.

Na tej wyspie są największe miasta, jak Tokio (2,200,000 m.), stolica z pięknym i obszernym portem, rezydencja cesarza, który nosi tytuł „mikada”. Bliżej wyjścia na otwarte morze leży najważniejszy port Jokohama. Poprzednio stolicą było miasto Kioto; w bliskości leży port Osaka (1,200,000 m.).

Japończycy, naród rasy mongolskiej, niedużego wzrostu, odznaczają się pomiędzy narodami tej rasy zamięłowaniem czystości i większą skłonnością do stosunków z obcymi narodami. Są przezorni, zręczni w rozmaitych rzemiosłach i energiczni. Oświata ludowa stoi względnie wysoko. Wyznają religję buddyjską, a także religję Szinto.

Japończycy zaprowadzili u siebie wiele urządzeń zachodnich, jako to: drogi żelazne, telegrafy, kalendarz, monarchję konstytucyjną z parlamentem, wielkie fabryki i t. d. Z Japonji wywożą: herbatę, jedwab, miedź, węgiel kamienny, wyroby porcelanowe i lakowe; przedmiotami wwozu są maszyny, żelazo i przetwory fabryczne.

11. AZJA ROSYJSKA.

16 $\frac{1}{2}$ milj. km², 30 milj. mieszk. (1,7 na 1 km²).

Rosyjskie posiadłości w Azji stanowią przeszło $\frac{3}{4}$ powierzchni całego państwa Rosyjskiego. Dzielą się one na trzy części; Syberję, posiadłości środkowo-azjatyckie czyli Turkiestan i Kaukaz.

a) Syberja.

12 $\frac{1}{2}$ milj. km², przeszło 8 milj. mieszk. (0,7 na 1 km²).

Ziemia ta, o wiele większa niż Europa, obejmuje całą północną Azję, od granic Chin i Turanu aż do oceanu Lodowego. Może być podzielona na dwie części: Wschodnią i Zachodnią.

Syberja Zachodnia jest to bezgraniczna nizina pomiędzy Uralem, stepami Kirgiskimi, Altajem i brzegiem Jeniseju. Przecięta jest wielką rzeką Ob z jej dopływem Irtyszem. Na dorzeczu tych rzek leżą ważniejsze miasta: Tomsk, Omsk, Tobolsk i Tiumeń.

Syberja Wschodnia jest to wyżyna, na południu i południu wschodzie górzysta, przecięta rzekami Jenisejem i Leną, płynącymi do oceanu Lodowego, i Amurem, wpadającym do oceanu Wielkiego.

Tu znajduje się także wielkie jezioro Bajkał.

Nad odpływem tego jeziora, Górną Tunguzką (Angarą), leży Irkuck, największe miasto Syberji Wschodniej. Przy ujściu Amuru leży Nikołajewsk, a dalej ku południowi port Władywostok.

Półwysep Kamczatka jest wulkaniczny (około 30 wulkanów). Północna część Sachalinu, należąca do Rosji, ma klimat niezmienne surowy, posiada kopalnie węgla.

Syberja jest krainą zimną. W części północnej ziemia jest stale zmarznięta, poczynając od nieznacznej głębokości 1—2 m. Długie zimy mają bardzo niskie temperatury, krótkie lato jest stosunkowo dość ciepłe. Opady są niewielkie i zmniejszają się ku wschodowi. Równiny na południo-zachodzie pokryte są stepami. Na południu i południo-wschodzie góry zawierają wielkie skarby mineralne: złoto, srebro, grafit i węgiel kamienny.

Wśród gór spotykają się żyzne doliny, zdatne do rolnictwa.

Środkowy pas Syberji pokryty jest ogromnymi lasami iglastymi (tajga), w których znajduje się dużo zwierząt, dostar-

czających futer (sobole, gronostaje, wiewiórki, kuny, lisy). Północna część Syberji zajęta jest przez tundrę, t. j. obszary bezleśne, przeważnie błotniste, na których niema stałych siedzib ludzkich (ob. rys. 4). Tylko na czas lata zjawiają się tu rybacy i pasterze reniferów.

Przejazd przez Syberję ułatwił się znakomicie przez przeprowadzenie kolei żelaznej Syberyjskiej: z Moskwy przez Samarę dojeżdża się do Czelabińska na granicy Syberji, a stamtąd kolej idzie przez Omsk, Krasnojarsk, Irkuck i północną Mandżurję do Władywostoku. W Charbinie od tej głównej linii odchodzi gałąź południowa do portu Artura i do Pekinu.

Syberja jest bardzo mało zaludniona. Jeden mieszkaniec przypada dopiero na 2 km².

Ludność dzieli się na pierwotnych krajowców i rosyjskich kolonistów. Krajowcy należą do rasy mongolskiej; są to Mongołowie i Ostjacy na Zachodzie, Kirgizi na południo-zachodzie, Tunguzi i Jakuci na wschodzie i wiele innych narodowości. Ludy te zajmują się pasterstwem, rybołówstwem i myśliwstwem.

b) Posiadłości rosyjskie środkowo-azjatyckie.

około 4 milj. km², 12 milj. mieszk. (3 na 1 km²).

Rozległy ten obszar, nazywany także Turkiestanem lub Turanem, rozpościera się naokoło jeziora Aralskiego, do którego wpadają dwie rzeki, wypływające ze wschodnich gór granicznych: Syr-Darja i Amu-Darja.

Klimat jest ściśle lądowy: nadmiernie gorące lato, zimy stosunkowo surowe i powietrze suche, deszcz rzadko pada, woda w źródłach zwykle słona.

Cała północna część, stepy Kirgiskie, jest ojczyzną Kirgizów koczujących ze swemi stadami.

Na południe od jeziora Aralskiego leżą rozległe pustynie.

Gdzie z gór granicznych spływają rzeki, tam powstają oazy, np. Merw nad rzeką Murghab.

Nad Amu-Darją leżą dwa państewka lenne: Chiwa (rys. 29)

Rys. 29. Miasto Chiwa.

i Bucharą, zamieszkane głównie przez Uzbeków. Dalej ku wschodowi leży starożytne miasto Samarkanda.

Rys. 30. Turkmeni.

Bardzo urodzajna jest kotlinowata równina Fergana nad Syr-Darją. Rośnie tu ryż, bawełna, drzewo morwowe. Najważniejsze miasto Kokan.

Również urodzajna jest równina Taszkentu. Główne produkty: bawełna, wełna, skóry, jedwab—wywożone są drogą żelazną. Kolej ta idzie z Krasnowodska nad morzem Kaspijskim przez Bucharę i Samarkandę do Kokanu, z gałęziami do Taszkentu i od Merwu do granicy Afganistanu.

Mieszkańcy Turanu, Kirgizi, Uzbeki, Turkmeni (rys. 30) i Tadżiki (przesiedleńcy z Persji), wyznają islam. Poza tem jest znaczna ilość kolonistów rosyjskich.

c) Kraj Kaukaski.

470000 km², około 12 milj. mieszk. (24 na 1 km²).

Ziemia ta ciągnie się od niziny Manycza (dopływu Donu) poprzez góry Kaukaskie aż do wyżyny Armenji. Najwyższy szczyt gór Kaukaskich, Elbrus wznosi się do 5600 m. Niemniej wspaniała jest grupa gór Kazbek. Obok tej grupy malownicza droga wojenno-gruzińska wstępuje w góry i łączy północną część kraju, Kraj Przedkaukaski, z częścią południową czyli z Krajem Zakaukaskim.

Kraj Przedkaukaski jest przedłużeniem obszaru stepowego Rosji południowej. U stóp gór leżą liczne miejscowości lecznicze i kąpielowe. Od stacji kolei żelaznej Władykaukazu zaczyna się droga szosowa wojenno-gruzińska, prowadząca do Tyflisu.

Kraj Zakaukaski zaczyna się od rozległego pasa dolin, ciągnącego się od morza Czarnego do Kaspijskiego. Są to doliny dwóch rzek: Rionu i Kury. Kraina ta ma klimat łagodny, jak we Włoszech, ale w części wschodniej bywają surowe zimy i niedostateczne opady. Winorośl rośnie dziko, z roślin uprawnych najważniejsze są: pszenica, kukurydza, ryż, bawełna, drzewo morwowe.

Głównym przedmiotem handlu wywozowego jest nafta, któ-

ra się wydobywa w okolicy Baku, miasta, leżącego nad morzem Kaspijskim. Podziemne źródła nafty znajdują się na głębokości 120—150 metrów; aby się do nich dostać, wierci się otwory świdrowe. Czasami z takich otworów nafta wytryska fontanną, jako płyn brunatno-czarny albo oliwkowo-zielony (rys. 31).

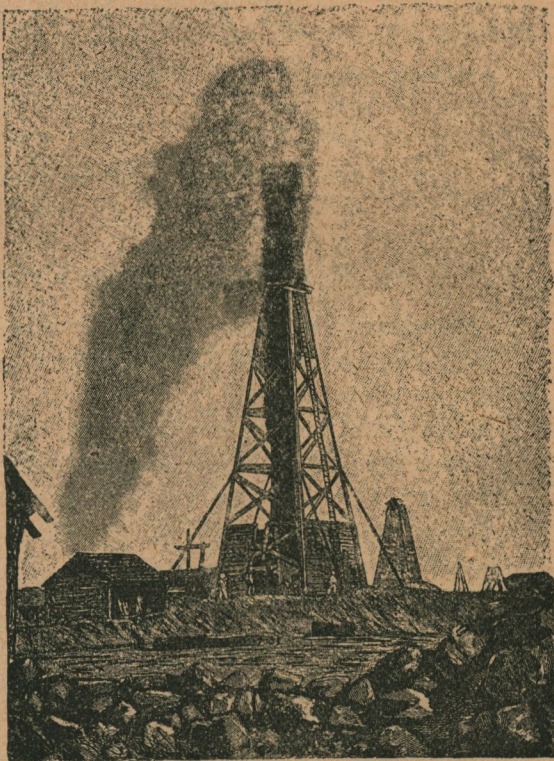
Taka surowa nafta, czyli olej skalny, podlega oczyszczeniu i tym sposobem przemienia się w czysty płyn, służący do oświetlania. Ciemna gęsta masa, pozostała po oczyszczeniu, czyli t. zw. mazut, służy jako opał, szczególnie na parostatkach.

Tyflis, główne miasto Kaukazu, połączony jest koleją żelazną z Baku i Batumem, portem nad morzem Czarnem.

Na południe od pasa dolin ciągnie się górzysta wyżyna, przedłużenie wyżyny Armenji.

Tam najważniejszym miastem jest Erywań, w bliskości którego znajduje się klasztor Eczmiadsin, rezydencja Katolikosy, głowy duchownej chrześcijańskich Ormian.

Kaukaz zamieszkanym jest przez bardzo liczne narodowości. W górach mieszkają Czerkiesi, Czeczeńcy, Gruzini, na wyży-

Rys. 31. Wytrysk ropy naftowej w Baku.

nie Ormianie, na nizinie zakaukaskiej Mingrelczycy i Turcy, zwani Tatarami. Do tych ludów dołączają się liczni koloniści rosyjscy.

A F R Y K A.

przeszło 30 milj. km², 135 milj. mieszk. ($4\frac{1}{2}$ na 1 km²).

PRZEGLĄD OGÓLNY.

a) Położenie, granice i rozgałęzienia.

Odszukajmy w atlasie półkulę wschodnią, a na niej Afrykę. W jakiej stronie od Europy leży Afryka i czym się oddziela od naszej części świata?

W których miejscach najbardziej się zbliża do Europy?

Przez jaki ocean jedzie się z Afryki do Australji?

Przez jaki ocean i w którą stronę jedzie się do Ameryki?

Gdzie Afryka ma największe zbliżenia z Azją i czym się oddziela od tej części świata?

Odnajdźmy teraz w atlasie mapę fizyczną Afryki.

Czy według mapy linja brzegowa jest urozmaicona czy jednostajna?

Odszukajmy punkty skrajne: północny i południowy i określmy szerokość geograficzną.

Obliczmy w kilometrach rozciągłość Afryki z północy na południe (1° szerokości = 111 klm).

Afryka, która zapomocą wąskiej szyi (przesmyku Sueskiego) łączyła się z tułowiem Starego Świata, od czasu przekopania kanału Sueskiego jest całkowicie otoczona wodą, mianowicie: na wschodzie oceanem Indyjskim, na zachodzie oceanem Atlan-

tyckim, który swem rozgałęzieniem, morzem Śródziemnem ogranicza tę część świata i od strony północnej.

Linja brzegowa wszędzie jest jednostajna; tylko na północy i na zachodzie morze wdiera się nieco w ląd, tworząc zatokę obydwu **Syrt** oraz zatokę **Gwinejską**; na wschodzie ta część świata wydłuża się w półwysep **Somali**.

Nie obfituje też Afryka i w wyspy; oddzielne grupy wysp znajdują się na oceanie Atlantyckim, inne otaczają **Madagaskar**.

Skrajne punkty Afryki stanowią:

Przylądek	Guardafuj	51° dł. wsch. Gr.
"	Zielony	17° dł. zach.
"	Biały (Blanco)	37° sz. półn.
"	Iglasty	35° sz. półd.

b) Ukształtowanie powierzchni.

Odnajdziemy w atlasie mapę fizyczną Afryki i rozpatrzymy na niej skalę barw.

Na północo-zachodzie Afryki znajduje się jedyny właściwy łańcuch górski: **Wysoki Atlas**. Zresztą prawie cała Afryka przedstawia wyżynę. Północna Afryka zajęta jest przez niewysoką **wyżynę Sahary**, wznoszącą się najbardziej pośrodku i zniżającą ku zachodowi, gdzie spotykamy szereg nizin. Dalej na południe leży **wyżyna Sudanu**. Na wschodzie Sudanu rozciąga się górską kraina **Abisynja**.

Cały południowy trójkąt Afryki przedstawia wysoką wyżynę, która spada tarasami ku wąskim niskim wybrzeżom.

Najwyżej wznosi się wschodni kraniec tej wyżyny. Tam znajdujemy najwyższą górę Afryki – wygasły wulkan **Kilimandżaro** (6000 m.).

c) Wody.

W zagłębieniach wyżyny Wschodnio-Afrykańskiej leżą ogromne jeziora, dające początek wielkim rzekom. Z jeziora **Wiktoria** (inaczej **Ukerewe**) wypływa **Nil**, najdłuższa rzeka Afryki; w jeziorze **Bangweolo** bierze początek rzeka **Kongo**, łącząca się

dopływem z jez. Tanganika. Jezioro Niassa zapomocą odpływu Szire łączy się z rzeką Zambezi. W południowej Afryce płynie rzeka Oranje, a w północno-zachodniej — Niger.

Rzeki Afryki są niebardzo dogodne dla żeglugi, ponieważ na dolnym biegu, przy przejściu przez tarasy, tworzą wodospady i prądownie.

Afryka posiada dwa obszary bezodpływowe, jeden mniejszy na południu i drugi większy na północy.

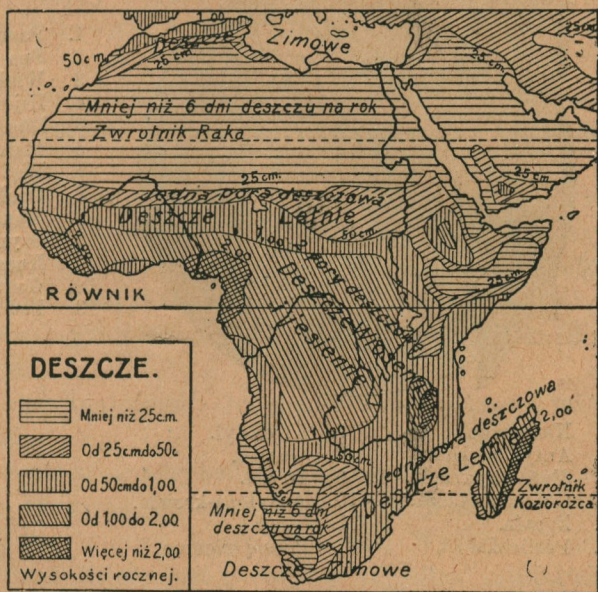
Rys. 32. Sawanna.

W tym ostatnim obszarze leży jezioro Czad, które w porze deszczowej wylewa i łączy się dopływem Szari z systematem Nigru, a przezeń z zatoką Gwinejską; w porze suchej jezioro to zmniejsza się do połowy.

d) Klimat, rośliny i zwierzęta.

Afryka leży przeważnie w pasie gorącym, a w części w pasie ciepłym umiarkowanym; z wielkiem gorącym łączy się tu

w wielu miejscach suchość, brak deszczów, szczególnie pod zwrotnikami, gdzie się rozciągają wielkie pustynie; Sahara na północy, Kalahari na południu. Pomiedzy niemi, t. j. po obydwu stronach równika zmieniają się kolejno dwie pory roku: pora deszczowa podczas wysokiego stanu słońca i pora sucha. Tu wybrzeża i doliny rzek, szczególnie w Afryce zachodniej, przedstawiają nieprzebyte lasy, gdy na wysokich równinach ciągną się stępy i sawanny; pierwsze są to równiny wysoka trawą pokryte, w porze suchej zupełnie wysychające; drugie przedstawiają trawiaste równiny, pomieszane z grupami krzaków i drzew z rzadka rozrzuconych (rys. 32). Ziemie koło morza Śródziemnego, podobnie jak pozazwrotnikowa część południowej Afryki, otrzymują deszcze w porze zimowej (rys. 33).

Rys. 33. Mapa deszczów.

Afryka ma wiele zwierząt swoistych (rys. 34 i 35), odznaczają się szczególnie liczne gatunki małp, np. goryl i szympansz, z drapieżników—lew, z ptaków—struś, z gadów—krokodyl. Szczególniej jest dużo zwierząt kopytnych, właściwych tej części świata, jako to: słoń afrykański, hipopotam, żyrafa, antylopy, zebra. Drzewo kawowe, baobab, palmy oliwne mają tu swoją ojczyznę. Durra (rodzaj prosa) jest zbożem bardzo rozpowszechnionem.

Rys. 34 i 35. Niektóre zwierzęta Afryki.

1. Papuga popielata.
2. Sęp biały.
3. Wielbłąd jednogarbny.
4. Hiena.
5. Ibis
6. Marabu.
7. Wąż pyton.
8. Ocelot.
9. Mandryl.
10. Szympanś.
11. Koczkodan Mona.
12. Goryl.
13. Lew.

1. Nosorożec.
2. Antylopa kudu.
3. Słoń afrykański.
4. Gniazdo tkacza.
5. Żyrafa.
6. Perliczka.
7. Krokodyl.
8. Guziec.
9. Bawół.
10. Antylopa-krowia.
11. Struś.
12. Prosię ziemne.

Z minerałów Afryka południowa posiada złoto i diamenty, na pustyni Saharze jest dużo soli,

e) Mieszkańcy.

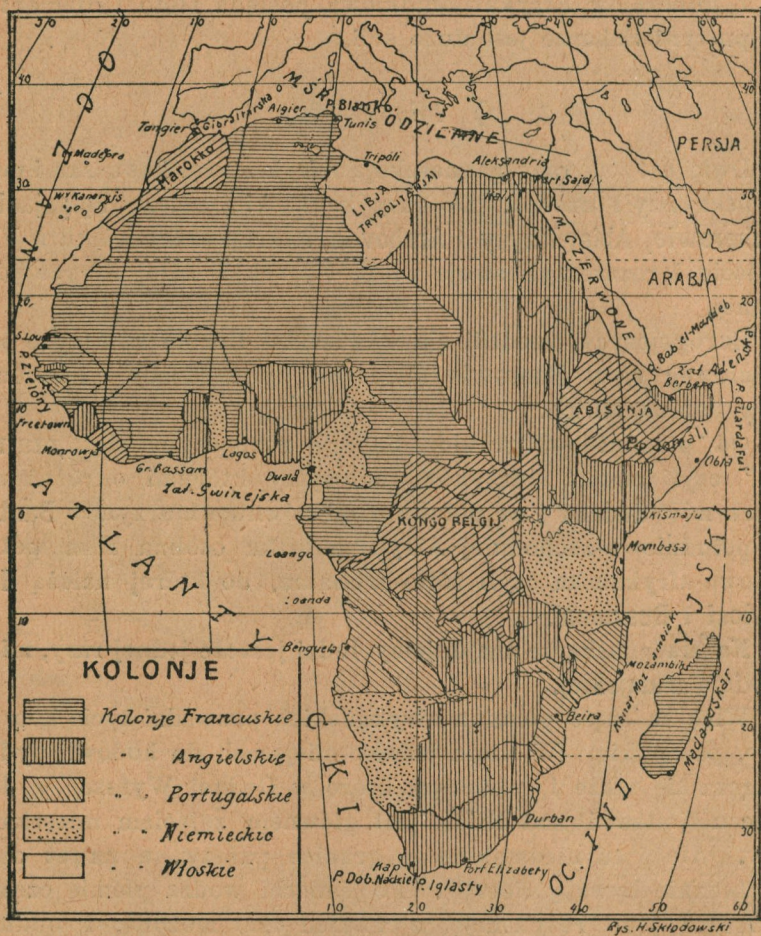
Dwie główne rasy zamieszkują Afrykę: rasa kaukaska i murzyńska czyli czarna. Do rasy kaukaskiej należą Egipcjanie, Berberowie, Abisyńczycy i Arabowie, którzy wtargnęli tu w VII stuleciu i rozszerzyli swoją wiarę i język w całej Afryce północnej.

Europejczycy osiedlili się w większej liczbie w Afryce południowej: są to Boerowie (Börowie), pochodzący od kolonistów holenderskich.

Od południowej granicy Sahary rozpoczyna się „czarny ląd” czyli ziemia murzynów, pomiędzy którymi odróżniamy murzynów Sudanu i na południu od równika murzynów Bantu. W południowo-zachodniej Afryce mieszka osobna rasa południowo-afrykańska czyli żółto-brunatna, do której należą Hottentoci i Buszmeni.

Na Madagaskarze znajdujemy ludzi jeszcze jednej rasy, mianowicie malajskiej.

Większa część plemion afrykańskich prowadzi życie koczujące, pasterskie. W wielu jednak miejscach do hodowli bydła dołącza się także i rolnictwo, które w Gwinei Wyższej w dorzeczu Kongo i nad Nilem jest głównym zajęciem mieszkańców. Ale i tu nieustalone są granice państw, a nawet osady ludzkie bywają niestale. Po śmierci wodza plemię często opuszcza jego rezydencję, z lekkich chat złożoną, i buduje osadę na innem miejscu. Niektóre leśne narody Afryki środkowej, a także Buszmeni są w stanie zupełnie dzikim. Nie znają ani pasterstwa, ani rolnictwa, zajmują się tylko łowiectwem i rybołówstwem. U wielu narodów murzyńskich zachowało się jeszcze niewolnictwo, a u niektórych plemion w środku Afryki nawet ludożerstwo. Większość narodów Afryki pogrążona jest w bałwochwalstwie. Mahometanizm rozszerzył się na północy i na wybrzeżu wschodniem.

Rys. 36. Mapka kolonij w Afryce.

Prawie cała Afryka jest obecnie posiadłością kolonialną państw europejskich. Jedynie trzy kraje są niezależne: Abisynja, sułtanat Marokko i murzyńska republika Liberja (patrz mapkę w książce rys. 36).

2. KRAINY NAD NILEM.

Z jeziora Wiktorja Nil przedostaje się, tworząc wiry i wodospady, do jeziora Albert, stamtąd dzikimi wąwozami płynie ku północy i przyjmuje rzekę Bar-el-Gazal (rzeka gazelli), która mu doprowadza całą sieć dopływów. Od tego miejsca rzeka staje się bardzo mętną, często prawie mlecznej barwy i otrzymuje nazwę Białego Nilu. Pod Chartumem przyjmuje dopływ: Nil Błękitny, który wypływa z abisyńskiego jeziora Tsana. Dalej, wijąc się w postaci litery S, przepływa przez

Rys. 37. Katarakty Nilu.

Nubję i tworzy tam cały szereg katarakt (rys. 37). Od ostatniej katarakty koło Assuanu zaczyna się dolina Egiptu, która jest zagłębieniem pomiędzy wyżynami dwóch pustyń: Libijskiej i Arabskiej. Koło Kairu rzeka dzieli się na liczne odnogi, przecinające obszerną deltę.

a) E G I P T.

3 milj. km², 15 milj. mieszk. (5 na 1 km²).

Egipt obejmuje dolinę dolnego Nilu; dalej pustynne płaszczyny: Libijską i Arabską i półwysep Synai. Kraj ten należy do najgorętszych krain pozazwrotnikowych. Opadów prawie

zupełny brak; klimat jest zdrowy; nieprzyjemny jest tylko gorący wiatr Chamsin (=pięćdziesiąt, ponieważ mniej więcej tyle dni w roku wieje). Dolina Nilu, mająca z początku 5, następnie 10 km. szerokości, rozszerza się w delcie do 200 km. Dolina ta stanowi długą a wąską, niezmiernie urodzajną oazę. Coroczne wylewy Nilu, trwające od lipca do października, dają polom dostateczną ilość wilgoci. W dolnym Egipcie szeroko

Rys. 38. Kanał Sueski.

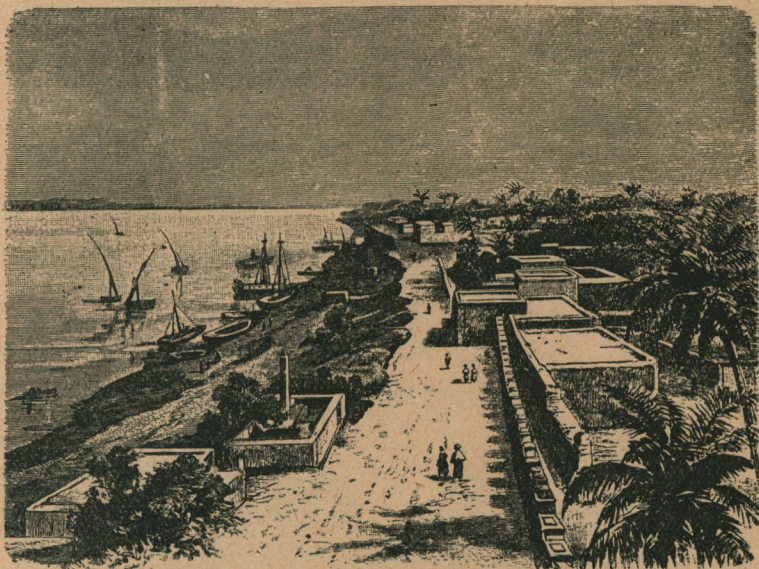
rozgałęziona sieć kanałów wszędzie doprowadza wodę. Wyżej położone pola, szczególnie w górnym Egipcie, nawadniane są przy pomocy pomp i maszyn wodociagowych, poruszanych przez zwierzęta domowe. Od listopada do marca rosną tu i dojrzewają: pszenica, kukurydza, bób, bawełna, trzcina cukrowa, później dojrzewa ryż, warzywa, winogrona. Najważniejsze z tych roślin są: pszenica, kukurydza i bawełna. Na pokarm dla koni, osłów, wielbłądów i bawołów uprawia się koniecinę; kozy i owce muszą sobie szukać pożywienia na stepie. I zachodnia pustynia posiada pewną liczbę uprawnych oaz, w najniższych miejscach położonych. Wytryskujące tam źródła wywołują bardzo bogatą roślinność: szczególnie rosną tam palmy daktylowe. Do takich oaz należą np. Siuah.

Głównymi mieszkańcami Egiptu są mahometańscy fellahowie (oracze) i chrześcijańscy Koptowie, uważani za najczystszych potomków starożytnych Egipcjan. Do nich dołączają się Arabowie, Turcy i Europejczycy.

Przez Egipt przechodzi najważniejsza droga z Zachodu na Wschód, Kanał Sueski, od portu Said do Suez. Ma on 160

km. długości i głębokość dostateczną dla największych statków morskich (rys. 38); ukończony został w r. 1869.

Rząd spoczywa w rękach wice-króla (kedywa), który jest księciem wasalnym Turcji, ale znajduje się w zależności od Anglików, utrzymujących tu swoją załogę wojskową. Anglicy przyłączyli do Egiptu i rozciągnęli swe wpływy na krainy leżące nad górnym Nilem, czyli na tak zwany Sudan Egipski

Rys. 39. Miasto Chartum.

z miastem Chartum (rys. 39). Rezydencją kedywa jest Kair (660000 tys. m.) (rys. 40), najważniejszym miastem handlowym jest port Aleksandrja (330 tys. m.).

Kair, położony nad Nilem, niedaleko początku delty, u stóp wzgórz, z których rozciąga się widok na dolinę, jest największym miastem Afryki, oraz ważnym punktem dla świata mahometańskiego, liczącym do 400 meczetów. Po drugiej stronie Nilu, naprzeciwko miasta, wznoszą się słynne piramidy

Rys. 40. Miasto Kair.

Rys. 41. Piramidy egipskie i sfinks.

egipskie (rys. 41), z których najwyższa piramida Cheopsa dochodzi do 150 metrów wysokości.

b) A B I S Y N J A.

1000000 km², 8 milj. mieszk. (8 na 1 km²).

Abisynja jest obszarem źródłowym Nilu Błękitnego. Górzysta ta kraina t. zw. „afrykańska Szwajcaria”, na północy i na wschodzie wznosi się niby wysoka ściana z wyschniętej stepowej równiny, która ją oddziela od morza Czerwonego; na południu spada ku sawannom, na zachodzie zniża się ku lesistej krainie górnego Nilu. Zależnie od wysokości, odróżniamy tu dwie strefy roślinne: strefę nizin podzwrotnikowych i strefę wyżyn umiarkowanych. Pasterstwo, rolnictwo, poczęści myśliwstwo stanowią główne zajęcia mieszkańców.

Władca tego chrześcijańskiego kraju, negus abisyński, mieszka w Addis Abeba.

Wskutek swej górzystości kraj zachował niepodległość, oparł się napaściom państw europejskich, np. Włoch, które z kolonji swej Massaua starały się na ten kraj władzę swą rozciągnąć.

3. TRIPOLIS.

1 milj. km² i 1 milj. mieszk.

Ziemie nad zatoką wielkiej Syrty, mianowicie wyżyna Barka, następnie Tripolis i grupa oaz Fessan, stanowiły do niedawna prowincje tureckie; obecnie należą do Włoch. Tylko wybrzeże otrzymuje deszcz w porze zimowej, reszta kraju ma klimat pustyn bezdeszczowych. Stałych rzek niema. Głębokie doliny i oazy są urodzajne.

Rys. 42. Berber.

Wywozi się stąd trawa halfa, służąca do wyrobu papieru, jęczmień, zwierzęta domowe, daktyle i sól. Mieszkają tu Arabowie, Berberzy (rys. 42), Murzyni. Od głównego miasta Tripolis prowadzi bardzo ważna droga karawanowa do wnętrza Afryki.

4. KRAINY ATLASU.

Od zatoki małej Syrty aż do oceanu Atlantyckiego ciągnie się wyżyna Atlasu, przechodząca na zachodzie w łańcuchy gór Wysokiego Atlasu, które wznoszą się prawie do wysokości Alp. Cała pochyłość północna ma klimat śródziemno-morski: zimę dżdżystą i gorące suche lato. Do morza wpadają tylko krótkie rzeki brzegowe. U południowych stoków Atlasu zaczyna się pustynia. Idąc od wschodu na zachód, znajdujemy na tym obszarze trzy kraje: Tunis, Algier i Marokko, zaludnione przez mahometańskich Berberów i Arabów.

a) T U N I S.

160000 km², 1900000 mieszk. (12 na 1 km²).

Państwo Tunis, znajdujące się pod opieką Francji, leży koło zatoki małej Syrty. W części południowej znajdujemy piaszczyste stepowe równiny z wielką ilością słonych jezior t. zw. szottów. W dolinach północnej części górzystej, tam gdzie jest wilgoć dostateczna, rosną różne zboża, winogrona, drzewa oliwne i palmy daktylowe. Miasto główne Tunis. W bliskości – ruiny starożytnej Kartaginy.

b) A L G I E R.

800000 km², 5 milj. mieszk. (6 na 1 km²).

Ta ważna kolonja francuska większa jest niż sama Francja. Nadbrzeżna podniesiona krawędź wyżyny nosi nazwę Małego

Atlasu, południowa krawędź nazywa się Wielki Atlas. Między nimi ciągnie się płaszczyna **szottów** (jezior stepowych). Można więc wyróżnić trzy pasy równoległe do brzegów: 1) Tell czyli stoki i doliny Małego Atlasu, 2) pas stepowy aż do Wielkiego Atlasu, 3) pustynia na południu wyżyny. Tell jest to obszar uprawny, wytwarzający w obfitości zboża, warzywa, oliwę, tytuń i wino. Na wybrzeżu leżą najważniejsze porty Algier i Oran. Obszar stepowy jest krainą koczujących paste-

Rys. 43. Oaza Biskry.

rzy, hodujących owce i konie. Zajmują się także sztuczną hodowlą strusi. Na pustyni, wskutek wykopania studzien, powstały liczne oazy. Do jednej z nich, Biskry (rys. 43), można się dostać drogą żelazną.

c) M A R O K K O.

450000 km², 7 milj. mieszk. (15 na 1 km²).

Sultanat Marokko wskutek swego położenia między dwoma morzami jest najważniejszy z trzech krajów Atlasu. Atlas

tworzy tu wysoki łańcuch górski (do 4500 m.) ze śnieżnymi wierzchołkami. Łańcuch ten dzieli kraj na dwie części: północno-zachodnią, przeciętą pewną liczbą rzek, i południowo-wschodnią, pustynną. W pierwszej części, w pasie brzegowym nadatlantyckim, który otrzymuje dość obfite deszcze zimowe, uprawia się kukurydza, pszenica, jęczmień, bób, len. Roślinności drzewiastej prawie zupełnie tam nie ma. Na wyżynie bliżej gór ciągnie się step, na którym mieszkają koczujący pasterze. U stóp gór znajdują się liczne oazy nad brzegami górskich strumieni. W największej oazie znajduje się miasto głównie Marokko, otoczone gajami palm daktylowych, drzew oliwnych, pomarańczowych i figowych, brzoskwiń, moreli i drzew migdałowych. Stolica północna Fez leży w drugiej podobnej oazie. Ludność zajmuje się wyłącznie rolnictwem i pasterstwem. Główny port — Tanger.

Marokko znajduje się obecnie pod protektoratem (opieką) Francji.

5. S A H A R A.

6 mil. km², 2 milj. mieszk. (1 na 3 km²).

Sahara, największa pustynia na ziemi, ciągnie się z zachodu na wschód przez całą północną Afrykę. Z Atlasem i wyżyną Barki stykają się najpierw niziny i depresje; dalej ku południowi następują wyżyny, pośrodku których wznoszą się góry (do 2700 m.). Grunt pustyni jest poczęści skalisty, poczęści pokryty drobnymi kamykami, poczęści piaskiem, z którego wiatr usypuje potężne wydmy (diuny). Szczególniej pustynia Libijska przedstawia rozległe obszary piaszczyste. Podróżowanie przez pustynię jest bardzo niebezpieczne. Gdy się sroży gorący wiatr pustyni Samum, wtedy źródła zostają zasypane, wysycha woda w workach skórzanych, w których się przewozi; ludzie i zwierzęta słabną i giną czasem całymi karawanami (rys. 44). Pustynia nie jest całkowicie pozbawiona deszczów. Zdarzają się czasami krótkie, lecz gwałtowne ulewę. Poza tem,

w ciągu zimnych nocy osadza się rosa, i wilgoć ta jest dostateczna do rozwinięcia się niejakiej roślinności: owłoszonych, bezlistnych krzewów, roślin cybulkowych, trawy halfy. Potoki, spływające z gór, nikną w piaskach pustyni, ale w najgłębszych miejscach wytryskują znów jako źródła, albo sztucznie, przez kopanie studzien, woda wyprowadza się na zewnątrz. W miejscach takich powstają oazy z palmą daktylową i innymi roślinami.

Rys. 44. Karawana na Saharze.

Ludy Sahary Tibbusi i Tuaregi zajmują się prócz rolnictwa w oazach, hodowlą wielbłądów, handlem solą, a poczęści i rozbójem.

Najważniejsze drogi karawanowe prowadzą z Marokko do Timbaktu nad Nigrem i z Tripoliżu przez Murzuk do jeziora Czad (rys. 45). Na tej ostatniej drodze, której przejście wy-

maga trzy miesiące czasu, co 2—3 dni napotyka się miejsce z wodą.

Zachodnia część Sahary znajduje się pod wpływem Francji, wschodnia pod wpływem Anglii.

6. S U D A N.

Na południu Sahara przechodzi stopniowo w Sudan, wielki obszar, ciągnący się od oceanu Atlantyckiego i zatoki Gwinej-

Rys. 45. Jezioro Czad.

skiej aż do Nilu. Część zachodnia, Wysoki Sudan, jest dorzeczem Senegalu i Nigru; na wschodzie leży Sudan Egipski, pośrodku Sudan Niski, zlewisko jeziora Czad. Sudan leży w pasie gorącym i podczas wysokiego stanu słońca otrzymuje dość znaczne opady. Pustynne i stepowe płaszczyny Sahary przemieniają się tu w sawanny, a nawet pierwotne lasy, np. na tarasowatym spadku koło wybrzeża Górnej Gwinei lub na wo-

dodziale rzeki Kongo. Na wysokich płaszczyznach wnętrza mieszkańcy zajmują się pasterstwem i rolnictwem. W lasach pierwotnych najważniejszym drzewem jest palma oliwna, z której owoców i nasion wyciska się olej palmowy, służący do wyrobu mydeł. Sok mleczny, wypływający z niektórych gatunków drzew zwrotnikowych, dostarcza kauczuku. Na równinie nadbrzeżnej uprawiają się rozmaite rośliny zwrotnikowe: bawełna, kawa, kakao, banany i orzech ziemny (rys. 46), którego okrągławe skorupy zawierają kilka ziarn jadalnych, służących też do wyciskania oleju. Jako przedmioty wywozu najważniejsze są: olej palmowy, orzechy ziemne, kauczuk, kość słoniowa i złoto; poprzednio głównie stąd wywożono niewolników do kolonij amerykańskich.

Sudan zachodni i środkowy zaludniony jest przez plemiona murzyńskie (rys. 47), wschodni — przez Arabów. Wszędzie panuje religja mahometańska. Naokoło Czadu leżą państwa mu-

rzyńskie: Bornu z miastem Kuka, Bagirmi i Wadaï. Wybrzeże składa się z posiadłości kolonialnych. Nad Senegalem leży francuskie miasto handlowe St. Louis. Stąd Francuzi rozciągnęli swą władzę daleko w głąb lądu przez Niger do jeziora Czad. Do nich należy ważne miasto handlowe Timbaktu, oddalone o jeden dzień drogi od Nigru. Pod ich wpływem znajdują się państwa Bagirmi i Wadaï. Wybrzeże Sierra-Leone w części należy do Anglików.

Rys. 46. Orzech ziemny.

Dalej leżą części Górnej Gwinei, które według przedmiotów wywozu otrzymały nazwy: wybrzeża pieprzowego, kości słoniowej, złotego i niewolniczego. Na wybrzeżu pieprzowym znajduje się rzeczpospolita Liberja, założona przez amerykańskich filantropów dla osadzenia tam Murzynów, wykupionych z niewoli.

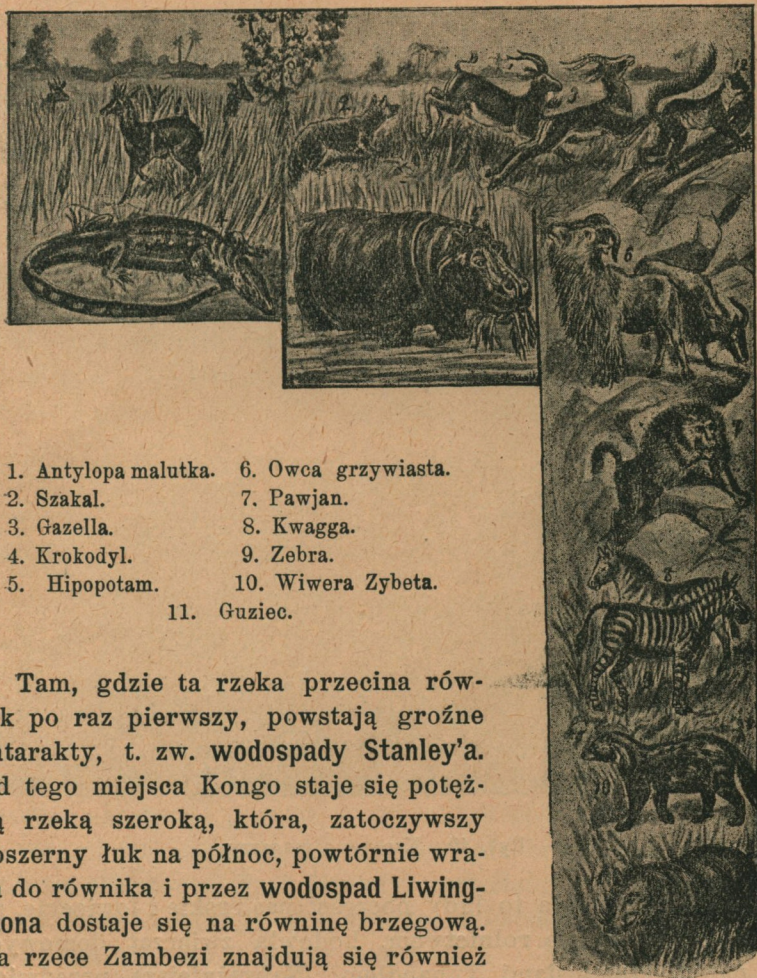
Rys. 47. Murzyn z Sudanu.

Wybrzeże kości słoniowej należy w części do Francuzów, którzy opanowali również państwo Dahome, położone już dalej w głębi lądu naprzeciw wybrzeża niewolniczego.

Wybrzeże złote podzieliли pomiędzy sobą Anglicy i Niemcy (Togo); pierwsi posiadają prócz tego ważny port Lagos, na wyspie koło wybrzeża niewolniczego. Do nich też należy Nigerja, obszar nad dolnym i średnim Nigrem, oraz część Bornu. Do Niemców należał jeszcze duży obszar Kamerun.

7. RÓWNIKOWA CZĘŚĆ WYŻSZEJ AFRYKI.

Zwężona część Afryki, prawie całkowicie leżąca na południowej półkuli, tworzy wyżynę z podniesionymi krawędziami, która spada tarasami ku wąskim niskim pasom brzegowym. Według różnicy klimatu można ją podzielić na dwie części: wyżynę równikową i wyżynę południową; rzeka Zambezi dzieli jedną od drugiej. Część równikowa obejmuje na wschodzie wyżynę wielkich jezior afrykańskich, na zachodzie zaś przedstawia głównie dorzecze rzeki Kongo, która przyjmuje wody jezior Bangweolo i Tanganika.

1. Antylopa malutka.	6. Owca grzywiasta.
2. Szakal.	7. Pawjan.
3. Gazella.	8. Kwagga.
4. Krokodyl.	9. Zebra.
5. Hipopotam.	10. Wiwera Zybety.
11. Guziec.	

Tam, gdzie ta rzeka przecina równik po raz pierwszy, powstają groźne katarakty, t. zw. wodospady Stanley'a. Od tego miejsca Kongo staje się potężną rzeką szeroką, która, zatoczywszy obszerny łuk na północ, powtórnie wraca do równika i przez wodospad Liwingtona dostaje się na równinę brzegową. Na rzece Zambezi znajdują się również wielkie wodospady (wodospad Victoria). Chociaż obszary te leżą pod równikiem, wskutek jednak wysokiego położenia nie są tak gorące jak Sahara.

Dwie pory deszczowe: wiosenna i jesienna, przerwane krótkimi porami bezdeszczowymi, wywołują bogatą roślinność. Dorzecze Kongo jest obszarem lesistym; wyżyny, leżące na po-

ludnie i na wschód, pokryte są sawannami. Świat zwierzęcy jest bardzo bogaty. Na obszarach trawiastych znajdujemy zebry, antylopy i żyrafy, prześladowane przez lwy i pantery (rys. 48). Po lasach ukrywają się liczne małpy, np. goryle i szympansy, dalej słonie i nosorożce; w wodach hipopotamy i krokodyle.

Ludność składa się z wielu plemion murzyńskich, które, wskutek podobieństwa ich mowy, łączymy w jedną grupę mu-

Rys. 49. Karawana tragarzy.

rzynów Bantu. Są to ludy poczęści pasterskie i łowieckie, poczęści zajmują się rolnictwem, hodowlą zwierząt domowych, a nawet rzemiosłami i handlem. Najważniejsze przedmioty wywozu stanowią: olej palmowy, kauczuk, kość słoniowa, orzechy ziemne, skóry. Wskutek braku dróg towary w wielu miejscach przenoszone są przez całe karawany tragarzy (rys. 49), tem bardziej, że w tej części Afryki, a zwłaszcza w dorzeczu Zambezi, hodowla zwierząt domowych jucznych jest niemożli-

wa, ponieważ grasuje tam niebezpieczna dla tych zwierząt mucha tse-tse.

Cały ten obszar znajduje się obecnie w posiadaniu Europejczyków. Największą część zajmuje państwo Kongo, będące pod opieką króla belgijskiego. Miasto główne Boma. Dla ominięcia wodospadów Livingstona przeprowadzono kolej żelazną do Leopoldville. Stamtąd można dopłynąć statkiem aż do wodospadów Stanley'a.

Na północ od państwa Kongo leży Kongo francuskie, na południu zaś Angola należy do Portugalczyków, którzy posiadają również na wschodnim brzegu wybrzeża Sofala i Mozambik.

Wyżyna wielkich jezior podzielona jest pomiędzy Niemców i Anglików. Ostatni mają prócz tego protektorat nad wyspą Zanzibar, z ważnym portem tej samej nazwy.

8. AFRYKA POŁUDNIOWA.

Wyżyna południowo-afrykańska zaczyna się od zagłębienia, zawierającego wiele jezior słonych wysychających, np. jezioro Ngami. Dalej na południu kraj wznosi się znowu. Znajdujemy tu pustynię, a w części step Kalahari. Na zachodzie wyżyna nie tworzy wyniosłej krawędzi; płynie tam jedyna większa rzeka Oranje. Na południu i na wschodzie wyżyna jest otoczona skrajnymi górami i ma układ tarasowaty. Najważniejsze miasta znajdują się na równinie brzegowej, jako to Kaptown (Kaptoun), Port Elżbiety, port Natal. Klimat podobny do klimatu Europy południowej i bardzo zdrowy. Deszcze padają głównie w porze zimowej.

Wyniosłości wschodnie najbardziej są wilgotne. Im dalej na zachód, tem opady są mniej obfite. Zaprowadzenie w niektórych miejscach sztucznego nawodnienia daje możliwość zajmowania się rolnictwem. Ale główne zajęcie mieszkańców stanowi hodowla zwierząt domowych, a zwłaszcza owiec. Wełna stanowi ważny przedmiot wywozu. I górnictwo bardzo jest

rozwinięte: wykopują węgiel kamienny, złoto i diamenty. Pod względem ilości wydobywanego złota Afryka południowa zajmuje pierwsze miejsce na kuli ziemskiej.

Pierwotnymi mieszkańcami tej części Afryki byli Hotentoci (rys. 50) i Buszmeni (rys. 51). Następnie dostali się tu Ka-

Rys. 50. Hotentoci.

frowie (rys. 52) i murzyni plemienia Bantu; osiedlili się oni na wschodzie, usunawszy pierwotnych krajowców na pustyni Kalahari. W roku 1600 wprowadzili się do kraju koloniści holenderscy Burowie. Kiedy kolonia ich, Ziemia przylądkowa czyli Kaplend, przeszła w ręce Anglików, utworzyli dalej na północo-wschodzie dwie rzeczpospolite: Transvaal i Oranje. W roku 1902 po dwuletniej krwawej wojnie i te państwa utraciły niepodległość i przeszły pod panowanie Anglii.

Wyspy oceanu Atlantyckiego.

W części północnej oceanu Atlantyckiego leżą w bliskości lądu wyspy Azorskie, Madeira, Kanaryjskie i Zielonego Przylądka (Kapwerdyjskie), wszystkie pochodzenia wulkanicznego, skaliste, małolesiste, niezbyt obfitujące w źródła i strumienie. Do Portugalji należą:

Wyspy Azorskie są dosyć gęsto zaludnione. Rolnictwo i ry-

Buszmen.

Buszmenka.

Rys. 51.

bołówstwo stanowią główne zajęcia mieszkańców. Wielki wywóz pomarańcz.

Madeira ma wiele plantacji winogronowych. Z powodu ciepłego morskiego klimatu przedstawia bardzo odpowiednie miejsce pobytu dla chorych na płuca.

Wyspy Zielonego Przylądka z klimatem bardzo suchym, niezdrowym. Ważne są tylko jako stacje okrętowe, gdzie statki zatrzymują się dla nabrania wody i węgla.

Posiadłość Hiszpanji stanowią wyspy Kanaryjskie urodzajne, z klimatem zdrowym. Na Teneryfie wznosi się wysoka góra wulkaniczna Pico de Teyde (3700 m.).

Wyspy Gwinejskie mają bardzo bujną roślinność strefy gorącej. W części należą do Hiszpanji, w części do Portugalji.

W południowej części Atlantyku wznoszą się skaliste wyspy Ś-ej Heleny i Wniebowstąpienia, dwie ważne stacje węglowe i okrętowe Anglików.

Wyspy oceanu Indyjskiego.

Wyspy oceanu Indyjskiego grupują się naokoło Madagaskaru; na wschód od tej wyspy leżą wyspy Maskareńskie, na północo-zachód—Komorskie, na północ — Amiranty i Seychelskie (Seszele).

Rys. 52. Kafr.

Madagaskar, olbrzymia górzysta wyspa, stromo spadająca ku wschodowi, łagodniej zniżająca się ku cieśninie Mozambik. Lesiste wilgotne wyżyny mają klimat znośny, na nizinach zaś brzegowych klimat jest gorący i bardzo niezdrowy. Ludność jest w części murzyńska, w części malajska, plemienia Ho-

wa, religji chrześcijańskiej. Wyspa znajduje się w posiadaniu Francji. Główne przedmioty wywozu są: ryż, bydło, kauczuk i złoto. Miasto główne Tananariwo.

Wyspy Maskareńskie, mianowicie francuska Réunion i angielska Mauritius, są wysokie, wulkaniczne, z klimatem zdrowym. Obydwie mają grunt urodzajny, dobrze uprawiony, pokryty plantacjami roślin podzwrotnikowych, zwłaszcza trzciny cukrowej.

AMERYKA.

40 milj. km², 180 milj. mieszk. (4,5 na 1 km²).

1. PRZEGLĄD OGÓLNY.

a) Położenie, granice i rozgałęzienia.

Odszukajmy w atlasie mapę półkuli zachodniej i według takich samych pytań, jakie były postawione przy Azji i Afryce, określmy:

- 1) Położenie Ameryki względem innych części świata.
- 2) Położenie na kuli ziemskiej (szerokość i długość geograficzną).
- 3) Rozpatrzmy linię brzegową i nazwijmy według mapy najważniejsze rozgałęzienia oceanu i lądu.

Ameryka leży samotnie na półkuli zachodniej. Jest to ląd wydłużony, otoczony z jednej strony Atlantykiem, z drugiej oceanem Spokojnym i wkraczający daleko w ocean północny Lodowaty. Pośrodku ta część świata zwęża się, tworząc pas ścieśniony, Amerykę Środkową; na tym pasie znajdujemy znów dwa największe zwiężenia: przesmyk Panama i Tehuantepec.

Obydwie połowy: Ameryka Północna i Ameryka Południowa, przedstawiają ziemie formy trójkątnej i łączą się ze sobą po raz wtóry pomostem lądowym, mianowicie archipelagiem Zachodnio Indyjskim.

Skrajne punkty na północy i na południu są:

Przylądek Murchisson (Murezison) na

półwyspie Boothia

—72° szer. półn.

„ Froward w cieśninie Magiel-

lańskiej (rys. 53)

—54° „ „

A więc Ameryka ciągnie się z północy na południe na długość więcej niż jednej trzeciej części obwodu kuli ziemskiej

i rozpościera się po wszystkich strefach, oprócz strefy zimnej południowej.

Rozgałęzienia. a) Na północy: zatoka Hudson (Hödsn), cieśnina Davis'a (Devis), zatoka Baffina (Beffin), Grenlanja, Archipelag Arktyczny.

b) Na wschodzie: zat. Ś-go Wawrzyńca, zat. Meksykańska, morze Karaibskie, półw. Labrador, Nowa Szkocja, Floryda, Jukatan, wyspa Newfundland (Niufaundlend), wyspy Bermudzkie, Bahamskie, wielkie i małe Antylskie, Falkland, Ziemia Ognista.

c) Na zachodzie: morze Berynga, zatoka Kalifornijska, zat. Arica, półw. Kalifornijski, wyspy Aleuckie, Vancouver (Wenkuwr), wyspy Galapagos.

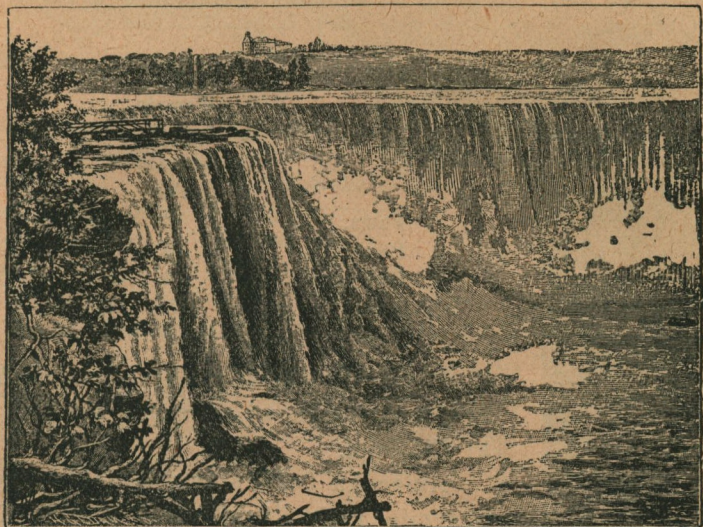
Rys. 53. Cieśnina Magellana.

b) Ukształtowanie powierzchni.

Rozpatrzmy mapę fizyczną Ameryki, zauważywszy, jaka jest skala barw.

Przez całą długość Ameryki, wzdłuż zachodniego brzegu tej części świata, ciągnie się prawie nieprzerwanie potężny systemat górski pod nazwą **Kordyljerów**. Tylko na przesmykach Tehuantepec i Panama zniża się on znacznie, tak że możemy go podzielić na trzy części: **Kordyljery Ameryki Północnej**,

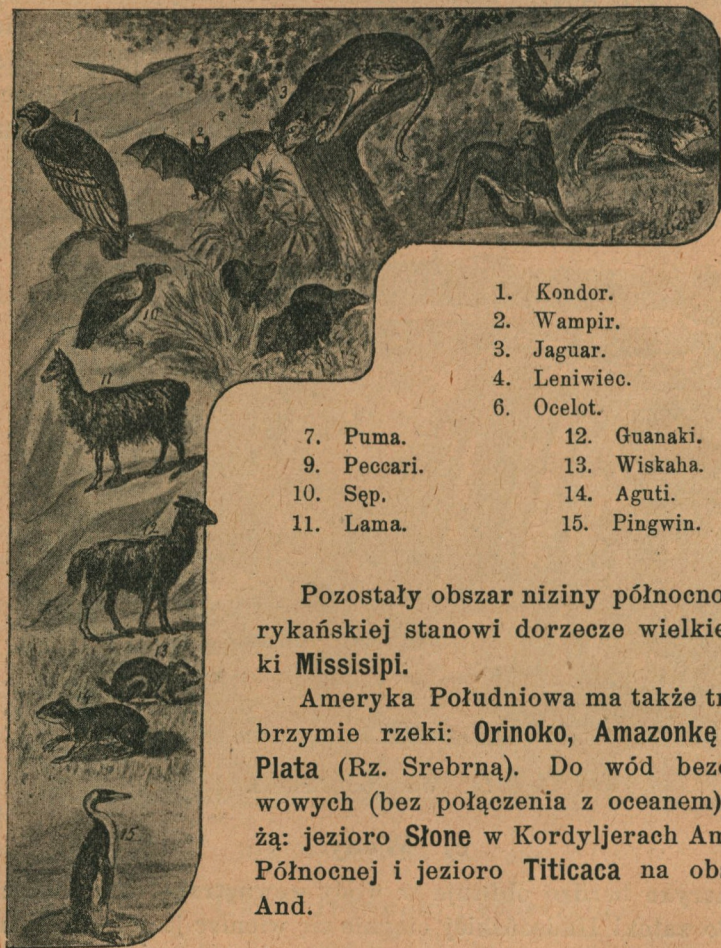
Kraina górzysta Ameryki Środkowej i Kordyljery Ameryki Południowej czyli Andy. Dwie ostatnie części mają liczne wulkany. Na pochyłości wschodniej Kordyljerów i And opiera się obszerna równina, zniżająca się stopniowo ku wschodowi. Na wschodzie znowu ład się podnosi, tworząc w Ameryce Północnej łańcuchy gór Allegańskich, a na południu wyżynę Guayana (Gwajana) i Brazylijską.

Rys. 54. Wodospad Niagara.

c) Wody.

Ameryka bardzo obfituje w wody wewnętrzne. Na północy naokoło zatoki Hudsonskiej ciągnie się wieniec jezior. Najbardziej północne z pomiędzy tych jezior należą do systemu rzeki Mackensie (Mekenzi), południowe zaś jeziora Kanadyjskie, mianowicie Górne, Michigan (Miezigan), Huron (Juron), Erie (Iri), Ontario (Onterio), łączą się z Atlantykiem zapomocą swego odpływu: rzeki Ś-go Wawrzyńca. Rzeką Niagara, łączącą dwa ostatnie jeziora, tworzy wspaniały wodospad Niagara (rys. 54), gdzie woda rzuca się z wysokości 50 m.

1. Kondor.
2. Wampir.
3. Jaguar.
4. Leniwiec.
6. Ocelot.
7. Puma.
9. Peccari.
10. Sęp.
11. Lama.
12. Guanaki.
13. Wiskaha.
14. Aguti.
15. Pingwin.

Pozostały obszar niziny północno-Amerykańskiej stanowi dorzecze wielkiej rzeki Missisipi.

Ameryka Południowa ma także trzy olbrzymie rzeki: Orinoko, Amazonkę i La Plata (Rz. Srebrną). Do wód bezodpływowych (bez połączenia z oceanem) należą: jezioro Słone w Kordyljerach Ameryki Północnej i jezioro Titicaca na obszarze And.

d) Klimat, rośliny i zwierzęta.

Odnajdziemy na mapie równik, zwrotniki i koła biegunowe. Ameryka ciągnie się przez cztery pasy klimatyczne, klimat więc jest rozmaity. Co do wilgoci, góry, ciągnące się na zachodzie, zatrzymują na sobie opady z oceanu Wielkiego, wo-

1. Aligator.	7. Papuga ara.
2. Tapir.	8. Tukan.
3. Pancernik.	9. Małpeczka uszata.
4. Rea (Struś amerykański).	10. Wyjec czarny.
5. Mrówkojad.	11. Boa dusiciel.
6. Legwan.	12. Czepiak koaita.

góle jednak wąski, a długi ląd Zachodni nie cierpi tak bardzo od posuch i nie ma tylu obszernych pustyń, jak szeroka masa lądowa Starego Świata. Strefa gorąca otrzymuje opady najobfitsze, wywołujące niezmiernie bujną roślinność.

W czasie odkrycia przez Europejczyków Ameryka okazała się znacznie uboższą niż Stary Świat pod względem liczby użytecznych zwierząt i roślin. Lama była prawie jedynym zwierzęciem domowym.

Z roślin na Stary Ląd przeniesiono z Ameryki bardzo niewiele gatunków; tu należą: kartofel, kukurydza, tytoń, kakao, drzewo chinowe, kaktusy, słonecznik, wanilla.

Natomiast ze Starego Świata przeniesiono do Ameryki wszystkie zwierzęta domowe, zboża, trzcinę cukrową, kawę i t. d.

Z pomiędzy zwierząt amerykańskich wybitniejsze są: małpy, jaguar, t. j. „tygrys amerykański”, kuguar czyli „lew amerykański”, leniwiec, pancernik, mrówkojad, tapir. Z pomiędzy ptaków: olbrzymi kondor, liczne kolibry i papugi; z innych

zwierząt: żółwie szyldkretowe, aligatory, grzechotnik (rys. 55 i 56).

Z roślin powszechnie znane są: kakao, kauczuk, mahoń, maniok z mącznistymi korzeniami. Za pożyteczne rośliny i zwierzęta, którymi Stary Świat obdarzył Amerykę, wypłaciła się ta część świata wprost bajecznymi skarbami mineralnymi, jakimi są: metale, saletra, węgiel kamienny, nafta, diamenty i t. d. (rys. 57).

e) Mieszkańcy.

Kiedy odkryto Amerykę (r. 1492), znaleziono tam wszędzie czerwonoskórych **Indian**; tylko wzdłuż oc. Lodowatego mieszkały nieliczne plemiona **Eskimów**.

Przesiedlenie się białych zgubnie oddziało na rasę miedziano-czerwoną. Ludzie rasy białej dopuszczali się gwałtów względem „dzikich”, wypierali ich z ziemi ojczystej i wytepiali całe narody. Gdzie obydwie rasy żyły ze sobą zgodnie, tam wytworzyła się rasa mieszana, t. zw. **Metysi**, o skórze jasnobrunatnej.

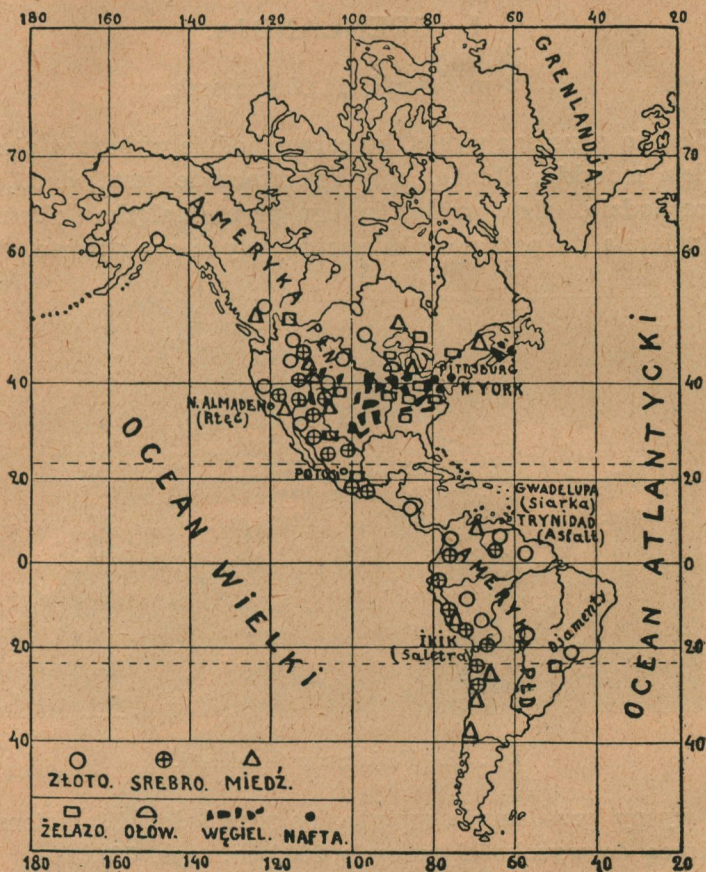
Ponieważ brakowało sił roboczych, sprowadzano więc z Afryki czarnych murzynów jako niewolników. Skutkiem tego powstały nowe rasy mieszane: **Mulaci**, pochodzący od ojca białego i matki murzynki, i **Zambo**, przedstawiający mieszaninę rasy murzyńskiej i amerykańskiej. Tym sposobem w Ameryce widzimy większą niż gdziekolwiek mieszaninę ras.

f) Kultura.

W Ameryce północnej Indianie w znacznej mierze zostali wytepieni. Białý człowiek wypierał ich nielitościwie ku bezleśnemu zachodowi, zagarniając ich obszary myśliwskie. Na tych obszarach powstawały więc fermy, osady i miasta. Na rozległych polach zaczęły dojrzewać zboża. To samo, tylko o wiele powolniej, odbywało się i w Ameryce Południowej.

W Ameryce Północnej panuje głównie język angielski i wyznanie protestanckie, w Ameryce Południowej—język hiszpański i portugalski, a wyznanie katolickie.

Nowy Świat jest ziemią rzeczpospolitych czyli republik; kolonie europejskie, wzrastając w siłę, oddzielały się od swoich

Rys. 57. Mapa skarbów mineralnych w Ameryce.

krajów macierzystych. Najpierw stało się to z kolonjami angielskimi (1776), które wytworzyły wielkie państwo związkowe: Stany Zjednoczone Ameryki Północnej (krócej: Unja); za nimi poszły kolonie hiszpańskie (1810) i Brazylja (1822).

II. KRAJE POSZCZEGÓLNE.

I. GRENLANDJA.

2 milj. km², 11,000 mieszk.

Jest to ogromna wyspa, której wschodnie wybrzeże, zimnym prądem morskim oblانة, cały rok otoczone jest lodami, gdy na zachodzie, gdzie wzdłuż brzegu płynie gałazka Golfstremu, od kwietnia do października znajdujemy morze otwarte. Wnę-

Rys. 58. Krajobraz z Grenlandji.

trze wyspy przedstawia wyżynę, pokrytą lodem i śniegiem, dochodzącą do wysokości przeszło 2000 m. (rys. 58).

Liczne lodowce zbiegają z wnętrza lądu ku skalistym zatokom wybrzeża (fiordom), a obłamując się, wpadają wprost do morza i tworzą góry lodowe.

Wzdłuż brzegów ciągnie się wąski pas ziemi wolnej od lodu. Rosną tam trawy łąkowe, krzaki jagód, niskie wierzby, jałowce, karłowate brzozy i olehy.

Z pomiędzy zwierząt ważne są dla człowieka: renifer, biały zając polarny, lis polarny, a dalej na północy wół pizmowy.

Krajowcy, Eskimowie, żyją głównie z tego, co im daje morze (rys. 59); zajmują się rybołówstwem i połowem fok (rys. 60).

Rys. 59. Eskimowie.

W lecie mieszkają w namiotach krytych skórami, w zimie — w lepiankach z ziemi albo śniegu.

Rys. 60. Foki.

Pomiędzy Eskimami mieszka też kilkuset Europejczyków, którzy szerzą tam obyczaje chrześcijańskie.

Kraj cały jest kolonją Duńczyków.

Wszystkie osady położone są na cieplejszem wybrzeżu zachodniem. Na wschodzie znajduje się tylko bardzo niewiele rodzin Eskimów koczujących.

Na innych wyspach arktycznych np. na ziemi Baffina także gdzie niegdzie są osady Eskimów.

Zatoki i cieśniny, latem wolne od lodów, bywają odwiedzane przez poławiaczy wielorybów. Wyspy te należą do posiadłości angielskich.

2. AMERYKA PÓŁNOCNA BRYTAŃSKA

(Kanada).

10 mil. km², 7,5 milj. mieszk. (0,7 na 1 km²).

Cały obszar lądu na północ od 49° szer. półn. i od jezior Kanadyjskich, należy, z wyjątkiem półwyspu Alaski, do Ameryki północnej Brytańskiej. Większą część tego obszaru, prawie tak wielkiego jak Europa, zajmuje arktyczna równina jeziorna; jedynie na zachodzie, na brzegach oc. Spokojnego wznoszą się góry Kordyljery. Najwyższy szczyt tych gór Mac-Kinley dochodzi do 6250 m.

Z jezior północno-zachodnich rzeka Mackenzie niesie swą wodę do oceanu Lodowatego; odpływ jeziora Winnipeg (Uinnipeg) wpada do zatoki Hudson, a jeziora Kanadyjskie przez rzekę Św. Wawrzyńca posyłają swoje wody do oceanu Atlantycznego.

Zatoka Hudsonska jest zamarznięta przez większą część roku.

Koło oc. Lodowatego i w północno-wschodniej części Labradoru rozpościera się tundra, obszerne skaliste płaszczyzny, puste i martwe, tylko mechami porośnięte. Nawet na wybrzeżach Labradoru, na szerokości Londynu, znajdujemy tylko nieznaczne osady Eskimów; dzieje się to wskutek oziębiającego wpływu prądu polarnego.

Środek krainy oraz część zachodnia pokryte są lasem iglastym, gdzie **Indjanie**, zrzadka rozrzućeni po kraju, zajmują się myśliwstwem i rybołówstwem, a po części rolnictwem. Poprzednio kraj ten zaopatrywał w futra pół świata, obecnie myśliwstwo zaczyna się stawać mniej korzystnym.

Najlepsze części kraju znajdują się na południo-wschodzie, w **Kanadzie właściwej**, gdzie jest klimat podobny do klimatu Europy środkowej. Najpierw osiedlili się tu **Francuzi**, następnie posiadłości ich przeszły w ręce **Anglików**, do których należą również półwyspy i wyspy zatoki **Ś-go Wawrzyńca**; tylko dwie wysepki pozostały jeszcze w rękach dawnych posiadaczy.

Głównem miastem kraju jest **Ottawa** nad rzeką tej samej nazwy; większymi i znaczniejszymi punktami handlowymi są: **Montreal** (Montriol) i **Queabec** (Kuibek) nad rzeką **Ś-go Wawrzyńca**. **Montreal**, gdzie ludność jest mieszana, francuska i angielska, przedstawia najważniejszy punkt handlu i żeglugi morskiej. Stąd zaczyna się **Kanadyjska** droga żelazna do oceanu Spokojnego, przechodząca przez urodzajną prowincję **Manitoba** do **Brytańskiej Kolumbji**, ważnej z powodu bogactw mineralnych.

Nad rzekami **Fraser** (Frezer) i **Yukon** znajdują się bogate kopalnie złota.

Newfundland (Niufaundlend), należący również do Anglików, jest wyspą kamienistą i nieurodzajną. Mielizny, otaczające wyspę, są najważniejszym na świecie miejscem dla rybołówstwa.

Koralowe wyspy **Bermuda** dobrze nawodnione i zamieszkałe, stanowią dla Anglików ważną stację węglową i okrętową.

Prowincje i miasta w Ameryce Północnej Brytańskiej:

w **Kanadzie**:

w **Nowej Szkocji**: Halifax,

w **Nowym Brunświku**: St. John,

w **Quebec**: Quebec, Montreal,

w **Ontario**: Toronto, Ottawa,

w **Manitoba**: Winnipeg,

w **Br. Kolumbji**: Victorja,

wyspa **Newfundland**: St. Johns,

wyspy **Bermuda**.

3. STANY ZJEDNOCZONE.

(U n j a).

9¹/₂ milj. km², 95 milj. mieszk. (10 na 1 km²).

Stany Zjednoczone ciągną się od jezior Kanadyjskich do zatoki Meksykańskiej, a więc obejmują prawie całą południową połowę Ameryki północnej. Idąc od Atlantyku do oceanu Wielkiego, możemy ten obszar podzielić na 3 części:

- a) nizina nadatlantycka z górami Allegańskimi;
- b) dorzecze Missisipi;
- c) kraina górzysta Kordyljerów.

Wybrzeże Atlantyku do przylądka Hatteras (Hetteras) posiada liczne zatoki i lejkowate ujścia rzek, to też powstało tam wiele doskonałych portów, jako to: Boston (Bostn), New York (Niu Jork), Philadelphia (Filadelfja), Baltimore, Waszyngton. Na południe od przyl. Hatteras wybrzeże jest błotniste i nie obfituje w przystanie.

Od morza do podnóża gór Allegańskich ciągnie się nizina, rozszerzająca się w kierunku południowym. Nizina ta wszędzie jest zalesiona albo uprawna: na północy uprawiają owies i pszenicę, pośrodku—kukurydzę, na południu—tytuń i bawełnę, na błotnistych wybrzeżach — ryż.

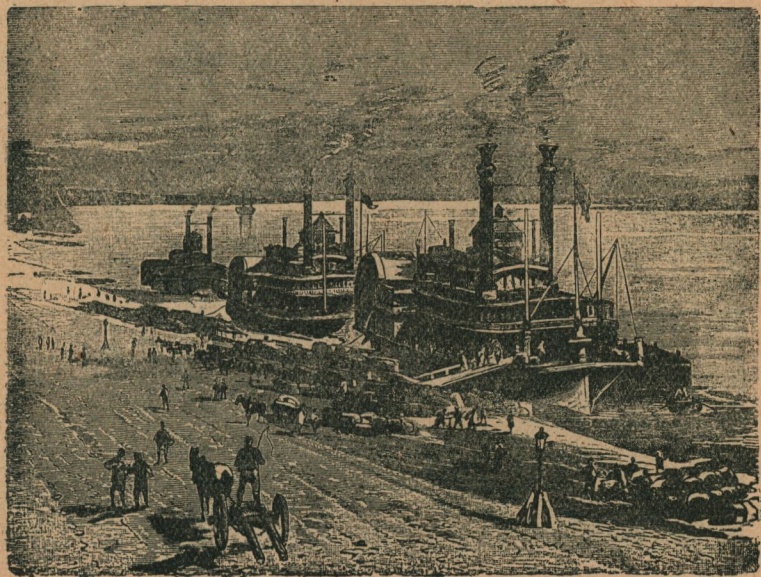
Góry Allegany składają się z licznych długich łańcuchów i niewysokich wyżyn. Najwyższy szczyt Black Dome (Blek dom) przewyższa 2000 m.

W górach znajdują się bogate kopalnie węgla i żelaza, a koło Pittsburga i Buffalo (Baflou) obfite źródła ropy.

Dalej na zachód znajdujemy obszerne płaskie zagłębienie, środkiem którego płynie rzeka Missisipi. Ta królowa rzek, powstająca z licznych jezior, powyżej miasta St. Paul, tworzy wielkie wodospady; odtąd staje się żeglowną i przemienia się stopniowo w olbrzymią rzekę, zwłaszcza po przyjęciu ogromnego dopływu Missouri (Missuri) koło miasta St. Louis (czyt. (Sent-Luis). Od ujścia Ohio (Ohajo) zaczyna się niski obszar

zatapiany przez wody rzeki. Nizina ta jest ważnem miejscem uprawy bawełny, która stanowi, główny przedmiot handlu dla Nowego Orleanu, portu przy ujściu rzeki (rys. 61).

Na wschód od Missisipi ku Alleganom i jeziorom Kanadyjskim ciągną się ziemie wilgotne i lesiste, gdzie prócz przemysłu leśnego kwitnie rolnictwo i hodowla bydła jak w okolicy miasta Cincinnati (Sinsineti). Na północ i na zachód od obszaru zalewanego przez Missisipi, rozciągają się prerje, głów-

Rys. 61. Wybrzeże Missisipi koło Nowego Orleanu.

ny śpichlerz zbożowy Unji. Głównym punktem handlu zbożowego jest miasto Chicago (Czikago).

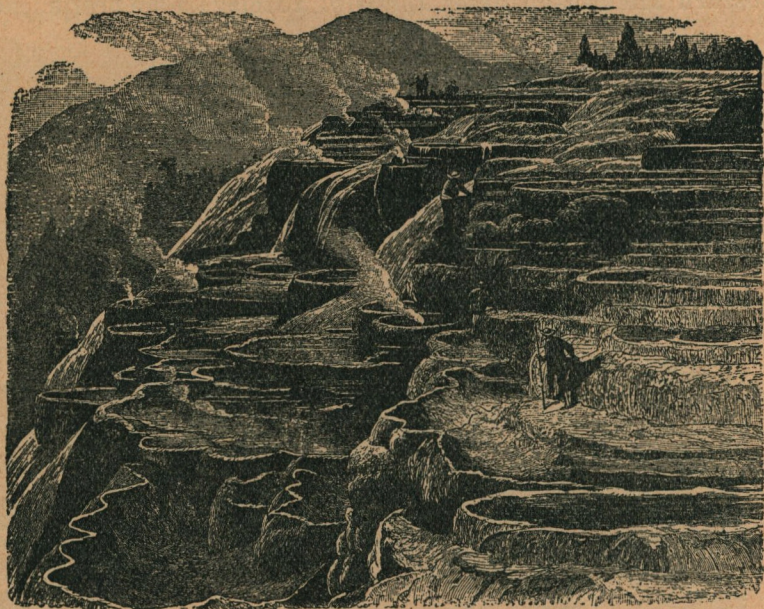
Im bliżej gór Kordyljerów, tem kraj staje się bardziej pustym, roślinność ogranicza się do nędznej trawy; jedynie wzdłuż rzek zdarzają się wąskie pasy roślin drzewiastych. Rolnictwo nie obywa się tu bez sztucznego nawodniania pól.

Wysoka kraina zachodnia rozpoczyna się od gór Skalistych,

dochodzących u najwyższego szczytu w całym kraju Blanka Peak (Pik) do 4400 m. wysokości.

Na zachód od tych gór ciągną się wielkie wyżyny, a mianowicie: wyżyna rzeki Kolumbji, wielka kotlina środkowa czyli pustynia Utah i płaskowzgórze rzeki Kolorado.

Po pierwszej wyżynie płynie Kolumbja i Snake (Snek), którego obszar źródłowy, Park Narodowy, jest krainą cudów przy-

Rys. 62. Krzemionkowe tarasy źródeł gorących w Parku Narodowym.

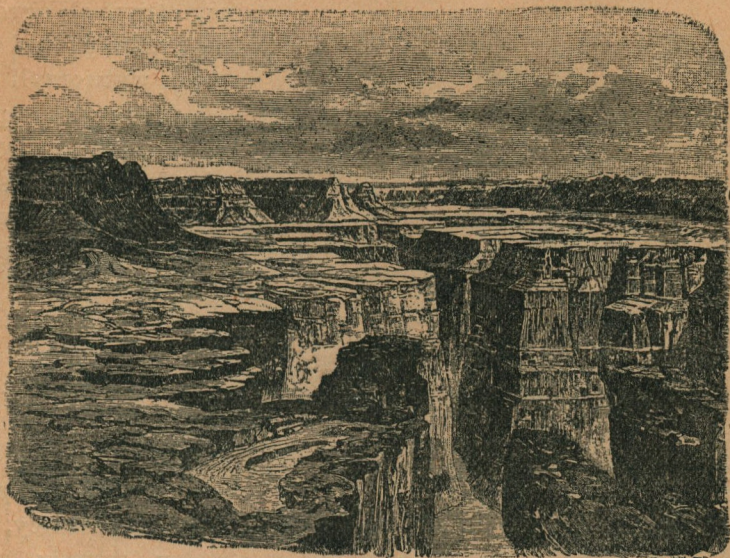
rody, ze swemi gejzerami, błotnemi wulkanami, wodospadami i dzikimi wąwozami (rys. 62).

Na kotlinie środkowej, obok innych wód stepowych, znajdujemy Wielkie jezioro słone.

Po trzecim obszarze płynie rzeka Kolorado po głębokich (do 2000 metrów) wąwozach, zwanych kanjonami (rys. 63). Wszystkie te wyżyny z powodu braku wody są stepowe albo do pustyń podobne; jedynie w okolicy miasta Jeziora Słonego

sekte Mormonów zajmuje się rolnictwem przy pomocy sztucznego nawodniania. W niektórych miejscach odkryto kopalnie złota, srebra i miedzi.

Zachodni brzeg wyżyny tworzą góry Kaskadowe i Sierra Nevada, otrzymujące dostateczną ilość wilgoci. Pomiędzy górami Sierra Nevada i niskimi łańcuchami nadbrzeżnymi ciągnie się urodzajna nizina oc. Spokojnego, która koło zatoki portu San Francisco dochodzi do samego morza.

Rys. 63. Kanjon rz. Kolorado.

Klimat, na rozciągłości od 49 do 25° szer. półn., zmienia się od środkowo-europejskiego do podzwrotnikowego; wykazuje jednak wyższe temperatury w lecie i niższe w zimie, aniżeli na odpowiadających mu szerokościach w Starym Świecie. Co do opadów atmosferycznych, to południk 100° na zach. Gr. stanowi granicę, oddzielającą suchy Zachód stepowy od wilgotnego Wschodu lesistego.

Indianie, pierwotni mieszkańcy tego kraju, wypierani stop-

niowo, utrzymali się obecnie na pewnych tylko wyznaczonych dla nich obszarach w liczbie zaledwie około 300,000 głów (rys. 64).

Murzyni stanowią 12⁰/₀ ludności (9¹/₂ miliona) i przeważnie mieszkają w Stanach południowych.

Rasa biała osiedlała się wszędzie: Hiszpanie na Florydzie, Francuzi — w dorzeczu Missisipi, Anglicy — na wybrzeżu Atlantyku.

Rys. 64. Wódz indyjski z Dakoty.

Osiedleńcy angielscy otrzymali ogromną przewagę nad innymi, wytworzyli oni silne, energiczne plemię Anglo-Amerykanów czyli Jankesów (J e n k i s). Większa część ludności jest protestancka, tylko ¹/₁₀ należy do wyznania katolickiego.

Stany Zjednoczone są krajem bardzo bogatym. Rolnictwo dostarcza mnóstwa produktów: pszenicy, bawełny, tytoniu, więcej niż jakikolwiek inny kraj, dalej: kukurydzą, ryż, wino, owo-

ce. Hodowla bydła jest w wielu miejscach ogromnie rozwinięta: wywożą stąd wielkie ilości mięsa i samego bydła (rys. 65).

Kwitnie również i górnictwo. Co do ilości wydobywanego żelaza, cynku, miedzi, węgla, nafty, Stany Zj. zajmują pierwsze miejsce na świecie, a jedno z pierwszych miejsc w produkcji złota i srebra. Młody przemysł fabryczny rozwija się energicznie, a handel rywalizuje z angielskim. Sześć kolei od

jednego oceanu do drugiego przecina kraj cały w kierunku poprzecznym. Głównym punktem handlowym jest Nowy York.

New-York, pierwsze miasto w Ameryce, tak co do liczby mieszkańców (4,800,000), jak i co do znaczenia handlowego, pomiędzy dwiema odnogami ujściowymi rzeki Hudson, ma położenie bardzo dogodne. Przed miastem rozciąga się obszerna, bezpieczna przystań, której wyjście leży pomiędzy dwiema wyspami: Long Island (Ailend) i wyspą Stanów. Naokoło tych

Rys. 65. Plantacja bawełny.

wód leży cały wieniec miast, a New-York stanowi tylko ich centrum. Tak np. na wyspie Long Island znajduje się wielkie miasto Brooklyn (Bruklin).

Unja jest państwem związkowym, podobnie jak Szwajcaria. Władza prawodawcza należy do kongresu (parlament), władza wykonawcza spoczywa w rękach prezydenta. Pojedyncze Stany mają swoje kongresy i swoich gubernatorów. Niektóre obszary, t. zw. terytorja, dopóki nie dojdą do 60,000 mieszkańców i nie zostaną przemienione na Stany, znajdują się pod władzą zwierzchnią prezydenta.

Głównem miastem związku jest Waszyngton nad rzeką Potomak w okręgu Kolumbja. Tam się znajduje wspaniały pałac kongresu: Kapitol i „biały dom”, rezydencja prezydenta.

Do Unji, poza granicami właściwych Stanów, należą jeszcze ziemie przyłączone lub nabyte, a mianowicie, dwa terytoria: Alaska i Hawaï, dalej wyspy Filipińskie, Guam (w łańcuchu wysp Marjańskich), Tutuila (w archip. Samoa) i Puerto-Rico.

Obecnie Unja składa się z 48 Stanów, 2 terytorjów i 1-go okręgu związkowego, zatem z 51 części składowych.

Stany Nowej Anglii:

Maine (Men): Miasto Portland,
Neu Hampshire (Niu Hemszir):
m. Vermont,

Massachusets (Massaczöset):
m. Boston (670),

Rhode Island (Rod ailend):
m. Providence (Prowidens),

Connecticut (Konnetiket):
m. New Haven (Niu Hewn).

Stany środkowo-atlantyckie:

New-York (Niu Jork (4800),

Pensylwanja: m. Filadelfja
(1500), Pittsburg (530),

Neu Jersey (Niu Dżersi):
m. Newark (Niuork) (246),

Delaware (Delauer),

Maryland (Merilend): m. Bal-
timore (560),

Okreg Kolumbja: m. Washing-
ton (330).

Stany południowo-atlantyckie:

Virginja: m. Richmond (Riez-
mond),

Karolina północna,
„ południowa: m. Char-
leston (Czarlst'n),

Georgia, Floryda.

Stany środkowe wschodnie:

Michigan: m. Detroit (470),

Wisconsin: m. Milwaukee
(Miluoki) (370 m),

Ohio: m. Cincinnati (360),
Cleveland (Kliwland) (560),

Indjana: m. Indjanapolis,
Illinois: m. Chicago (2200),

Virginja zachodnia,

Kentucky (Kenteki): m. Louis-
ville (205),

Tenessee (Tenessi),

Alabama,

Missisipi.

Stany środkowe zachodnie:

Minnesota: m. St. Paul,

Dakota północna,

Dakota południowa,

Yowa,

Nebraska,

Missouri: m. St. Louis (680),

Kanzas,

Arkanzas,

Oklahoma i teryt. Indjan,

Louisiana: m. Nowy Orlean (340),

Texas.

Stany górskie:

Montana,
Idaho (Aidaho),
Wyoming (Uioming),
Kolorado,
Utah,
Nevada,
Nowy Meksyk.
Teryt. Arizona.

Stany oc. Spokojnego:

Kalifornja: (m. San Francisco
(420),
Oregon,
Washington,
Teryt. Alaska,
„ Hawaii: m. Honolulu.

4. MEKSYK.

około 2 milj. km², 15 milj. mieszk. ($7\frac{1}{2}$ na 1 km²).

Meksyk przedstawia przedłużenie zachodniej krainy górzy-
stej Stanów Zjednoczonych, od których oddziela się zapomocą
rzeki Rio Grande del Norte (Wielka rzeka północy). Na po-
łudnie ciągnie się ten kraj przez międzymorze Tehuantepec
do 15° szer. półn., a więc połowa Meksyku leży już w pasie
gorącym.

Według układu poziomego kraj może być podzielony na
trzy części:

a) Płaskowzgórze z klimatem przeważnie suchym, otoczo-
ne piaszczystymi lub błotnistymi nizinami na wybrzeżach
morskich.

b) Pustynny półwysep Kalifornja.

c) Lesisty półwysep Yukatan.

Wyżyna, podwyższająca się w kierunku południowym, po-
siada szereg wulkanów, poczęści czynnych. Do najwyższych
należą: Orizaba (5600) i Popocatepetl (5400).

Wielkie różnice w wysokościach powodują na wyżynie wielką
rozmaitość w stopniu ciepła i wilgoci. Wysokie płaszczyny
mają klimat ciepły, suchy i zdrowy; obok drzew iglastych ro-
sną tam kaktusy i agawy. Te ostatnie dostarczają mieszkań-

com ulubionego napoju, pulke, prócz tego cennych włókien przedziałnych. Na pochyłościach 200 do 800 metrów panuje wieczna wiosna. Na tych najgęściej zaludnionych obszarach znajdujemy wiecznie zielone lasy liściaste i pola pszenicy i kukurydzy. Wybrzeża zatoki Meksykańskiej i oceanu Wielkiego mają klimat gorąco-wilgotny, bardzo niezdrowy. Uprawiają tam kawę, kakao, bawełnę i tytuń. Lasy podzwrotnikowe dostarczają drzew farbierskich i wanilli. Wielkie znaczenie ma górnictwo, szczególnie wykopuje się dużo srebra i złota.

Indianie, których tu zastali zdobywcy hiszpańscy, znajdowali się na znacznym stopniu kultury. Niektóre plemiona ustąpiły przed białym do puszczy leśnych; większość jednak Indian poddała się i mieszała z przybyszami, wytwarzając rasę **Metysów**, którzy obecnie stanowią 43% ludności. Czystych Indian liczy się jeszcze 38%, resztę (19%) stanowią t. zw. **Kreole**, t. j. potomkowie przesiedleńców hiszpańskich.

Panowanie hiszpańskie trwało 300 lat (do r. 1810), pozostało ono po sobie krajowi język i religję.

Obecnie Meksyk tworzy republikę z ustrojem podobnym do Unji. Składa się z 28 Stanów.

Miasto główne, **Meksyk** leży w bliskości wulkanu **Popoca**, w dolinie (2300 m.), otoczonej górami, upiększonej jeziorami. Miasto należy do najpiękniejszych Nowego Świata.

Główny port wywozowy i wwozowy jest **Veracruz** (Wera-kruz). Stąd idą koleje żelazne do Meksyku i do brzegu zachodniego, gdzie najlepszą przystanią jest **Acapulco**.

5) AMERYKA ŚRODKOWA.

Wąski pas ziemi, łączący Amerykę Północną z Ameryką Południową, ciągnie się od przesmyku **Tehuantepec** do przesmyku **Panama**. Od strony wschodniej pas ten tworzy dwa półwyspy: **Honduras** i **Yukatan**.

Przez całą długość Ameryki Środkowej ciągną się góry, w których znajduje się wiele wulkanów; trzęsienia ziemi zdarzają się bardzo często. Zwężenia lądu czyli przesmyki są zarazem miejscami, gdzie się góry obniżają.

Trzecie takie obniżenie gór znajduje się w miejscu, gdzie leży jezioro Nicaragua z dopływem San Juan.

Te trzy przerwy w górach przedstawiają najdogodniejsze miejsca dla połączenia jednego oceanu z drugim. To też obydwa końcowe przesmyki są przecięte kolejami żelaznymi, a przez międzymorze Panama przekopano kanał dla żeglugi morskiej.

Ameryka Środkowa jest krainą prawdziwie międzyzwrotnikową, gorącą, wilgotną, obfitującą w deszcze, przynajmniej po stronie atlantyckiej; po tej stronie ciągną się wzdłuż brzegu niezdrowe, błotniste niziny, pokryte pierwotnym lasem z ljanami. Wyżyny środkowe i pochyłość Pacyfiku (oceanu Spokojnego) najbardziej nadaje się do osiedlenia. Uprawiają tu głównie kawę, kakao i tytoń, dalej ważne mają znaczenie: banany, drzewa farbierskie, kauczuk. W wielu miejscach są kopalnie srebra i złota.

Ludność składa się z Indian, Metysów, Murzynów i niewielkiej liczby białych. Prócz części Meksyku i kolonji angielskiej Honduras (na wsch. Jukatanu), znajdujemy w Ameryce Środkowej 6 republik: Guatemala, S. Salvador, Honduras, Nicaragua, Costarica i Panama.

Największem miastem jest Guatemala, z klimatem zdrowym, w bliskości dwóch wulkanów (de Fuëgo i de Aqua = ognia i wody), wskutek czego miasto dwa razy już zmieniało swoje położenie.

Dla komunikacji najważniejsze są końcowe punkty drogi żelaznej Panama, mającej 72 km. długości. Punkty te są: Colon nad Atlantykiem i Panama nad Pacyfikiem, połączone kanałem.

6. INDJE ZACHODNIE.

Archipelag ten zaczyna się pomiędzy półwyspami Yukatanem a Florydą i ciągnie się wielkim łukiem ku Ameryce Południowej, oddzielając morze Karibskie od oc. Atlantyckiego. Pod względem pochodzenia może być rozdzielony na dwie grupy wysp:

a) Wyspy Antylskie (Antylle), przedstawiające pozostałości łańcucha górskiego. Dzielią się one na: 1) Wielkie Antylle, (Kuba, Haiti, Puertorico, Jamaica i 2) Małe Antylle.

b) Wyspy Bahamskie, niskie wyspy koralowe, mające za podstawę rozciągniętą rafę koralową. Na jednej z nich prawdopodobnie na wyspie Watling (Uotling) czyli Guanagami, wylądował Kolumb 12 października 1492 r. Ponieważ sądził, że dopłynął do Indyj, nazwał więc archipelag ten Indjami Zachodnimi, a mieszkańców Indjanami.

Małe Antylle wznoszą się z morza spadzistemi ścianami skalnymi, które na grzbietach pokryte są zielenią; z pokładu okrętowego wyglądają niby olbrzymie kosze kwiatów, pływające po morzu. Niektóre z nich są środowiskami ognia wulkanicznego i ulegają częstym pustoszącym trzęsieniom ziemi.

Na Wielkich Antyllach ciągną się całymi szeregami góry, pokryte lasem. Na Haiti dochodzą one do wysokości 3000 metrów.

Wilgotny klimat morski i obfitość wód stwarzają tu niezmiernie bogatą roślinność. Główne produkty są: kawa, tytoń i cukier trzcinowy. Natomiast plagami Indyj Zachodnich są, prócz trzęsień ziemi, straszne burze i febra, panująca zwłaszcza na wybrzeżach.

Dzisiejsza ludność jest głównie napływowa. Indianie wyginęli w zupełności. Bardzo liczni są Murzyni, pochodzący od sprowadzonych tu niegdyś niewolników. Resztę ludności stanowią mieszkańcy i biali, którzy głównie są posiadaczami plantacji lub zajmują się handlem.

Stany Zjednoczone mają tu wyspę Puertorico i protektorat nad wyspą Kubą.

Większa część wysp małych Antylskich i wyspa Jamaica należy do Anglików, pojedyncze wyspy są posiadłością Francuzów, Holendrów i Duńczyków.

Tylko wyspa Haiti jest niezależna. Murzyni uwolnili się tam z pod władzy białych (Francuzów i Hiszpanów) i utworzyli dwie Rzeczypospolite: zachodnią—Haiti i wschodnią—San Domingo.

Największem miastem Indyj Zachodnich jest Havana port na wyspie Kubie, pierwszorzędny punkt handlowy Nowego Świata z niezmiernie dogodną, obszerną i bezpieczną przystanią dla okrętów.

7. PAŃSTWA W ANDACH.

Ameryka Południowa, prócz ziem kolonialnych Guayany, zawiera 10 Rzeczypospolitych.

Na wschodzie leży Brazylja.

Na nizinie La Platy znajdują się trzy państwa: Argentyna, Uruguay (Urugwaj) i Paragwaj.

Na obszarze gór And—pozostałe Rzeczypospolite: Wenezuela, Kolumbia, Ecuador, Peru, Boliwja i Chile (Czile).

Brazylja była poprzednio kolonią portugalską, wszystkie inne ziemie należały do Hiszpanji, stąd są tu dwa panujące języki: w Brazylji—portugalski, w pozostałych krajach—hiszpański. Religja wszędzie jest katolicka. Ludność składa się z Indjan, Murzynów, Kreoli i mieszańców. Jedynie na południu: w Urugwaju i Argentynie przeważa rasa biała.

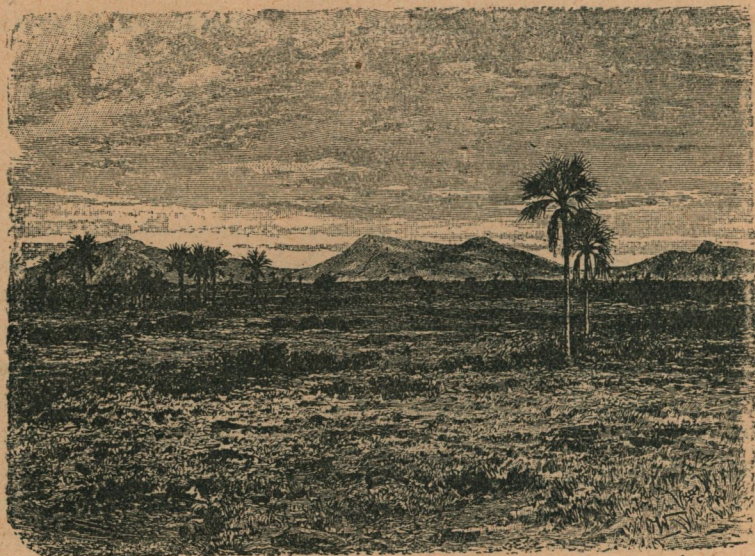
a) Wenezuela.

1,000,000 km², 2³/₄ milj. mieszk. (3 na 1 km²).

Prawie całe wybrzeże północne Ameryki Południowej, Kordyljery brzegowe, nizina rzeki Orinoko i większa część górzyściej krainy Guayany należy do Wenezueli.

Nad samym brzegiem morza Karibskiego wznoszą się dwoma łańcuchami ostatnie gałęzie And: wspaniałe Kordyljery brzegowe, które obfitują w źródła gorące i niejednokrotnie były widownią niszczących trzęsień ziemi.

Prawie do samego grzbietu tych gór dochodzi las, po drugiej jednak stronie, t. j. na pochyłości południowej, lasy się kończą, a zaczyna obszerne falujące morze traw, które bliżej Orinoko dochodzą do olbrzymiego wzrostu, tak, że jeźdźcie

Rys. 66. Ljanosy.

na koniu może się w nich zupełnie ukryć. Są to ljanosy (rys. 66) rzeki Orinoko.

Podobne krajobrazy przedstawia także i przylegająca kraina górzysta.

Klimat jest, jak przeważnie w Ameryce Południowej, wilgotny i gorący. Na obszarze Kordyljerów panuje rolnictwo, na ljanosach—pasterstwo, w południowej części krainy górzistej — górnictwo, np. wydobywanie złota. Na niższych miej-

scach rośnie kakao, trzcina cukrowa, tytoń, kukurydza, na wyższych — kawa i zboża.

La Guayra (Gwaira) jest najważniejszym portem, połączonym koleją żelazną z miastem głównem **Karakas**.

b) Kolumbja.

1,200,000 km², 5 milj. mieszk. (4 na 1 km²).

Kolumbja ciągnie się od zatoki **Darien** do równika. **Andy** dzieli się tu na trzy łańcuchy, tworzące wachlarz, otwierający się na północo-wschód. W podłużnych dolinach, przedzielających te łańcuchy gór, płyną przez lasy pierwotne mętne wody rzeki **Magdaleny** i dopływu jej **Kauki**.

Oprócz uprawianych tu: tytoniu, kawy i kakao, mają pewne znaczenie i produkty leśne, a więc drzewa stolarskie i farbiarskie, kora chinowa, kauczuk. Znaczne są też bogactwa mineralne Kolumbji, szczególnie złoto, a z drogich kamieni — szmaragdy.

Miasto główne **Bogota**.

c) Ecuador.

300,000 km², 1,5 milj. mieszk. (5 na 1 km²).

Ecuador, który otrzymał nazwę od swego położenia pod równikiem (ecuador=równik), zawiera dwa główne łańcuchy **And**. W łańcuchu zachodnim, prócz wielu innych wulkanów, znajduje się najwyższy, wygasły wulkan **Chimboraso** (Czimborazo) (6240 m.), we wschodnich zaś **Kordyljerach** wznosi się dymiący szczyt wulkanu **Cotopaxi** (Kotopachi).

Prócz obszaru gór możemy tu wyróżnić jeszcze dwie niziny: nadbrzeżną zachodnią i wschodnią. Nizina, leżąca nad oceanem, ma wspaniałą roślinność leśną oraz bogate plantacje kakao, kawy i trzciny cukrowej.

Wysoka kraina górska wytwarza produkty rolnicze podobne do naszych, ale szczególnie rozwinięte jest tam paster-

stwo. Równiny wschodnie przedstawiają błotniste lub lesiste obszary, przecięte dopływami Amazonki.

Miasto główne Quito (Kwito) leży pod samym prawie równikiem (na wysokości 2850 m.). Jego port Guayaquil (Gwajakil) wywozi chinę i kakao.

d) Peru.

1,770,000 km², 4,610,000 mieszk. (3 na 1 km²).

Peru graniczy z tą częścią oceanu Spokojnego, która się ciągnie od zatoki Guayaquil w kierunku południowo-wschodnim aż do zatoki Arica.

Andy składają się tu z pojedynczego łańcucha zachodnich Kordyljerów i kilku równoległych łańcuchów Kordyljerów wschodnich.

Podobnie jak w Ecuadorze i tu możemy wyróżnić trzy obszary. Pas nadbrzeżny jest prawie zupełnie bezdeszczowy, a więc pozbawiony roślinności, pustynny. Suchość pasa nadbrzeżnego pochodzi stąd, że koło brzegu płynie tu zimny prąd morski, Peruański. W dolinach gór znajdują się stepy, dające pożywienie koniom, bydłu, owcom i lamom. Równiny na wschodniej pochyłości gór dostarczają kawy, kakao i kokki. Z tej ostatniej rośliny otrzymuje się, uśmierzając ból, kokainę. Indianie żują liście tej rośliny roztarte z wapnem, co ma ułatwiać znoszenie głodu, pragnienia i wysiłków.

Bogate są produkty mineralne: na północnem wybrzeżu asfalt i nafta, w górach srebro, w piaskach rzek wschodnich złoto. Na pobrzeżnych wyspach zbierają guano (nawóz ptasi).

Miasto główne Lima..

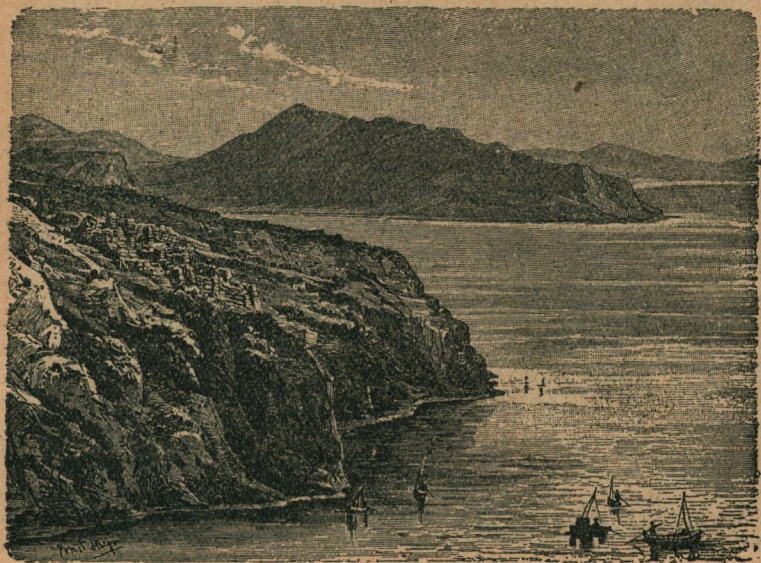
Od wybrzeża dwie drogi żelazne prowadzą „ponad obłoki” na wysokie płaszczyzny, mianowicie: Callano—Lima — Oroya i Arequipa — Puno; pierwsza przekracza góry na wysokości 4769 m., druga na wysokości 4470 m.

e) Boliwja.

1,330,000 km², 2,3 milj. mieszk. (1—2 na 1 km²).

Kraina lądowa Boliwja leży w tem miejscu, gdzie Andy dochodzą do największej szerokości. Dwa główne łańcuchy gór obejmują surową wyżynę, sięgającą do 4000 metrów wysokości.

Na północy tej wyżyny znajduje się słone jezioro Titicaca (rys. 67).

Rys. 67. Jezioro Titicaca w Boliwji.

W Kordyljerach zachodnich znajduje się wiele wulkanów np. najwyższy czynny wulkan na ziemi Sahama (6400 m.). Najwyższym szczytem Kordyljerów wschodnich jest Sorata (6550 m.) na wschód od jeziora Titicaca.

Boliwja posiada niesłychane bogactwa mineralne, szczególnie obfituje w cynę i srebro, poza tem znajduje się tu między

innemi złoto, żelazo, ołów, rtęć, platyna i drogie kamienie, jako to: opale, topazy, szmaragdy, ametysty, turkusy.

Oprócz części górzystej należą do tego kraju lesiste niziny wschodnie w dorzeczu Amazonki i La Platy.

Miasto główne Sucre.

f) Chile.

760,000 km², 3,4 milj. mieszk. ($4\frac{1}{2}$ na 1 km²).

Rys 68. Widok And ze śnieżnym szczytem Akonkagua.

Chile (Czile) ciągnie się pasem szerokości 170—350 km. pomiędzy morzem a grzbietem gór od zatoki Arica do przylądka Hoorn.

Andy tworzą tu łańcuch pojedynczy i dochodzą do największej wysokości: Akonkagua (7030 m.) jest najwyższym szczytem Ameryki (rys. 68).

Chile północne podobne jest do wybrzeża peruańskiego. Znajdujemy tam pustynię Atakama. Jest to jednak ważna część kraju ze względu na wielkie bogactwa mineralne: kopalnie miedzi, srebra i saletry, służącej do ulepszania gruntów.

Chile środkowe, jest to niski wzgórkowaty pas od morza do śnieżnego łańcucha And, obfitujący w opady atmosferyczne, a wskutek tego bardzo odpowiedni dla rolnictwa i ogrodnictwa.

Chile południowe wilgotne i chłodne, zdatne do rybołówstwa i przemysłu leśnego. Mieszkańcy Ziemi Ognistej, należący do najmniej cywilizowanych plemion indyjskich, zajmują się myśliwstwem i rybołówstwem.

Najważniejszym punktem handlowym jest Valparaiso, port głównego miasta Santiago, połączony koleją z miastem głównym Argentyny nad oc. Atlantyckim.

9. PAŃSTWA DORZECZA LA PLATY.

Na wschód od And czilijskich aż do Atlantyku i wyżyny Brazylijskiej ciągną się obszerne równiny: wyżyna Patagonji i nizina rzeki La Plata.

Główną rzeką niziny jest właściwie Parana, przyjmująca z prawej strony Paraguay (Paragwaj), z lewej — Uruguay. Wszystkie te trzy rzeki, razem wzięte, łączą się w jedną rzekę Rio de la Plata (rzeka srebrna), która może być uważana za morską zatokę.

Górna część tego obszaru rzecznego należy do Brazylii, średnia i dolna część dzieli się pomiędzy trzy kraje: Paraguay, Uruguay i Argentyne, do której należy także i Patagonja.

Południowa część, Patagonja, jest zimna i na wschód od gór nie obfituje w opady; na północy klimat jest cieplejszy i wilgotniejszy, roślinność bogatsza; w Paraguayu i północnej Argentynie zdarzają się lasy pierwotne. Środkowa część do-

Rys. 69. Gauczosi.

rzecza La Platy przedstawia obszary trawiaste, bezleśne t. zw. Pampasy (rys. 70).

Plemiona czystej rasy amerykańskiej spotykamy tylko na południu; tu mieszkają Patagończycy, naród wysokiego wzrostu, trudniący się myśliwstwem. Pasterze pampasów, t. zw. Gauczosi (rys. 69), przedstawiają białych z silną domieszką krwi Indian.

a) Argentyna.

3,000,000 km², 7¹/₂ milj. mieszk., (2¹/₂ na 1 km²).

Bogactwo tego kraju polega głównie na hodowli zwierząt domowych czyli pasterstwie, do którego szczególnie nadają się środkowe części kraju, czyli obszary stepowe — pampasy (rys. 70). Hodowla owiec stoi tak wysoko, że wywóz wełny

Rys. 70. Pampasy.

jest większy tylko z Australji, bydła zaś rogatego tutaj jest znacznie więcej.

W ostatnich czasach rozwija się także i rolnictwo, jakkolwiek wymaga ono nieraz sztucznego nawodniania pól. Przedewszystkiem oplaca się w pampasach uprawa warzyw, które dopiero przygotowują grunt pod zasiew zbóż, zwłaszcza pszenicy i kukurydzy, stanowiących już ważny przedmiot wywozu do Europy. Winorośl i brzoskwinie, a w cieplejszych częściach kraju rozmaite rośliny podzwrotnikowe, udają się dobrze.

Miasto główne **Buenos Aires** (dobre powietrze) (1,400,000 m.), wielki port wywozowy i wwozowy nad rzeką La Plata. Od tego miasta zbudowano ważną kolej, która przecina Andy i łączy Atlantyk z oceanem Spokojnym czyli **Buenos-Aires** z portem **Valparaiso**.

b) Uruguay.

179,000 km², 1,200,000 mieszk. (5 na km²).

Uruguay, pomiędzy rzeką tej samej nazwy a oceanem położony, przedstawia step (pampa) na południu, na północy zaś krainę wzgórkowatą, lesistą. Kraj ten wytwarza te same produkty, co Argentyna, t. j. wełnę, skóry, mięso i zboża.

Zaludnienie jest tu gęstsze, niż w innych krajach Ameryki południowej (6 mieszk. na 1 km²).

Miasto główne **Montevideo** posiada port obszerny i bezpieczny.

c) Paraguay.

250,000 km², 750,000 mieszk. (2¹/₂ na 1 km²).

Jest to kraj wewnętrzny (nie dotykający morza), leżący w widłach rzecznych Parana — Pilcomayo. Urodzajny grunt wytwarza kukurydzę, tytuń i trzcinę cukrową. Te produkty oraz herbata paraguajska (mate) stanowią główne przedmioty handlu.

Miasto główne **Asuncion**.

10. BRAZYLJA.

8,500,000 km², 21 milj. mieszk. (2¹/₂ na 1 km²).

Państwo to, nie o wiele mniejsze niż Europa, leży niemal wyłącznie w pasie gorącym i obejmuje dwa główne obszary krajobrazowe:

a) wyżynę Brazylijską na południu,

b) nizinę Amazonki na północy.

Wyżyna Brazylijska zstępuje spadzisto ku morzu, tworząc nadbrzeżne łańcuchy gór. Północna część wybrzeża posiada

cały szereg wybitnych przystani, a przede wszystkim Rio de Janeiro (Żaneiro) (850 tys. m.), Bahia (Bajia) i Pernambuco. Na bardziej płaskim południowym wybrzeżu leży ważny port Porto Alegre.

Rzeki tego obszaru jak Parana, San Francisco tworzą w wielu miejscach katarakty i prądowniny.

Dopływ Parany, Yguassu, na granicy Brazylii i Argentyny, tworzy największy w świecie wodospad Yguassu (70 m.).

Deszcze letnie (od listopada do kwietnia) zmieniają się kolejno z porą mało deszczową.

Rys. 71. Zarośla mangrowe.

Płaskie wybrzeża pokryte są zaroślami mangrowymi (rys. 71). Drzewa mangrowe swymi szczudłowatymi, powietrznymi korzeniami tworzą nieprzebyte gęstwiny. Pas brzegowy i góry są porośnięte lasem, na równinach, szczególnie zaś na południu, znajdujemy step Campos.

Nizina północna, ciągnąca się od Atlantyku do stóp And, obejmuje największe na ziemi dorzecze rzeki Amazonki. Rzeką tą ma 5500 km. długości, z tych 4000 zdatnych do żeglugi, i przyjmuje 2000 dopływów. Największym dopływem z prawej strony jest Rio Madeira, z lewej Rio Negro, łączący się z rzeką

Orinoko zapomocą naturalnego kanału Cassiquiare (bifurkacja rzeki).

Przy wejściu na nizinę Amazonka ma szerokości 1600 metrów (Wisła pod Warszawą ma 400 m.) przy połączeniu z Rio Madeira—2500 m., a przy ujściu, gdzie się łączy z rzeką Tocantins—250 km.

Portem ujściowym Amazonki jest Para.

Deszcze padające w obfitości we wszystkie pory roku, wywołują tu, pod równikiem, najwspanialszą na ziemi roślinność: tu się znajdują owe nieprzebyte wilgotne lasy zwrotnikowe tak zw. selwasy, na niewielkiej przestrzeni, tylko wzdłuż rzek, poznane przez człowieka.

Liczne plemiona Indjan (np. Botokudzi, Bakairi, rys. 72) przedstawiają ludność pierwotną. Większość ludności składa się z białych, Metysów i Mulatów. Murzyni, bardzo także liczni w tym kraju, stali się wolnymi dopiero w roku 1888. Prowinieje nadbrzeżne najgęściej są zaludnione. Na południu znajduje się dużo kolonistów niemieckich i polskich. Ostatni mieszkają w stanie Parana w liczbie około 150000.

Prócz kartofli uprawia się w Brazylii wiele innych roślin bulwiastych, jako to: manjok, jams, bataty. Na plantacjach rośnie trzcina cukrowa, bawełna, tytuń, a szczególnie kawa. Brazylija wytwarza kawy więcej, niż wszystkie inne kraje razem wzięte. Najważniejszym portem wywozowym tego produktu jest Santos.

Lasy dostarczają kauczuku i drzewa mahoniowego. Kauczuk, wywożony z portu Para stanowi połowę ogólnej ilości tego produktu w handlu wszechświatowym. W stepach rozwinięte jest pasterstwo. W górach znajdują się kopalnie złota i diamentów.

Miasto główne Rio de Janeiro leży w cudnie pięknej okolicy, nad obszerną zatoką, upiękkszöną wyspami, otoczoną górami. Jest to pierwszorzędny punkt handlowy w kraju. Z powodu jednak niezdrowego klimatu (żółta febra) w samem mieście, podobnie jak w Batawji na Jawie, znajdujemy tylko in-

Rys. 72. Indianie Ameryki południowej.

stytucje handlowe, biura, magazyny, doki i warsztaty okrętowe, rodziny zaś kupców i przemysłowców osiedlają się w górach na przedmieściach i w pobliskich miastach.

II. GUAYANA.

Pomiędzy dorzeczem Amazonki i Orinoco, leży kraina górzysta, Guayana (Gwajana), której część zachodnia należy do

Wenezueli, wschodnia zaś część jest posiadłością kolonialną, podzieloną pomiędzy Anglików, Holendrów i Francuzów.

Na wyżynach środkowych znajdują się sawanny i lasy. Wzdłuż brzegów ciągnie się pas niski i błotnisty, na którym można uprawiać wszelkie rośliny zwrotnikowe. Klimat jest wilgotny, gorący, zabójczy, tak, że tylko murzyni mogą w nim wytrzymać. Wskutek tego produkcja kraju nie jest wielka. Francuzi utworzyli ze swojej posiadłości kolonię karną.

Część holenderska, Surinam, wywozi cukier i kosztowne gatunki drzewa. W posiadłości angielskiej znajdują się bogate pola złotodajne.

AUSTRALJA.

9 milj. km², 7,5 milj. mieszk. (0,8 na 1 km²).

Położmy przed sobą mapę Australji i według pytań, postawionych przy Azji i Afryce,

- 1) określmy położenie Australji względem innych części świata i
- 2) położenie na kuli ziemskiej;
- 3) rozpatrzmy linję brzegową lądu Australji.

Piąta część świata, Australja (Ląd południowy), otrzymała nazwę od położenia swego na półkuli południowej. Nazwę zaś Oceanji otrzymało wielkie zbiorowisko wysp, ciągnące się po oc. Spokojnym na północo-wschód i na wschód od lądu Australji aż do Ameryki południowej. Wszystkie te ziemie obszarem swoim równają się prawie Europie, ale liczba mieszkańców jest przeszło 60 razy mniejsza, niż w naszej części świata.

I. AUSTRALJA z wyspą Tasmanją.

7,700,000 km², 4,700,000 mieszk. (0,6 na 1 km²).

Łąd Australji, często nazywany jeszcze Nową Holandją, podobnie jak inne południowe lądy (Afryka, Ameryka południowa), nie tworzy prawie rozgałęzień. Ocean Spokojny oblewa go od strony wschodniej, z trzech innych stron otoczony jest oceanem Indyjskim. Na południu wrzyna się w ląd zatoka Australijska, na północy zatoka Karpentaria, tworząca po stronie wschodniej półwysep York. Dwie cieśniny Torres'a i Bass'a oddzielają od lądu wyspę Nową Gwineję i wyspę Tasmanję.

Skrajne punkty na północy i na południu są:

Przylądek York 11° szer. połudn.

„ Wilson (Uils'n) 39° „ „

Zwrotnik Koziorożca dzieli ląd w ten sposób, że $\frac{2}{5}$ należą do strefy gorącej, a $\frac{3}{5}$ do strefy południowej umiarkowanej.

Australja przedstawia niezbyt wysokie płaskowzgórze, zniżające się ze wszystkich stron ku środkowemu zagłębieniu jeziora Eyre. Brzeg wschodni wznosi się w postaci górskiego łańcucha Australijskich Alp, zawierających najwyższą grupę gór Kościuszko, ze szczytem Townsend (Taunsend) (2240 m.).

Z tej góry wypływa jedyna większa rzeka Australji Murray (Merre), z dopływem Darling. Przy najwyższym stanie wód rzeka ta jest żeglowna, podczas pory suchej dopływy zamieniają się w szeregi podłużnych kałuż i nawet na głównej rzece żegluga często się przerywa.

Tasmanja, wyspa, obfitująca w rzeki i jeziora, może być uważana jako przedłużenie gór australijskich.

We wszystkich swoich częściach Australja jest cieplejsza, niż Europa środkowa, ale bardzo cierpi na brak opadów atmosferycznych. W północnej jednak części, sięgającej do pasa gorącego, wskutek dostatecznej wilgoci, znajdujemy lasy zwrotnikowe i gaje palmowe. Tak samo wschodnia część kraju (góry i wybrzeże) otrzymuje obfite deszcze i ma dosyć bogatą

roślinność drzewiastą; rosną tu mianowicie paprocie drzewiaste, drobnolistne akacje, ogromne eukaliptusy, niekiedy wysokości więcej niż 100 m., które mieczowate, tęgie swe liście, niebieskawo zielone, ostrym kantem zwracają ku słońcu dla zabezpieczenia się od wysychania (rys. 73).

Rys. 73. Eukaliptusy.

Natomiast wewnątrz kraju oraz część zachodnia przedstawia wielkie stepy i pustynie. Tu znajdujemy także rozległe obszary porośnięte ostremi trawami i ciernistymi krzakami, t. zw. skrub (rys. 74).

Świat zwierzęcy przedstawiają: kangury, dziobak, emu czyli struś australijski, ptak lira, łabędź czarny i mnóstwo papug (rys. 75 i 77).

Zdziczały pies, dinggo, sprawia wielkie szkody w stadach owiec, a przeniesione ze starego ładu króliki rozmnożyły się tak silnie, że stały się plagą kraju.

Pierwotni mieszkańcy, ciemno-brunatni, kędzierzawi **Australijczycy** (rys. 76) znajdują się na

bardzo niskim stopniu kultury. Nie znają ubrania ani stałych mieszkań. Za pożywienie służą im jagody, ziarna i korzenie roślin, oraz ślimaki. Zajmują się także polowaniem zapomocą pik i procy, a także rybołówstwem. Lud ten powoli wymiera, obecnie liczba ich nie przewyższa 100,000.

Na wyspie Tasmanji krajowcy zupełnie wyginęli.

Główną część ludności stanowią przesiedleńcy. W roku 1788 wylądował w porcie Jackson (Dżeks'n) pierwszy transport żołnierzy i przestępców angielskich.

Z tej kolonii karnej powstało miasto Sidney (Sidne). Później, szczególnie po odkryciu kopalni złota w r. 1851, zaczęli już napływać wolni emigranci, głównie Anglicy, prócz tego Niemcy, Chińczycy i inni.

Anglicy utworzyli pięć kolonij: Queensland (Kuinslend), Nowa Południowa Walja, Wiktorja, Australja Południowa, Au-

Rys. 74. Skrub australijski.

stralja Zachodnia. Do nich dołącza się szósta kolonja — Tasmanja.

W r. 1901 kolonje te połączyły się w Związek czyli Stany Zjednoczone australijskie, prawie zupełnie niezależne od kraju macierzystego, nie płacące nawet żadnych podatków Anglii. Jedyne generał-gubernator i gubernatorzy oddzielnych kolonij naznaczani są przez króla angielskiego, gdy wybór innych władz należy już do krajowców.

Miastem głównem i siedliskiem władz i kongresu był do niedawna Sidney, obecnie taką miejscowością ma być Canberra w N. Połudn. Walji.

1. Ptak rajski.	7. Koala.
2. Gołąb czubaty.	8. Polatucha.
3. Papuga falista.	9. Kazuar.
4. Kakadu.	10. Emu.
5. Zimorodek olbrz.	11. Kuru austral.
6. Szczur worków.	12. Kangur wielki.

Sprowadzone przez Europejczyków rośliny udają się znakomicie na obszarze brzegowym.

Rys. 76. Australijczyk.

a więc na północy: trzcina cukrowa, bawełna, banany, pomarańcze; na południu: pszenica, warzywa i winogrona. Niektóre kolonje stały się śpichlerzami kraju, np. Wiktorja i część Australji południowej (pszenica).

Ale szczególnie ważnem zajęciem mieszkańców jest pasterstwo, zwłaszcza wewnątrz kraju, a mianowicie hodowla owiec

1. Kangur skalny.	5. Skoczek workowaty.
2. Lirogon.	6. Koleczatka.
3. Wombat (bobak workowaty).	7. Kiwi.
4. Dingo.	8. Dziobak.
	9. Żmija australska.
	10. Pies workowaty.

i bydła. Na hodowlę zwierząt fatalnie oddziałują częste posuchy, w czasie których zwierzęta giną czasem całemi masami.

Górnictwo stoi bardzo wysoko. Wydobywa się złoto, srebro, miedź, cyna i węgiel kamienny.

Handel jest bardzo rozwinięty. Wywożą głównie produkty surowe: wełnę, skóry, mięso, metale, wwożą natomiast angielskie towary fabryczne.

Z miast portowych najważniejsze są: Brisbane (Brisben), Sydney, Melbourne (Melbörn) (600000 m.), Adelaide (Edeled) i port Augusta, od którego idzie linja telegraficzna przez pustynie Australji środkowej do miasta Palmerston z portem Darwin, skąd zaczyna się telegraf podwodny do wyspy Jawy.

2. OCEANJA.

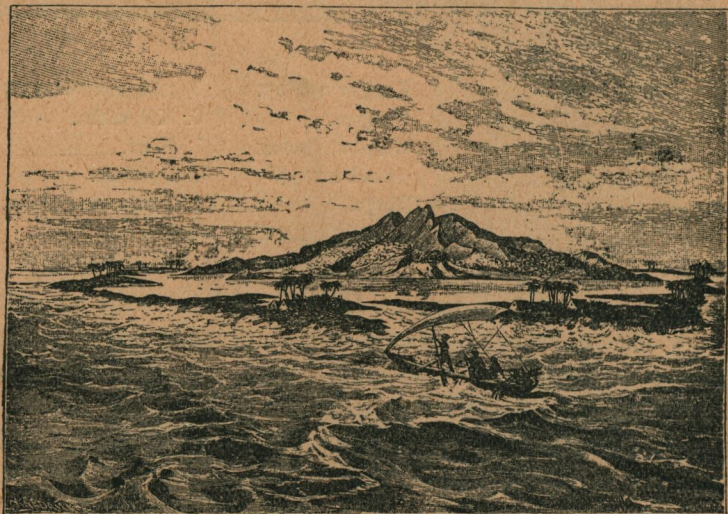
1,252,000 km², 2¹/₂ milj. mieszk. (2 na 1 km²).

Od strony oceanu Wielkiego ląd Australji otoczony jest szeregiem wysp, które się zaczynają od Nowej Gwinei, a koń-

czą na Nowej Zelandji. Ten szereg wysp nazywa się Melanezją (wyspy czarnych).

Wszystkie inne wyspy, rozrzucone po oceanie daleko od lądu, noszą nazwę Polinezji (Wielowysp).

Z pierwszej grupy można wyodrębnić Nową Zelandję, jako szczególnie ważną dla osiedlania się, z drugiej zaś grupy — wyspy Sandwich (Senduicz) czyli archipelag Hawai. W ten sposób dzielimy Oceanję na cztery części.

Rys. 78. Rafy koralowe, otaczające wyspę.

a) Melanezja.

Wyspa Nowa Gwineja jest największą po Grenlandji na ziemi; dalej idą szeregiem: archipelag Bismarka, wyspy Salomona, Nowe Hebrydy i Nowa Kaledonja.

Nowa Gwineja przecięta jest wysokimi górami. Upiększeniem lasów górskich jest wspaniały ptak rajski.

Inne wyspy są również wysokie i górzyste, niektóre wulkaniczne. Ich wybrzeża otoczone są po większej części rafami koralowymi (rys. 78). Klimat Nowej Gwinei i innych wysp

Rys. 79. Papuanie.

Melanezji jest gorący i wilgotny. Roślinność bujna (drzewo chlebowe, palmy kokosowe i sagowe).

Krajowcy, podobni do Murzynów—Papuanie, z gęstym włosiem (rys. 79), mają obyczaje wojownicze i okrutne; dawniej byli pomiędzy nimi ludożercy. Mieszkają we wsiach, w chatach często zbudowanych na palach nad wodami. Zajmują się rolnictwem i pasterstwem.

Zachodnia część Nowej Gwinei należy do Holendrów, południowo-wschodnia — do Anglików, północno-wschodnia — do Niemców. Ci ostatni posiadają także archipelag Bismarka, do Anglików należą jeszcze wyspy Salomona, a do Francuzów — Nowa Kaledonia, przeznaczona na kolonję karną.

b) Nowa Zelandja.

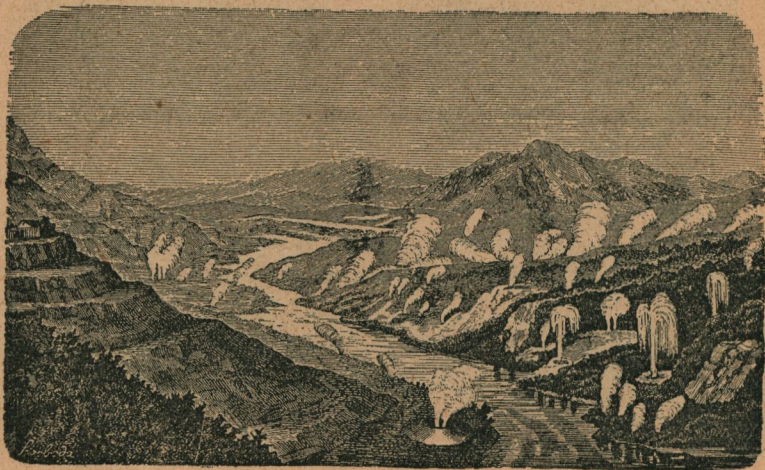
270,000 km², 1,000,000 mieszk. (4 na 1 km²).

Ta kwitnąca kolonja angielska, z kształtu i wielkości podobna do Włoch, składa się z dwóch wielkich wysp: północ-

nej i południowej, które oddzielają się od siebie cieśniną Cook'a (Kuk).

Wyspa południowa z powodu swych śnieżnych gór (Mount Cook — 3700 m.) i lodowców otrzymała nazwę australijskiej Szwajcarji.

Wyspa północna jest ogniskiem czynności wulkanicznej, posiada wiele wulkanów, gorących źródeł i gejzerów (rys. 80). Tu znajduje się największy gejzer na ziemi, Waimangu, który wyrzuca w górę fontanny wody gorącej na wysokość 300—400 metrów.

Rys. 80. Gejzery nad rzeką Waikotu w Nowej Zelandji.

Krajowcy, Maorowie, piękny i krzepki lud rasy malajskiej (rys. 81), niegdyś odznaczali się bardzo wojowniczym usposobieniem, obecnie zajmują się głównie pasterstwem, przyjęli chrześcijanizm, mają swe szkoły i dopuszczeni są przez panujących tu kolonistów angielskich do wszystkich praw obywatelskich, np. uczestniczenia w wyborach do parlamentu.

Liczba krajowców wciąż się dotąd zmniejszała, i obecnie wynosi tylko 37,000 głów. Mieszkają głównie na wyspie północnej. Pozostała zaś część ludności, wynoszącej wogóle 1,000,000

głów, należy do rasy białej. Koloniści angielscy zajmują się rolnictwem (pszenica) i pasterstwem (głównie hodowla owiec). W górach znajduje się złoto, żelazo i węgiel kamienny.

Nowa Zelandja, jeden z najpiękniejszych krajów na ziemi, posiada zarazem wzorowe prawa i urządzenia, zapewniające mieszkańcom spokój i dobrobyt. Tak samo, jak Australja, kolonia ta jest prawie niezależna od Anglii. Rządzi nią parlament. Kobiety należą również do powszechnego głosowania przy wyborze posłów. Bezrobotom zapobiegają przemysłowesądyrozjemcze. Wprowadzony jest 8-godzinny dzień pracy, całkowity odpoczynek świąteczny i pensje na starość, wypłacane przez państwo robotnikom i wogóle osobom niezamężnym.

Rys. 81. Dziewczyna maoryska.

Miasto główne Wellington (Uellingt'n). Ważny port północny Aucland (Oklend).

c) Polinezja.

Ta niezliczona ilość małych wysp może być podzielona na grupę północną i południową. Północna, zwana także Mikronezją (Małe wyspy) obejmuje wyspy Marjańskie, Karolińskie i Marszalskie.

Z grupy południowej czyli właściwej Polinezji ważniejsze są: wyspy Fidzi, Samoa, Towarzyskie czyli Thaiti, Paumotu, czyli Niskie i Marquesas (Markezas).

Według swego pochodzenia dzielą się te wyspy na wulkaniczne i koralowe. Pierwsze wznoszą się zwykle wysoko nad morzem, a niektóre z nich posiadają wulkany jeszcze czynne.

Rys. 82. Drzewo chlebowe.

Wyspy koralowe są płaskie i niskie, utworzone z wapienych szkieletów zwierzątek morskich, koralu. Do nich należą np. Karoliny, wyspy Paumotu i Marszalskie.

Klimat morski. Gorąco nie jest zbyt wielkie, wilgoć, szczególnie na wysokich wyspach, bardzo znaczna, stąd roślinność jest bujna. Do najważniejszych roślin należy palma kokosowa i drzewo chlebowe (rys. 82).

Krajowcy należą do rasy malajskiej. Obecnie mają po większej części ustrój państwowy, szkoły, kościoły, prowadzą handel. Większość wysp należy do Europejczyków. Niemcy posiadały wyspy Karolińskie i Marjańskie z wyjątkiem Guam, Marszalskie i część archipelagu Samoa. Do Francuzów należą wyspy Towarzyskie, Paumotu i Marquesas, do Anglików wyspy Fidżi.

Rys. 83. Kobiety z wysp Sandwich.

d) Wyspy Hawai czyli Sandwich.

Archipelag ten leży w odosobnieniu od innych wysp, w bliskości zwrotnika północnego. Obejmuje on 11 wysp wulkanicznych; największa z nich, Hawai, posiada wygasły wulkan Mauna Kea (Wielka góra — 4200 m.), najwyższy szczyt tej części świata. W sąsiedztwie leży Mauna Loa (Długa góra), na pochyłości jej znajduje się olbrzymi krater Kilauea, wypełniony jeziorem płynnej lawy.

Wyspiarze, Kanakowie, są także rasy malajskiej (rys. 83). Liczba ich ciągle się zmniejsza i obecnie równa się $\frac{1}{3}$ ludności. Ważna jest uprawa trzciny cukrowej. Od r. 1898 archipelag stanowi terytorjum Stanów Zjednoczonych. Na wyspie Oaho leży miasto główne Honolulu, stacja okrętowa na drodze morskiej z San Francisco do Yokohamy.

T R E Ś C.

A Z J A.

	Str.
1. Przegląd ogólny	3
a) Położenie, granice i rozgałęzienia	3
b) Ukształtowanie powierzchni	5
c) Wody	6
d) Klimat, rośliny, zwierzęta	7
e) Ludność	11
f) Kultura i podział polityczny	12
2. Turcja Azjatycka	14
a) Azja Mniejsza	14
b) Armenja	15
c) Mezopotamja	16
d) Syrja i Palestyna	17
3. Arabja	20
4. Iran	22
5. Indostan (Indje Przedgangesowe)	24
6. Indochiny (Indje Zagangesowe)	28
7. Archipelag Indyjski	30
8. Cesarstwo Chińskie	32
a) Chiny Właściwe	32
b) Ziemie przylegające zależne od Chin	37
9. Korea	40
10. Japonja	40
11. Azja Rosyjska	42
a) Syberja	43
b) Posiadłości rosyjskie środkowo-azjatyckie	44
c) Kraj Kaukaski	46

A F R Y K A.

1. Przegląd ogólny	48
a) Położenie, granice i rozgałęzienia	48
b) Ukształtowanie powierzchni	49
c) Wody	49
d) Klimat, rośliny i zwierzęta	50
e) Mieszkańcy	53
2. Krainy nad Nilem	55
a) Egipt	55
b) Abisynja	58
3. Tripolis	59
4. Krainy Atlasu	60

Str.

a) Tunis	60
b) Algier	60
c) Marokko	61
5. Sahara	62
6. Sudan	64
7. Równikowa część wyższej Afryki	66
8. Afryka południowa	69
Wyspy oc. Atlantyckiego	71
Wyspy oc. Indyjskiego	72

A M E R Y K A.

I. Przegląd ogólny	73
a) Położenie, granice i rozgałęzienia	73
b) Ukształtowanie powierzchni	74
c) Wody	75
d) Klimat, rośliny i zwierzęta	76
e) Mieszkańcy	78
f) Kultura	78
II. Kraje poszczególne	80
1. Grenlandja	80
2. Ameryka Północna Brytyjska	82
3. Stany Zjednoczone	84
4. Meksyk	91
5. Ameryka środkowa	93
6. Indje Zachodnie	94
7. Państwa w Andach	96
a) Wenezuela	96
b) Kolumbia	97
c) Ecuador	97
d) Peru	98
e) Boliwia	99
f) Chile	100
9. Państwa dorzecza La Platy	101
a) Argentyna	103
b) Urugway	104
c) Paragway	104
10. Brazylja	104
11. Guayana	107

A U S T R A L J A.

1. Australja z wyspą Tasmanją	109
2. Oceanja	113
a) Melanezja	114
b) Nowa Zelandja	116
c) Polinezja	117
d) Wyspy Hawaj czyli Sandwich	119

GIEOGRAFJA. PODROŻE

Nauka geografii, polegająca dawniej na na-
i na wkucie w pamięć dziecka pewnej il-
została obecnie na najciekawszą naukę dz-
geograficzno - podróżniczych.

Nastąpiło to dopiero po stworzeniu nowej lit-
w tym dziale szczególną uwagę. Nieznane do-
pisy i opisy geograficzne znalazły dziś wielkie
nin, podlegające umysł dziecka swym niesłycha-
dają nauczycielom wiele cennego materiału do-
stanowią jednocześnie zajmującą lekturę dla porządku się młodzieży.

UP - Kraków BG

1050305054

CHMIELEWSKI K. Obrazy ziem polskich. Mon-

— i piękniejsze opisy, oraz utwory poetyckie, z lic-

— Twoje ziemie, twoje wody. Szkice malownicze

DYBCZYŃSKI T. Z teki tarysy. Opis 88 milowej

po kraju. Z licznymi rycinami.

GŁOGER Z. Białowieża. Malownicze opisy puszczy Białowieskiej

i podróży po niej, z 4 rycinami.

— Geografia historyczna ziem dawniej Polski, z 63 rycinami.

JANOWSKI A. Wycieczki po kraju, z licznymi rycinami i mapami

Cz. I. Kielce. Karcówka. Ożeginy. Góry S-to Krzyskie. 30-

dzentyna. Wąchock. Iłża. Radom. Wyd. II.

— — Cz. II. Opatów. Ujazd. Klimontów. Ossolin. Sandomierz.

— — Cz. III. Puławy. Kazimierz. Janowiec. Nałęczów. Wyd. II.

KONOPNICKI G. Wypisy geograficzne. Cz. I. Wiadomości ogólne

z licznymi rycinami.

— — Cz. II. Australia, Ameryka, Afryka, Azja.

KORZEŃSKI J. Obce ludy, obce kraje. Ciekawe opisy podróży

— — ków. Opracowała Antoszką, z 70 rycinami. Wyd. II.

ŁAGANOWSKI ST. Ziemia w opisach i krajobrazach. Wypisy

geograficzne, z licznymi rycinami. Cz. I. Geografia ogólna,

— — Cz. II. Azja, Afryka, Ameryka, Australia, z 100 rysunk.

— — Cz. III. Europa. Z 92 rycinami,

MIECZ S. Opisy malownicze. Anglia. Przetłumaczył Cz. Statkie-

wicz, z licznymi rycinami.

— — Azja środkowa,

— — Sahara i Nil, przetłumaczył A. Kudelski, z 8 rycinami

i 2 mapami.

NAŁKOWSKI W. Geografia malownicza. Opisy z wrażeń podróży

— — ków Część I. Australia (z Polinezją), z 45 rycinami,

— — Cz. II. Ameryka południowa, z 21 rycinami,

— — Cz. III. Ameryka północna, z 37 rys.

— — Cz. IV. Afryka, z 53 rysunkami,

— — Cz. V. Azja, z 41 rysunkami,

SVEN HEDIN. Od bieguna do bieguna. Z Europy przez Azję.

Spolszczył G. Konopnicki, z 110 rycinami,

